

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
YÖNETİM BİLİMLERİ BİLİM DALI

TÜRKİYE VE AZERBAYCAN'DA MESLEKİ ÖRGÜTLENME
YAPILARININ KARŞILAŞTIRMASI

Yüksek Lisans Tezi

Tural GAFARLI

Ankara, 2026

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
YÖNETİM BİLİMLERİ BİLİM DALI

TÜRKİYE VE AZERBAYCAN'DA MESLEKİ ÖRGÜTLENME
YAPILARININ KARŞILAŞTIRMASI

Yüksek Lisans Tezi

Tural GAFARLI

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Can Umut ÇİNER

Ankara, 2026

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
YÖNETİM BİLİMLERİ BİLİM DALI

TÜRKİYE VE AZERBAYCAN'DA MESLEKİ ÖRGÜTLENME
YAPILARININ KARŞILAŞTIRMASI

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Can Umut ÇİNER

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

1- Prof. Dr. Can Umut ÇİNER

2- Prof. Dr. Birgül Ayman GÜLER

3- Prof. Dr. Mustafa ALTUNOK

Tez Savunması Tarihi

07.08.2026

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Prof. Dr. Can Umut ÇİNER danışmanlığında hazırladığım **“Türkiye ve Azerbaycan’da Mesleki Örgütlenme Yapılarının Karşılaştırması (Ankara, 2026)”** adlı yüksek lisans tezindeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

07.08.2026

Tural GAFARLI

İçindekiler

İÇİNDEKİLER.....	i
KISALTMALAR.....	iii
TABLolar DİZİNİ.....	iv
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL- KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Kavramsal Çerçeve.....	13
1.1.1. Meslek Kavramı	14
1.1.2. Meslek Örgütleri	15
1.1.3. Sivil Toplum.....	19
1.1.4. Fütüvvet.....	21
1.1.5. Ahilik	24
1.2. Kuramsal Çerçeve	27
1.2.1. Korporatizm Yaklaşımı	27
1.2.2. Durumsallık Yaklaşımı	31

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE VE AZERBAYCAN’DA MESLEK ÖRGÜTLERİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

2.1. Orta Çağ Döneminde Mesleki Örgütlenme.....	34
2.1.1. Türkiye’de Mesleki Örgütlenme.....	34
2.1.2. Azerbaycan’da Mesleki Örgütlenme	42
2.2. Erken Modern Dönemde Mesleki Örgütlenme.....	51
2.2.1. Türkiye’de Mesleki Örgütlenme.....	52
2.2.2. Azerbaycan’da Mesleki Örgütlenme	57

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE VE AZERBAYCAN'DA MODERN MESLEK KURULUŞLARININ KURUMSALLAŞMASI VE KARŞILAŞTIRMASI

3.1. Modern Meslek Kuruluşlarının Kurumsallaşması.....	64
3.1.1. Türkiye’de Meslek Kuruluşlarının Kurumsallaşması.....	64
3.1.2. Azerbaycan’da Meslek Kuruluşlarının Kurumsallaşması.....	81
3.2. Hukuki Statülerinin Karşılaştırması	89
3.2.1. Türkiye’de Meslek Kuruluşlarının Hukuki Statüleri	89
3.2.2. Azerbaycan’da Meslek Kuruluşlarının Hukuki Statüleri	93
3.3. Kurumsal Yapının Karşılaştırması	95
3.4. Devlet ve Meslek Kuruluşları İlişkisinin Karşılaştırması	98
3.4.1. Türkiye’de Devlet ve Meslek Kuruluşları İlişkisi	98
3.4.2. Azerbaycan’da Devlet ve Meslek Kuruluşları İlişkisi	100
SONUÇ	102
Kaynakça.....	113
ÖZET	126
ABSTRACT	128

KISALTMALAR

ANAP: Anavatan Partisi

DYP: Doğru Yol Partisi

KKN: Kamu Kurumu Niteliğinde

SHP: Sosyaldemokrat Halkçı Parti

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

STK: Sivil Toplum Kuruluşu

TDK: Türk Dil Kurumu

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1: Kamu Kurumu ve Sivil Toplum Kuruluşu Niteliğinde Meslek Kuruluşlarının Karşılaştırması

Tablo 2: Türkiye’de Kamu Kurumu Niteliğindeki Meslek Üst Kuruluşlarının Kuruluş Kanunları

Tablo 3: Azerbaycan’daki meslek örgütleri

Tablo 4: Azerbaycan’da Meslek Odalarının Kuruluş Kanunları

GİRİŞ

Devlet ile toplum arasındaki ilişkileri sadece siyaset şekillendirmemektedir. Bu ilişkinin şekillenmesinde ara kurumlar olarak meslek kuruluşları da önemli rol oynamaktadırlar. Meslek kuruluşları, bir yandan üyelerinin ortak çıkarlarını ifade etmekte, diğer yandan ise kamu hizmetinin gerçekleştirilmesi için onlara bırakılan görevleri (özellikle, meslek standartlarının korunması ve devlet adına ilgili meslek alanını düzenleme) yerine yetirmektedirler. Bu yönüyle, meslek kuruluşlarının nitelikleri ve örgütsel yapıları içerisinde bulundukları siyasal ve idari sisteme yakından bağlıdır. Meslek kuruluşlarının dönüşümü, büyük ölçüde devlet-toplum ilişkilerindeki değişimlerin bir yansımasıdır. Eğer söz konusu kuruluşların nasıl olurda bugünkü nitelikte olduklarını ortaya koyarsak, o toplumdaki yönetim geleneklerinin hangi koşullarda gelişmiş olabileceğine ilişkin de fikir yürütülebilir.

Meslek kuruluşlarının günümüzdeki nitelikleri uzun bir tarihsel gelişim sürecinin sonucudur. İnsanların yerleşik hayata geçmesiyle birlikte mesleklerin ortaya çıkması, zamanla meslek örgütlerinin gelişmesi için fırsat sunmuştur. Fakat bu örgütlerin geçmişteki niteliği günümüzdekinden birçok açıdan farklıydı.

Orta Çağ Anadolu'su ve Azerbaycan'ında meslek örgütleri sadece üretim ve ticareti düzenlemekle kalmamış; sosyal, ahlaki ve kültürel değerler üzerinde de etkili olmuşlardır. Tezin inceleme konusu olan Türkiye ve Azerbaycan'da günümüzde mevcut olan meslek kuruluşlarının kurumsal kökenleri İslam dünyasında önemli yere sahip fütüvvet teşkilatına dayanmaktadır. Literatürde fütüvvet teşkilatına ilişkin birçok çalışma mevcuttur. Bu çalışmaların genelinden anlaşılabacağı üzere, teşkilatı ilk yayılmaya başladığı zamanlarda fütüvvet teşkilatının ahlaki ve sosyal işlevleri baskın olmuştur.

Yine literatürdeki çalışmalardan anlaşılabacağı üzere, zamanla Türk kültürünün etkisiyle fütüvvet örgütleri dönüşmüş ve bu dönüşüm sonucunda ahilik teşkilatı ortaya

çıkmiştir. Fütüvvet teşkilatı yoğun olarak tasavvuf ve Arap-İslam yönetim geleneği ile şekillenişirken, Ahilik hem fütüvvet geleneğinin hem de Türk yönetim geleneğinin özellikleri ile gelişmekteydi. Ahilik teşkilatı ve devamında ortaya çıkan örgütler, yüzyıllar boyunca üretim ve ticaret hayatının düzenlenmesinde etkili olmuş, modern dönemde mevcut olan meslek kuruluşlarının temellerini oluşturmuştur.

Türkiye ve Azerbaycan, ortak kültür ve tarihsel mirasa sahip ülkelerdir. Her iki devletin yönetim geleneğinin kökeni göçebelik ve sonrasında Selçuklu'dan gelse de, tarihin farklı dönemlerinde kazanılan siyasal ve kurumsal tecrübeler bugünkü anlamıyla yönetim geleneklerinin ortaya çıkmasında belirleyici olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun mirası üzerinden yükselen Türkiye Cumhuriyeti, kamu yönetiminin yeniden yapılandırılması sürecinde meslek kuruluşlarına farklı görevler yüklemiş, hatta anayasal güvence altına alarak kendine özgü bir model geliştirmiştir. Buna karşılık Safevi İmparatorluğu'nun mirası üzerinde şekillenen Azerbaycan, Çarlık Rusyası ve Sovyetler Birliği dönemlerinde dönüşüme maruz bırakılmıştır. Sovyet döneminde, diğer her şey gibi meslek kuruluşlarının da özerkliğinin sınırlandırılması ve merkeziyetçi devlet yapısının parçası olarak sadece ihtiyaç duyulan alanlarda örgütlerin oluşturulması bugünkü modeli şekillendiren esas faktörlerdendir. Azerbaycan bağımsızlığını elde ettikten sonra piyasa ekonomisine geçmiş, demokratikleşme ve kurumsal reform süreçleri doğrultusunda kendine özgü mesleki örgütlenme modelini geliştirmiştir.

Anlaşılabacağı üzere her iki ülkenin meslek kuruluşları ortak köklerden beslense de sonrasında farklı kurumsal yapılara evrilmiştir. Bu farklılaşmayı yalnızca mevzuatı karşılaştırarak açıklamak mümkün değildir. Söz konusu farklılaşma, toplumun sahip olduğu değerler, devletin ekonomik ve toplumsal hayat üzerindeki rolü, bu ülkelerde sivil toplum anlayışının gelişimi, modernleşme deneyimleri ve kurumsal reform süreçleri ile bağlantılıdır. Dolayısıyla, Türkiye ve Azerbaycan'daki meslek kuruluşlarının karşılaştırmalı olarak incelenmesi, bizler için ortak köklerden beslenen kurumların, farklı

yönetim gelenekleri ve devlet-toplum ilişkileri sonucunda dönüşümünü anlama fırsatını sunmaktadır.

Diğer taraftan, meslek kuruluşları, yönetim biliminin önemli araştırma alanlarından biri olan devlet ile sivil toplum arasındaki ilişkileri anlamak açısından da yararlıdır. Bu noktada şu sorunun sorulması gerekir: Nasıl oldu da kamu yönetimi açısından günümüzdeki anlamıyla sivil toplum anlayışı önemli bir konuma geldi?

XXI. Yüzyılın ekonomik krizlerle başlaması, önceki yüzyıldan miras kalan birçok ekonomi politikasının sorgulanmasına neden olmuştur. Sorgulamaların genişlemesiyle kamu hizmeti anlayışı yeni bir sürece geçmiş ve “kamunun nasıl yönetileceği” tartışması yeniden gündeme gelmiştir. Yeni Kamu İşletmeciliği (New Public Management) yaklaşımına yönelik eleştirilerin artmasıyla Yeni Kamu Yönetişimi, Yeni Kamu Hizmeti, Kamu Değeri, Dijital Çağ Yönetişimi ve Neo-Weberyen Devlet gibi yaklaşımların doğmasına zemin oluşmuştur. Bu yaklaşımlar her ne kadar kamu yönetiminin farklı yönlerine odaklansa da ortak özelliklerinden biri devlet ile toplum arasındaki ilişkinin yeniden tanımlanmasına önem vermeleridir. Bu nedenle sivil toplum ve dolayısıyla meslek kuruluşları bu yaklaşımların önemli bileşenlerinden biri hâline gelmektedir.

Sivil toplumun yönetim ağları içerisindeki rolünü ön plana çıkaran yaklaşımlardan biri Yeni Kamu Yönetişimidir. Yeni Kamu Yönetişimi, kamu yönetimini devlet-piyasa ikiliğinin ötesinde toplumsal ve siyasal yapıların da dahil olduğu bir ağlar sistemi olarak görmektedir. Kickert, bu yapılara baskı ve çıkar gruplarını, sosyal kurumları, özel ve ticari kuruluşları örnek göstermektedir. O, bu tür kamu ağlarının yönetimini dışsal bir hükümet yönlendirmesi (steering) gibi tanımlamaktadır. Çünkü devlet, artık iradesini tek taraflı olarak dayatabilen, tek ve baskın konumda değildir. Aktörler farklı ve birbiriyle çelişen amaç ve çıkarlara sahip olabileceğinden, bu yönlendirme sibernetik denetimden daha genel anlama sahip olup her türlü etkileme biçimini içermektedir (Kickert , 1997: 735-739).

Vatandaş odaklı yaklaşımı daha da ileri taşıyan Yeni Kamu Hizmeti ise devlet-vatandaş ilişkilerinde sivil toplum kuruluşlarının rolü yeniden düzenlenmiştir. Bu yaklaşıma göre, vatandaş pasif bir hizmet alıcısından çıkarak aktif bir katılımcı olmalıdır. Toplum ve sivil toplum kuruluşları ise kamusal kararlara etki edebilecek yapılar olarak değerlendirilir. Böylece, karar alma tekelinin devletten alınarak demokratik meşruiyetin güçleneceği düşünülmektedir (Denhardt & Denhardt, 2000: 552-556).

Buna karşılık Kamu Değeri yaklaşımı, kamu hizmetlerinin yalnızca devlet tarafından değil, farklı toplumsal aktörlerin katkısıyla üretilen ortak bir değer olduğu anlayışına dayanmaktadır. Moore'a göre kamu yöneticilerinin kamusal hizmetleri mümkün olan en verimli bir şekilde sunmaları gerekmektedir. Aynı zamanda uzmanlaşmış yöneticiler kamu hizmetinin sunulmasında, karşılaştırmayı sağlayan profesyonel standartlar belirleyerek kamu değerinin üretilmesine katkıda bulunabilirler. Moore, kamu değerinin ölçülmesinde kamu sektörü paydaşlarının ve vatandaşların memnuniyetinin önemli olduğunu söylemektedir. Ayrıca, liberal demokratik toplumlarda kamusal değer yalnızca devlet tarafından değil, gönüllü sivil faaliyetler ve kamu politikaları aracılığıyla da üretildiği fikrini de savunmaktadır. Yani, meslek kuruluşları yalnızca temsil işlevini değil, kamu yararının oluşturulmasına katkı sağlayan kurumsal aktörler olma niteliğini de taşımaktadırlar (Moore, 2014: 468-474).

Dijitalleşmenin kamu yönetimindeki etkisini merkeze alan Dijital Çağ Yönetişi ise devlet ve toplum ilişkilerini yeniden tanımlamaktır. Eskiden evraklar üzerinden gerçekleştirilen işler sanal ortama aktarılmış, ağlar üzerinden gerçekleştirilir hale gelmiştir. Bilgi iletişim teknolojilerine (BİT) dayalı bu uygulamalar bürokratik faaliyetleri önemli ölçüde azaltmış, paydaşlarla çalışmanın yeni yollarını, yeni hizmet sunum tekniklerini beraberinde getirmiştir. İnternet ve iletişim teknolojilerinin kullanımı yönetim süreçlerini daha saydam ve hesap verebilir bir biçime dönüştürmektedir.

Dunleavy ve Margetts'e göre dijitalleşmeyle birlikte sivil toplumun da kapasitesi genişlemektedir (Dunleavy & Margetts, 2023).

Neo-Weberyen Devlet yaklaşımı ise kendiliğinde bürokratik yönetim ilkelerine tamamen karşı çıkmayı hedeflemekten ziyade, işlevsiz alanları inceleyerek, etkinliği artırarak çağdaş devlet yapısına uygun bir yönetim modeli tasarlamaya odaklanır. Temel ilkeleri olan sonuç ve vatandaş odaklı yönetim anlayışına işaret etmekle birlikte, kaynak kullanımında verimliliğin altını çizer. Bu yaklaşım, sivil toplumu yönetişimin asli aktörü olarak konumlandırmasa da vatandaşların sürece katılımını güçlendiren danışma mekanizması olarak değerlendirmektedir (Bouckaert, 2022).

Kamu yönetiminde yaşanan bu kuramsal dönüşümler, meslek kuruluşlarının devlet ve toplum içerisindeki konumlarının da yeniden değerlendirilmesine yol açmıştır. Bu nedenle Türkiye ve Azerbaycan'daki meslek örgütlenmesini incelerken yalnızca hukuki düzenlemeler değil, aynı zamanda devletin sivil topluma bakışı ve kamu yönetimi anlayışındaki dönüşüm de dikkate alınmalıdır.

Konuya ilişkin Türkçe, İngilizce, Rusça ve Azerbaycan dilinde literatür kaynakları (yazılan tezler, makaleler, kitaplar, kamu kurumlarınca hazırlanan raporlar vb.) incelenmiştir. İnceleme sonucunda, Türkiye'de meslek kuruluşlarını ele alan tezlerin büyük ölçüde hukuki statüleri ve siyasal sistem içerisindeki rolleri üzerine yoğunlaştığı sonucuna varılmıştır (Detaylı bilgi için bkz. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>). Bununla birlikte, Türkiye'deki meslek kuruluşlarının temeli sayılan fütüvvetler, ahilik teşkilatları, loncalar ve gedikler üzerine yeterince kaynak bulunmaktadır (Örnek olarak: Argunhan, 2022; Gölpınarlı, 2011; Kal'a, 2003 vb.). Literatürde kamu kurumu niteliğinde meslek kuruluşlarına ilişkin en detaylı çalışmalardan biri ise 2009 yılında Devlet Denetleme Kurulu tarafından hazırlanan "Kamu Kurumu Niteliğindeki Meslek Kuruluşlarının Teşkilat ve Mali Yapıları, Denetimleri, Organlarının Seçimlerine Dair Esasların Değerlendirilmesi ile Bunların Etkin ve Verimli Şekilde Hizmet Yürütmelerinin

ve Geliştirilmesinin Sağlanması Amacıyla” araştırma ve inceleme raporudur. Raporun hazırlanmasının üzerinden uzun bir süre geçmiş olmasına rağmen, çalışmanın konuya ilişkin güncel tartışmalar açısından önemini koruduğu değerlendirilmektedir (Detaylı bilgi için bkz. Devlet Denetleme Kurulu, 2009).

Aynı şekilde Azerbaycan’da meslek kuruluşlarına ilişkin literatür incelendiğinde akademik çalışmaların genel olarak sınırlı olduğu anlaşılmakta ve yönetim bilimi disiplini çerçevesinde bu konuyu ele alan doğrudan bir çalışmaya rastlanmamaktadır. Bununla birlikte, Azerbaycan’da meslek örgütlerinin tarihsel gelişim süreçlerini inceleyen araştırmalar da sınırlıdır. Tezin ilgili kısımlarını tamamlamak için Mikail Haydarov tarafından 1987 yılında basılan ve bu alandaki en kapsamlı çalışmalardan biri olan “XIII–XVII. Yüzyıllarda Azerbaycan Şehirlerinde Sosyoekonomik İlişkiler ve Esnaf Teşkilatları” kitabına başvurulmuştur (Haydarov, 1987). Sonraki yıllarda yapılan incelemeler ve yazılan kitaplarda da yine temel kaynak olarak bu esere başvurulduğu görülmektedir. Bununla birlikte, ayrı ayrı şehirlerin tarihlerine ilişkin yazılan kitaplarda “şehirden ekonomik ilişkiler” başlıkları altında meslek kuruluşlarına ilişkin sınırlı bilgilere yer verilmekte, ancak bu bilgiler tez açısından yeterli kapsamı sağlamamaktadır (Örnek olarak: Aliyarlı, 2009; Aşurbeyli, 2006; Süleymanov, 2021 vb.). Konuya ilişkin açık kaynaklar tarandığında kamu kurumlarınca hazırlanmış kapsamlı bir rapora da rastlanmamıştır.

İncelenen kaynaklar içerisinde, Türkiye ve Azerbaycan’daki meslek kuruluşlarının tarihsel gelişimini, kurumsal dönüşümünü ve hukuki niteliğini ülke bazında bütüncül olarak ele alan veya iki ülkenin mesleki örgütlenme yapılarını karşılaştırmalı olarak inceleyen herhangi bir tez, makale ya da kitaba rastlanmamıştır. Bu durum, ortak tarihsel köklerden beslenen Türkiye ve Azerbaycan örneklerinin birlikte incelenmesinin gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Bununla birlikte, tezin hazırlanması sırasında bazı sınırlılıklarla karşılaşmıştır. Özellikle Azerbaycan'daki meslek örgütlenmesine ilişkin kaynakların sınırlı ve dağınık olması, araştırmada yararlanılabilecek kaynakların çeşitliliğini sınırlandırmıştır. Bu durum özellikle Azerbaycan'ın tarihsel gelişiminin incelendiği bölümlerde farklı kaynakların karşılaştırmalı olarak kullanılmasını güçleştirmiştir. Ayrıca Azerbaycan'ın Sovyetler Birliği dönemindeki meslek örgütlenmesinin incelenmesinde, sosyalist sistemin ekonomik, siyasal ve ideolojik boyutlarının tamamının ayrıntılı biçimde ele alınması çalışmanın kapsamını aşacağından, bu dönem meslek örgütlerinin dönüşümü ve devletle ilişkileri çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmeni yaparken yine erişilebilir kaynakların sınırlı olması sebebi ile detaylı bilgiye yer verilememiştir. Azerbaycan'ın mesleki örgütlenme yapısına ilişkin daha önce akademik bir çalışmanın yapılmaması dolayısıyla, tezdeki boşlukları doldurmak için uzman görüşlerinden yararlanmak kararlaştırılmış, hazırlanan soru formu elektronik ortamda uzmanlara gönderilmiş olmakla birlikte, yalnızca bir uzmandan yazılı yanıt alınabilmiştir. Bu nedenle uzman görüşlerinin kapsamı sınırlı kalmış ve söz konusu görüşler literatür, mevzuat ve tarihsel belgelerden elde edilen bulguları destekleyici nitelikte kullanılmıştır.

Bu noktada tezin temel amacı, Türkiye ve Azerbaycan'da meslek kuruluşlarının tarihsel gelişim süreçlerini araştırarak günümüzdeki niteliklerini karşılaştırmalı olarak değerlendirmektir. Bunu yaparken meslek kuruluşları sadece belirli meslek grubunu temsil eden örgütlerden ziyade, devlet-toplum ilişkilerinin ve kurumsal dönüşüm süreçlerinin göstergesi olarak ele alınmaktadır. Bu sebepten, tezde her iki ülkedeki meslek kuruluşlarının tarihsel kökenleri, geçirdikleri dönüşüm süreçleri ve günümüzdeki nitelikleri birlikte değerlendirilmektedir.

Araştırmanın temel soruları şu şekilde belirlenmiştir: Türkiye ve Azerbaycan'da hangi tarihsel koşullar altında meslek örgütleri ortaya çıkmış ve dönüşmüştür? Bu koşullar meslek kuruluşlarının günümüzdeki niteliklerini nasıl etkilemiştir? Devlet-toplum

ilişkileri ve kurumsal reform süreçleri bu farklılaşmada nasıl bir rol oynamıştır? Karşılaştırılan ülkelerdeki meslek kuruluşlarının nitelikleri hangi benzerlik ve farklılıklara sahiptir? Bu farklılıkların olumlu ve olumsuz yönleri nelerdir?

Tezin kuramsal çerçevesi korporatizm ve durumsallık yaklaşımlarına dayanmaktadır. Korporatizm yaklaşımı, meslek örgütlerinin devlet ile toplum arasında oynadıkları aracılık rolünü ve bu kuruluşların devlet ile kurdukları ilişkileri açıklamada temel bir kuramsal çerçeve sunmaktadır. Durumsallık yaklaşımı ise örgütler için her koşulda geçerli tek bir ideal yapının bulunmadığını, bu yapıların içinde bulundukları siyasal, ekonomik, toplumsal ve kültürel çevreye bağlı olarak farklılaştığını savunmaktadır. Bu çalışmada durumsallık yaklaşımı, ortak tarihsel köklerden beslenen Türkiye ve Azerbaycan'daki meslek kuruluşlarının zaman içerisinde farklı siyasal, toplumsal ve kurumsal koşulların etkisiyle neden farklı örgütsel yapılara dönüştüğünü açıklamak amacıyla tercih edilmiştir.

Nitel araştırma yöntemi benimsenen tezde, tarihsel ve karşılaştırmalı analiz yöntemleri kullanılmıştır. Ayrıca uzmanlara önceden hazırlanan soru formu elektronik ortamda iletilmiş ve soruları yazılı olarak yanıtlamaları istenmiştir. Elde edilen yazılı görüşler araştırmanın analizinde kullanılmıştır. Bir ülkenin tarihini anlamaya çalışırken, karşılaştırmalı bir bakış açısı benimsemek oldukça faydalı olabilir ve hatta bazen yepyeni sorular ortaya çıkmasına olanak tanır. Bu tür bir yaklaşımın başka önemli yanları da bulunmaktadır. Karşılaştırmalar, genellikle kabul edilmiş tarihsel açıklamaların geçerliliğini sorgulamak için ilk ipuçlarını sunar. Aynı zamanda, karşılaştırmalı bir yaklaşım, tarihsel süreçler hakkında yeni ve daha kapsayıcı genellemelere ulaşmamıza yardımcı olabilir. Karşılaştırmalı yöntemler belli bir düşünsel sürecin ayrılmaz bir parçasıdır. Bu tür bir çalışma, tarihsel yaşanmışlıkları yalnızca ilginç olaylar olarak sıralamanın ötesine geçer; olaylar arasındaki bağlantıları ve benzerlikleri keşfetmemizi sağlayarak daha derin bir anlayış geliştirmemize fırsat tanır (Moore Jr, 1989: 2). Olgular

arasında karşılaştırma yaparken belli bir derecede birbirine benzer ya da farklı olmaları gerekir; çünkü karşılaştırma benzerlikler ile farklılıkların aynı anda incelenmesidir (Ayman Güler, 2020: 29).

Bu tezde karşılaştırmaya konu edilen temel olgu, Türkiye ve Azerbaycan'daki meslek kuruluşlarının niteliği olacaktır. Karşılaştırmaya, tarihsel süreçte her iki ülkede mesleki örgütlenmenin gelişim süreci incelenerek başlanmıştır. Araştırmanın temel kaynaklarını her iki ülkenin anayasaları, ilgili kanunları, alana ilişkin tarihsel araştırmalar, farklı disiplinlerdeki akademik çalışmalar ve erişime açık olan diğer çalışmalar oluşturmaktadır. Bununla da meslek kuruluşlarının tarihsel gelişimi ile günümüzdeki nitelikleri arasındaki bağlantı bütüncül şekilde incelenmeye çalışılmıştır. Tezde izlenen yöntem betimleyici bir yaklaşımla sınırlayıcı tutulmamış, farklılıkların arkasında yatan tarihsel, siyasal ve yönetsel etkenleri nedensellik ilişkisi çerçevesinde incelemiştir.

Bu tez üç ana bölümden oluşmaktadır. Bölümler, araştırmanın amacı doğrultusunda tarihsel gelişim, kuramsal çerçeve ve güncel kurumsal yapı arasındaki ilişkiyi ortaya koyacak şekilde kurgulanmıştır. Böylece meslek kuruluşlarının yalnızca mevcut nitelikleri değil, bu yapıları şekillendiren tarihsel ve yönetsel süreçlerin de bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Tezin birinci bölümünde araştırmanın yöntemi açıklanmakta ve çalışmanın kavramsal ile kuramsal çerçevesi oluşturulmaktadır. Öncelikle araştırmanın amacı, kapsamı, temel soruları ve yöntemi ayrıntılı biçimde ortaya konulmakta; çalışmada neden nitel araştırma yönteminin tercih edildiği açıklanmaktadır. Bunun yanında karşılaştırmalı analiz yönteminin tercih edilme gerekçesi belirtilmekte ve araştırmada yararlanılan temel veri kaynakları hakkında bilgi verilmektedir. Birinci bölümün devamında araştırmanın kavramsal çerçevesi oluşturulmaktadır. Bu kapsamda meslek, meslek örgütü, meslek kuruluşu ve sivil toplum kavramları kamu yönetimi literatürü çerçevesinde ele alınmakta; kavramların tarihsel gelişimi ile birbirleriyle olan ilişkileri açıklanmaktadır. Ayrıca tezde

tarihsel gelişimin anlaşılabilmesi amacıyla fütüvvet ve ahilik teşkilatları da kavramsal düzeyde incelenmektedir. Bu kavramların açıklanması, ikinci bölümde ele alınacak tarihsel gelişimin daha sağlıklı değerlendirilmesine katkı sağlamaktadır. Birinci bölümün son kısmında ise araştırmanın kuramsal çerçevesi oluşturulmaktadır. Bu doğrultuda korporatizm yaklaşımı ile durumsallık yaklaşımına yer verilmektedir. Korporatizm yaklaşımı, devlet ile meslek kuruluşları arasındaki kurumsal ilişkilerin niteliğini açıklamak amacıyla ele alınırken, durumsallık yaklaşımı ise ortak tarihsel kökenlerden beslenmelerine rağmen Türkiye ve Azerbaycan'daki meslek kuruluşlarının zaman içerisinde neden farklı kurumsal yapılara dönüştüğünü açıklamada kuramsal bir araç olarak kullanılmaktadır. Böylece araştırmanın ilerleyen bölümlerinde yapılacak tarihsel ve karşılaştırmalı değerlendirmeler için gerekli teorik zemin hazırlanmış olmaktadır.

Tezin ikinci bölümünde Türkiye ve Azerbaycan'da meslek örgütlerinin tarihsel gelişim süreci karşılaştırmalı bir bakış açısıyla incelenmektedir. Bu bölümde öncelikle Orta Çağ döneminde her iki coğrafyada mesleki örgütlenmenin ortaya çıkışı ve gelişimi ele alınmaktadır. Türkiye açısından fütüvvet ve Ahilik geleneğinin tarihsel gelişimi ile bu yapıların ekonomik, toplumsal ve mesleki hayattaki işlevleri değerlendirilmektedir. Erken Modern Dönem kapsamında ise Osmanlı Devleti'nde lonca sisteminin gelişimi, gedik uygulaması ve geleneksel meslek örgütlenmesinin geçirdiği kurumsal dönüşüm incelenmektedir. Azerbaycan açısından ise meslek örgütlenmesinin tarihsel gelişimi; fütüvvet ve Ahilik geleneğinin yanı sıra esnaf teşkilatları, hâmkarlar ve diğer mesleki örgütlenme biçimleri üzerinden ele alınmaktadır. Böylece Türkiye ve Azerbaycan'da mesleki örgütlenmenin Orta Çağ'dan Erken Modern Dönem'e uzanan tarihsel gelişimi, dönemin siyasal, ekonomik ve toplumsal koşulları çerçevesinde karşılaştırmalı olarak ortaya konulmaktadır.

Bu kapsamda öncelikle her iki ülkede geleneksel meslek örgütlenmesinden modern meslek kuruluşlarına geçiş süreci ve bu süreçte meydana gelen kurumsal dönüşümler ele

alınmaktadır. Türkiye açısından Osmanlı Devleti'nin modernleşme süreci ve Tanzimat sonrasında meslek kuruluşlarının geçirdiği dönüşüm incelenirken, Azerbaycan açısından Çarlık Rusyası hâkimiyeti ve Sovyet döneminde mesleki örgütlenme alanında meydana gelen kurumsal dönüşümler değerlendirilmektedir. Ardından her iki ülkedeki modern meslek kuruluşlarının hukuki statüleri, anayasal dayanakları ve ilgili mevzuat çerçevesindeki konumları karşılaştırılmaktadır. Bölümün devamında meslek kuruluşlarının kurumsal yapıları; kuruluş biçimleri, üyelik sistemleri, örgütsel yapılanmaları, görev ve yetkileri bakımından incelenmektedir. Son olarak devlet ile meslek kuruluşları arasındaki ilişkiler; idari vesayet, özerklik, karar alma süreçlerine katılım ve kamu politikalarının oluşturulmasına katkı gibi unsurlar üzerinden karşılaştırmalı olarak analiz edilmektedir. Böylece Türkiye ve Azerbaycan'ın farklı siyasal, yönetsel ve tarihsel süreçlerinin modern meslek kuruluşlarının hukuki ve kurumsal yapıları üzerindeki etkileri ortaya konulmaktadır.

Sonuç bölümünde ise tez kapsamında ulaşılan temel bulgular değerlendirilmekte; Türkiye ve Azerbaycan'daki meslek kuruluşlarının benzer ve farklı yönleri kamu yönetimi disiplini çerçevesinde tartışılmaktadır. Ayrıca tezin literatüre sağladığı katkılar ortaya konulmakta, araştırmanın sınırlılıkları belirtilmekte ve gelecekte bu alanda yapılabilecek çalışmalara yönelik öneriler sunulmaktadır. Böylece tez, ortak tarihsel kökenlerden beslenen ancak farklı kurumsal gelişim süreçleri yaşayan iki ülkenin meslek kuruluşlarını tarihsel, kurumsal ve yönetsel boyutlarıyla birlikte değerlendiren karşılaştırmalı bir kamu yönetimi araştırması olarak tamamlanmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL- KURAMSAL ÇERÇEVE

Karşılaştırmalı yöntem ile hazırlanan çalışmalarda kullanılan kavramlar farklı tarihsel, hukuki ve yönetsel bağlamlarda değişik anlamlar kazanabilmektedir. Bu nedenle, tezde kullanılan temel kavramların açıklığa kavuşturulması ve incelemenin dayandığı kuramsal yaklaşımların ortaya konulması, sonraki bölümlerde yapılacak karşılaştırmalı analizlerin sağlıklı biçimde yürütülebilmesi açısından önemlidir.

Bu bölümde, öncelikle araştırmanın kavramsal çerçevesi ele alınmaktadır. Bu çerçevede meslek, meslek örgütü ve sivil toplum kavramları kamu yönetimi disiplini perspektifinden değerlendirilmekte; söz konusu kavramların tarihsel gelişimleri, birbirleriyle olan ilişkileri incelenmektedir. Ayrıca Türkiye ve Azerbaycan'daki meslek kuruluşlarının tarihsel kökenlerinin daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla her iki ülkenin tarihinde kendine özgü yere sahip fütüvvet ve ahilik teşkilatları da kavramsal düzeyde ele alınmaktadır. Bununla da ikinci bölümde ayrıntılı biçimde incelenecek tarihsel gelişim sürecinin kavramsal altyapısının oluşturulması amaçlanmaktadır.

Bölümün ikinci kısmında araştırmanın kuramsal çerçevesi oluşturulmaktadır. Bu doğrultuda korporatizm ve durumsallık yaklaşımlarının temel varsayımları incelenmekte; meslek kuruluşlarının devlet ile kurdukları ilişkileri ve kurumsal dönüşüm süreçlerini açıklamada bu yaklaşımların katkıları değerlendirilmektedir. Özellikle ortak tarihsel ve kültürel kökenlerden beslenmelerine rağmen Türkiye ve Azerbaycan'da farklı mesleki örgütlenme modellerinin ortaya çıkmış olması, bu farklılaşmanın yalnızca hukuki düzenlemelerle açıklanamayacağını göstermektedir. Bu nedenle, söz konusu kuramsal yaklaşımlar aracılığıyla meslek kuruluşlarının siyasal, toplumsal ve yönetsel çevreyle kurdukları ilişkinin açıklanması amaçlanmaktadır.

1.1. Kavramsal Çerçeve

Türkiye ve Azerbaycan'daki meslek kuruluşlarının karşılaştırmalı olarak incelendiği bu tezde, öncelikle inceleme konusu ile doğrudan ilişkili temel kavramların açıklanması gerekmektedir. Tezin merkezinde yer alan meslek kuruluşları, yalnızca belirli meslek mensuplarını bir araya getiren örgütler olarak değil, aynı zamanda tarihsel süreç içerisinde dönüşen ve devlet-toplum ilişkilerinin önemli bir aracı hâline gelen yapılar olarak ele alınmaktadır. Bu nedenle, tercih edilen kavramlar, meslek kuruluşlarının ortaya çıkışını, tarihsel gelişimini ve günümüzde işlevlerini açıklayabilecek bütüncül bir kavramsal çerçeve oluşturacak şekilde seçilmiştir.

Bölümde, ilk olarak meslek kavramı açıklanmaktadır. Çünkü mesleki örgütlenmenin ortaya çıkabilmesi için öncelikle örgütlenmeye konu olan bir mesleğin varlığı gerekmektedir. Ardından meslek örgütü kavramı ele alınarak aynı mesleği icra eden bireylerin hangi ihtiyaçlar doğrultusunda örgütlendikleri ve bu örgütlenmelerin hangi işlevleri üstlendikleri incelenmektedir. Meslek örgütlerinin yalnızca üyelerinin çıkarlarını koruyan yapılar olmadığı, aynı zamanda kamu yararı ile ilişkili görevler üstlenebildiği dikkate alındığında, bu kuruluşların sivil toplum içerisindeki konumunun da değerlendirilmesi önem kazanmaktadır. Böylece meslek kuruluşlarının devlet ile toplum arasındaki ilişkilerde oynadığı rol kavramsal düzeyde ortaya konulmaktadır.

Bununla birlikte araştırmanın tarihsel boyutu dikkate alındığında, Türkiye ve Azerbaycan'daki modern meslek kuruluşlarının kurumsal kökenlerinin anlaşılabilmesi için fütüvvet ve ahilik teşkilatlarının da incelenmesi gerekmektedir. Bu yapılar, birer örgütlenme modeli olmanın ötesinde, mesleki ilkeler, meslek içi eğitim ve örgütlenme geleneği bakımından meslek kuruluşlarının günümüzdeki şekline dönüşümüne zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla bu kavramların birlikte değerlendirilmesi, tezin ikinci bölümünde ele alınacak tarihsel gelişim sürecinin daha sağlıklı incelenmesine ve iki

ülkedeki meslek kuruluşlarının ortak kökenleri ile zaman içerisinde ortaya çıkan farklılaşmaların daha iyi açıklanmasına katkı sağlayacaktır.

1.1.1. Meslek Kavramı

İnsanların avcı-toplayıcı toplum tipine geçişiyle birlikte hayatta kalmak için kendi aralarında iş bölümü yapması görülmüştür. Bu iş bölümü günümüzdeki mesleklere tam anlamıyla karşılık gelmese de onun temelini oluşturmaktadır. Sanayi Devrimi sonrasında dünyada yaşanan ekonomik ve toplumsal dönüşümün sonucunda meslekler insanların hayatta kalması için zorunluluk olmaktan çıkmış, daha çok ekonomik ve sosyal bir anlam atfeden kavrama dönüşmüştür (Devlet Denetleme Kurulu, 2009: 82).

TDK Türkçe Sözlüğüne göre meslek (profession), *“belli bir eğitim ile kazanılan, sistemli bilgi ve becerilere dayalı, insanlara yararlı mal üretmek, hizmet vermek ve karşılığında para kazanmak için yapılan, kuralları belirlenmiş iştir”* (TDK Sözlük, 2025). Cambridge Sözlüğüne göre ise *“özel eğitim veya öğretim gerektiren bir iş türü”*dür (Cambridge Dictionary, 2025). Mesleki Eğitim Hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunu (2018) m. 1.0.12. mesleği (peşe) *“insanın fiziksel gücü ve çabalarının uygulama alanı olup, özel eğitim ve iş deneyimi sonucunda teorik bilgi ve pratik becerilere sahip olmuş bireyin çalışma faaliyeti”* olarak tanımlamıştır (Mesleki Eğitime İlişkin Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Kanunu, 2018).

Tanımlardan anlaşılacağı üzere bir işin meslek olabilmesi için o işin özelliklerine yönelik özel bir eğitimin olması mutlaklıdır. İşe yönelik olarak alınan özel eğitim ise tek başına yeterli olmamakla birlikte, bilgi ve becerilerle tamamlanması gerekmektedir. Mesleğe atfedilen niteliklerden biri de insanlara yararlı mal üretme amacına hizmet etmesidir. Bu hizmet gerçekleştirilirken ilgili mesleğin ustaları tarafından belirlenmiş

mesleğe özgü kurallara uygun şekilde yapılmalıdır. Peki bu kuralların olması zorunlu mu? İnsanların ortak hedefler doğrultusunda hareket etmelerini sağlayacak net düzenlemelere ihtiyaç vardır. Bir mesleğin tabi olduğu kurallar (mesleğin standartları) olmazsa, bir süre sonra gerçekleştirilen işin niteliği kaybolabilir. İşin niteliğinin kaybolması, mesleğin ürettiği hizmet alanlarının zarara uğramasını, dolayısıyla kamu zararının ortaya çıkması sonucunu doğuracaktır. Bununla birlikte, meslek sahibinin belirli bir standart izlemeden hizmet vermesi, aynı meslek grubunun üyelerini (meslektaşlarını) da etkileyecektir. Öyleyse ortak standartlar belirlenerek hem grubun hem de toplumun çıkarları nasıl korunabilir? Bu noktada meslek örgütleri ortaya çıkmaktadır.

1.1.2. Meslek Örgütleri

“Meslek örgütü” kavramını oluşturan “meslek” kavramını önceki başlıkta açıklamıştık. Bu bağlamda ikinci kavram olan “örgüt”, ortak amaca yönelen kişi, kaynak ve eylemlerin işleyiş, yön, biçim ve çerçevesini belirler. Ancak bir örgütün varlığı planlı ve sistematik bir örgütlenme sürecine bağlıdır. Yönetim bilimleri açısından “örgütlenme” kavramı, örgütün neye göre şekilleneceği ve nasıl yönetileceği başta olmakla birçok süreçten oluşmaktadır. Henri Fayol’a göre örgütlenme (organizing) yönetim sürecini işlevsel olarak oluşturan öğelerden biridir. Fayol örgütlenmeyi ortak amaçlı kaynak ve eylemlerin temel uygulayıcı birimlerde toplanması olarak açıklamaktadır. Örgütlenmenin amacı hem nesnel ekonomik yasaların hem de belli bir yönetsel yapının buyruğundaki tüm yaratıcı-üretici yeteneklerin en etkin biçimde seferber edilerek en verimli yoldan belli amaçlara yöneltilmesidir (Fayol, 2008: 66).

Sanayi Devrimi sonrasında toplumun ekonomik ve sosyal dönüşümü sonucunda yeni meslekler ortaya çıkmıştır. Meslek sahipleri, karmaşılaşan düzen içerisinde ekonomik

ıkarlarını ve haklarını korumaya yönelik örgütlenmeye başlamış, böylece kendi meslek gruplarını (odalar, şirketler, kooperatifler gibi) oluşturmuşlar (Atılđan & Aytekin, 2018: 235-267). Yani, meslek örgütleri toplumsal yaşamın niteliğinden kaynaklanan ve farklı toplumsal kesimlerin ihtiyaçlarının karşılanması, çıkarlarının korunması ve bunlar arasındaki çatışmaların dengelenmesinin aracı rolünü oynamaktadır. rgtlenme, meslek gruplarının ortaya çıkışının temel sebeplerinden biri olmakla birlikte, mesleğe özel standartların oluşturulması ve meslek etiğinin sağlanması gibi faaliyetleri de içermektedir.

Toplum içerisinde farklı mesleklerin gelişimi ve bu mesleklerin örgütlenme süreçleri incelendiğinde, hemen her grubun kendi yeleri arasında birlik, dayanışma ve ortak amaçlar doğrultusunda hareketi tesis etmeye yönelik girişimlere öncelik verdiği görülmektedir. Bu doğrultuda aynı meslekle uğraşan kişiler, ortak çıkarlarını korumak için bir araya gelmekle beraber uğraştıkları mesleğin toplumsal meşruiyetini güçlendirme, saygınlığını artırma, ilgili alanda piyasa oluşturma, bu piyasayı düzenleme, denetleme vb. hedefleri de amaçlamaktadırlar (Tanık, 1983: 1581-1583). Anlaşılacağı üzere meslek örgütlerinin en önemli işlevi üyelerin ekonomik çıkarlarının korunmasıdır.

Mesleki rgtlenme, aynı işi yapan kişilerin ihtiyaç duymaları nedeniyle kendiliğinden (meslek üyelerinin arzusuyla) olabildiği gibi, devletin aynı işi yapanları belirli amaçlar çerçevesinde zorunlu olarak aynı örgüt çatısı altında toplamasının gereği de olabilir. Bunun sonucunda, bazı toplumlarda sendika, dernek veya birlik tipi örgütlenmeler oluşurken, bazılarında ise devletin öncülüğünde ve yönlendirmesiyle, üyelik zorunluluğu getirmek suretiyle kanun zoruyla teşkil edilerek devlet teşkilatının parçası haline getirilmiş mesleki örgütlenme modelleri mevcuttur. Bu modelleri sivil toplum kuruluşu ve kamusal kuruluş modeli olarak genel bir adlandırmaya tabi tuta biliriz. Söz konusu iki grup dışında belli yönleriyle iki grubun özelliklerini taşıyan meslek örgütleri de görülmektedir. Temelde benzer ihtiyaçların sonucunda ortaya çıkan meslek

örgütlerinin dünyada tek bir modelde olmamasının sebebi her ülkenin ekonomik, hukuki, siyasal, sosyal ve kültürel koşullarının bu kuruluşları şekillendirmesidir. Herhangi bir ülkedeki mesleki örgütlenme yapısını anlamak açısından, o ülkedeki örgütlenme yapısının temelini oluşturan ihtiyaç ve zorunlulukların ortaya çıktığı tarihsel koşulları ve bu ülkenin kamu yönetiminin incelenmesi ayrıca önemlidir (Devlet Denetleme Kurulu, 2009: 75-86).

Devletin tüzel kişiliğinin parçası olan kurumların çağın gereksinimlerine uygun olarak sürekli dönüşüm ve değişim içerisinde olabildiğini dikkate alırsak, meslek kuruluşlarının niteliklerinin değişebileceği; bu süreçte devletten ziyade toplum ve ilgili meslek mensupları tarafından belirleyici rol üstlenildiğini belirtmeliyiz. Meslek kuruluşlarının örgütlenmesine temel olarak iki modeli örnek gösterebilir. Birinci modelde, meslek kuruluşları kamu tüzel kişiliğine ve devletle güçlü kurumsal bağlara sahipken; ikinci modelde, sivil toplumun bir unsuru olarak özel hukuk hükümlerine tabi şekilde ortaya çıkmakta ve daha özerk bir konumda yer almaktadırlar (Devlet Denetleme Kurulu, 2009: 75-86). Bu modellerin özellikleri incelenerek Tablo 1 oluşturulmuştur.

Tablo 1 – Kamu Kurumu ve Sivil Toplum Kuruluşu Niteliğinde Meslek Kuruluşlarının Karşılaştırması

Karşılaştırma Ölçütü	Birinci Model (KKN)	İkinci Model (STK niteliğinde)
Kuruluş Şekli	Kanunla	Kurucuların iradesiyle
Hukuki Statü	Kamu tüzel kişiliğine sahip	Özel hukuk tüzel kişisi
Devletle İlişki	Devlet teşkilatının bir parçası	Devlete karşı görece özerk
Üyelik Durumu	Zorunlu üyelik	Gönüllülük esasında

Faaliyet Alanı	Kanunla sınırlı	Kuruluş amaçları çerçevesinde esnek
Organları	Üyeler tarafından seçilmekle birlikte kanunla düzenlenir	Üyeler tarafından seçilir
Mali Yapı	Üyelik aidatları ile birlikte bazı kamusal kaynak ve yetkilerden yararlanır	Üyelik aidatları ve bağışlar
Özerklik	Kanunla belirlenen sınırlar içinde	Geniş idari özerklik
Disiplin Yetkisi	Kamu gücü niteliği taşır	Örgüt içi düzenleme yapma niteliğinde
Kamusal Yetki	Kamusal yetki ve ayrıcalıklara sahiptir	Kamusal yetki kullanmaz
Toplumsal Konumu	Yarı-kamusal niteliği var	Sivil toplum örgütü niteliği var

Tablo 1’de, KKN ve STK niteliğinde meslek kuruluşları arasındaki farklılıklar onların kuruluş biçimleri, hukuki statüleri, devletle olan ilişkileri, üyelik yapıları, faaliyet alanları, örgütsel işleyiş ve kamusal yetki kullanımı gibi ölçütler çerçevesinde ortaya konulmuştur. Tabloya göre, KKN meslek kuruluşları kanunla kurularak kamu tüzel kişiliğine sahip olurken; STK niteliğindeki meslek kuruluşları kurucu şahısların iradesiyle oluşarak özel hukuk hükümlerine tabi olmaktadır. STK niteliğindeki meslek kuruluşları devlete karşı görece özerk bir yapıya sahipken, KKN meslek kuruluşları devlet teşkilatının bir parçası olarak yarı-kamusal konumda yer almaktadır. Üyelik statüsü açısından da benzer bir şekilde ayrışma mevcuttur. Şöyle ki, birinci modelde meslek mensupları için üyelik zorunlu tutulurken, ikinci modelden gönüllülük esasına

dayanmaktadır. Faaliyet alanları açısından modelleri karşılaştırdığımızda, birinci modeldeki meslek kuruluşlarının görev ve yetkilerinin kanunla belirlenerek sınırlandırıldığını, ikinci modeldeki meslek kuruluşlarının ise kuruluş amaçları doğrultusunda daha esnek bir faaliyet alanına sahip olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca her iki modelde de yer alan örgütlerin organlarının üyeleri tarafından seçildiği, fakat KKN meslek kuruluşlarında bu organların kuruluş ve işleyişlerinin kanunla düzenlendiği anlaşılmaktadır. Mali yapı açısından karşılaştırsak, KKN meslek kuruluşları üyelik aidatları ile birlikte bazı kamusal yetki ve kaynaklardan da yararlanabilirken, STK niteliğindeki meslek kuruluşları genellikle üyelik aidatları ve bağışlar yoluyla finanse edilmektedir. Özerklik bakımından ise KKN meslek kuruluşlarının faaliyet alanının sınırları kanunla belirlendiği için, STK niteliğindeki meslek kuruluşları daha geniş bir idari özerkliğe sahiptir. Disiplin yetkisi açısından birinci modeldeki meslek kuruluşlarının uyguladığı yaptırımlar kamu gücü niteliği taşıırken, ikinci modeldeki kuruluşlarda bu mekanizmalar örgüt içi düzenlemeler çerçevesinde şekillenmektedir. Benzer biçimde kamusal yetki kullanımı bakımından da birinci modeldeki örgütler belirli kamusal yetki ve ayrıcalıklara sahipken, ikinci modelde bu söz konusu değildir.

1.1.3. Sivil Toplum

“Sivil toplum” kavramı, özünde Avrupa’da şehirli ve medeni insanlar için kullanılan “sivil” kelimesinden gelmektedir. Sivil kelimesi etimolojik olarak şehir anlamına gelen “civitas” kelimesiyle aynı köke sahiptir (Berber, 2017: 184). Türk Dil Kurumu sözlüğünde “sivil toplum” kavramı *“devletin denetimi altında olmayan, kararlarını bağımsız olarak vererek toplumsal etkinliklerde bulunan bireyler topluluğu”* şeklinde açıklanmıştır (Türk Dil Kurumu, 2026).

Sivil toplum düşüncesi tarihsel süreç içerisinde önemli değişimler geçirmiştir. Cicero ve diğer Romalı düşünürlerin eserleri aracılığıyla, “sivil toplum” kavramının izlerini Antik Yunan filozoflarına kadar götürebiliriz. Modern anlamıyla sivil toplum fikri ise XVIII. yüzyılın sonlarında Kıta Avrupası aydınlanmasıyla ortaya çıkmıştır. Paine’den Hegel’e kadar birçok düşünür sivil toplumu devlete paralel fakat ondan ayrı, yurttaşların kendi arzu ve istekleri doğrultusunda bir araya geldikleri toplumsal alan olarak ifade etmiştir. XIX. yüzyılın ortalarında siyaset felsefesinin odağını sanayi devriminin toplumsal ve siyasal sonuçlarına yöneltmesiyle kavram bir süre kullanım dışı kalmış, II. Dünya Savaşı sonrasında Gramsci’nin çalışmalarıyla yeniden gündeme gelmiştir (Carothers & Barndt, 1999: 18-19).

Sivil toplum genelde bir aktör gibi nitelendirilse de, aslında sürekli değişen roller ve işlevlere sahip, heterojen bir örgüt ve girişimler topluluğunu ifade eden kapsamlı terimdir. Evers ve Laville (2004: 17), sivil toplumu devlet, piyasa ve toplumun arasında yer alan bir alan olarak konumlandırılmaktadır. Tipik bir şekilde sivil toplum örgütleri özel, kâr amacı gütmeyen ve resmi kuruluşlardır. Bu nitelikleri sayesinde sivil toplumu kamu kurumlarından veya özel şirketlerden ayırt etmek mümkündür. Sosyal sermaye oluşturmak ve çoğulculuğu savunmak sivil toplumun halen önemli rollerinden biri olarak kalsa da, özel, kâr amacı gütmeyen kuruluşlar aracılığıyla hizmet sunmak ve sivil toplum savunuculuğu alanında faaliyet gösteren kuruluşlar ya da temsilci bir rol üstlenen sendikalar veya tüketici örgütleri vasıtasıyla ifade özgürlüğünü sağlamak sivil toplumun iki diğer önemli toplumsal rolüdür (Brandsen , Trommel, & Verschuere, 2017: 677).

Literatürdeki birçok çalışma, meslek kuruluşlarını sivil toplumun bir parçası olarak kabul etmektedir. Meslek kuruluşları sivil toplumu oluşturan diğer kuruluşlar gibi sivil topluma önemli katkı sağlamaktadır. Belirli meslek alanlarındaki kişilere ağ oluşturan ve eğitim fırsatları sunan meslek kuruluşları en iyi yöntemleri ve etik standartları teşvik etmektedir (Hussein, 2024: 5). "Meslekler çağı" olarak tanımlanan 20. Yüzyılda meslek

örgütleri sadece sivil toplumun etkili bileşeni olarak kalmamakta, aynı zamanda baskı grubu işlevi üstlenerek kamu politikalarının şekillenmesine doğrudan yön vermektedir. Diğer yandan söz konusu örgütler üyeleri ile birlikte piyasa üzerinde bazı kamusal yetki ve ayrıcalıklara sahip olduğundan siyasal alanda daha görünür hale gelmiştir (Koçdemir, 2018: 19).

Yönetim anlayışında yaşanan dönüşümler, sivil toplumun konumunu ve işlevlerini şekillendirmektedir. Artık sivil toplum, katılım, kalkınma, üçüncü sektör ve toplumsal kapsayıcılık gibi kavramlarla birlikte ele alınıyor. Belirtmek gerekir ki, bu alanlar rasyonel tercih kuramı, yeni kurumsalcılık, neoliberalizm ve Üçüncü Yol siyaseti gibi yaklaşımlar tarafından şekillenmektedir. Sivil toplum kuruluşlarının temsil kapasitesi ve hesap verebilirliği konusunda yapılan çalışmalar, özellikle neoliberal ve yeni kurumsalcı yaklaşımların etkisiyle geliştirilen yönetim modellerinin sivil toplum kuruluşlarına önemli roller yüklemesine rağmen, kime karşı sorumlu oldukları ve toplumun hangi kesimini temsil ettikleri yönünde yeterli netlik olmadığını ortaya koymaktadır. (Kresina & Stoiko, 2022: 540).

1.1.4. Fütüvvet

Fütüvvet kelimesinin anlamıyla ilgili literatürde farklı fikirler yer almaktadır. Genel olarak bu görüşlerin ortak noktalarının bulunmasıyla birlikte, kelimeye ilave anlamlar yüklendiği de görülmektedir. Köknel'e göre, *fütüvvet* kelimesinin anlamı “*soy temizliği, mertlik, yiğitlik, cömertlik*”tir ve Kur'an-ı Kerim'de *feta* kelimesinin geçtiği ayetler incelendiğinde kelimenin bir davranış biçimini ve yaşam tarzını ifade ettiği anlaşılmaktadır (Köknel, 2007: 52). Şahin ve Göküş'e göre ise, Arapça *feta* kelimesinden türeyen *fütüvvet* “*genç, yiğit, cömert, kahraman, genç hizmetçi, delikanlı, kuvvetli*”

anlamlarına karşılık gelmektedir (Şahin & Göküş, 2020: 239-240). Zargar’a göre *fütüvvet* kavramı, İslam ahlakında ideal bir gencin sahip olması beklenen doğruluk, samimiyet, cesaret, cömertlik ve toplumsal sorumluluk bilinci gibi erdemlerin bütününe ifade eder. Son olarak TDV İslam Ansiklopedisi’ne bakarsak, *feta* kelimesinin “genç, yiğit, cömert”; *fütüvvet* kelimesinin ise “gençlik, kahramanlık, cömertlik” olarak tanımlandığını görebiliriz (Uludağ, 2026).

Fütüvvet kavramı, isim ve anlam bakımından İslam öncesi Arap toplumunda bilinen feta tipolojisiyle ilişkilendirilse de bu dönemde kurumsallaşmış bir fütüvvet teşkilatının varlığına ilişkin kanıt bulunmamaktadır. İslam öncesi İran kültür ve medeniyeti üzerine yapılan araştırmalar, Abbasiler dönemindeki fütüvvet teşkilatı ile benzer özelliklere sahip, bekar ve savaşçı gençlerden oluşan grupların Zerdüşt öncesi dönemde de varlığını; *Sanskritçe Marya* olarak bilinen yapının köklerinin Ariler dönemine kadar uzandığını ve Mitra kültürüne bağlı olduklarını; hatta *fityan teşkilatı* gibi, toplumsal ve siyasal kriz zamanlarında etkin roller üstlenerek olaylara müdahalelerde bulunduklarını ortaya koymuştur. Diğer taraftan fityan grupları ile sufilik arasında ilişkinin ne zaman ve hangi şartlar altında geliştiği belirlenemese de aynı toplumsal zeminde gelişen karşılıklı etkileşimin sonucunda ortaya çıktığı; IX. yüzyıldan itibaren sufiliğin kurumsallaşmaya başlamasıyla fütüvvet kavramını da kendi doktriner çerçevesi içinde yeniden yorumladığı düşünülmektedir. Söz konusu etkileşim sonucunda da XI. yüzyıldan itibaren tasavvufun kurumsallaşmasına paralel biçimde fütüvvet teşkilatı da giderek daha belirgin sufi nitelikler kazanarak dönüştüğü savunulmaktadır (Ocak, 2026).

Bir diğer görüşe göre ise fütüvvet başlangıçta bireyin ahlaki olgunluğunu ve tasavvufi gelişimini ifade eden bir anlayış olarak ortaya çıkmış, zamanla yayılarak kurumsallaşmıştır. Fütüvvet teşkilatının tarihsel kökenleri incelendiğinde, benzer değer ve davranış kalıplarının İslam öncesi Arap toplumunda da görüldüğü fikri yeniden öne sürülmektedir. İslam kaynaklarında aktarılanlara göre, ticaret için Mekke’ye gelen bir kişi

sattığı malın bedelini alamayınca yardım talebinde bulunmuş, fakat şehirdeki nüfuzlu kişilerden destek görememiştir. Uğradığı haksızlığı topluma duyurmak isteyen tüccar yüksek bir noktadan seslenerek yardım istemiş, bunun üzerine de Mekke'nin ileri gelenlerini harekete geçmiştir. Hz. Muhammed'in amcasının öncülüğünde gerçekleştirilen toplantıda, zulme ve haksızlığa karşı ortak mücadele edilmesi yönünde karar alınmış ve bu amaç doğrultusunda yemin edilmiştir. Toplantıya katılanlar arasında Hz. Muhammed'in de bulunduğu ifade edilmektedir. Birçok araştırmacı tarafından Hılfü'l-Fudûl adı verilen bu yapı, Arap toplumundaki ilk örgütlü sosyal dayanışma hareketlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Söz konusu toplantılarda ortak yemek verilmesi, dayanışma yemini edilmesi ve haksızlığa karşı birlikte mücadele etme anlayışı gibi daha sonraki dönemlerde fütüvvet teşkilatlarında ve Ahilik örgütlenmelerinde görülen âdâb ve erkân ile önemli benzerlikler gösteren uygulamaların da gerçekleştirildiği görülmektedir (Köknel, 2007).

Hicri II. yüzyıldan (miladi 718-815 yılları) itibaren fütüvvet sosyal bir kurum niteliği kazanarak tarih sahnesinde yerini aldı. Hicri III. yüzyılda (miladi 815-912 yılları) kaleme alınan fütüvvetnamelerde ise yapının sosyal birlik olarak teşkilatlandığı ve başlarında bulunan kişilerin de reis olarak adlandırıldığı görülmektedir. Devlet otoritesinin zayıfladığı dönemlerde fütüvvet teşkilatlarının önemli ölçüde güç kazandıkları ve toplumsal düzenin tesisinde etkili aktörler haline geldikleri anlaşılmaktadır. Bu dönüşüm sürecinde Abbasî Halifesi Nasır Lidinillah'ın özel bir yeri bulunmaktadır. Halife Nasır, fütüvvet örgütünü yeniden düzenleyerek ona daha sistematik, kurumsal ve resmi bir yapı kazandırmıştır (Köknel, 2007).

1.1.5. Ahilik

Ahilik kavramının etimolojik kökenine ilişkin farklı fikirler mevcuttur. Bazı araştırmacılara göre, “*ahi*” kelimesi Türkçe’de cömert ve eli açık anlamına gelen “*akı*” sözcüğünden türemiştir. Bu teorinin esas dayanağı, Türkçede “*k*” sesinin zaman zaman “*h*” sesine dönüşebilmesi ve Anadolu’nun çeşitli bölgelerinde bazı kelimelerin telaffuzunda bu fonetik değişimin izleri günümüzde de görülmesidir. Bu nedenle “*akı*” kelimesinin zamanla “*ahi*” biçimine dönüşmüş olabileceği ileri sürülmektedir. Bununla birlikte, Ahilik kavramının Arapça kökenli olduğunu ve “*kardeşim*” anlamına geldiğini savunan görüşler de var (Gölpınarlı, 2011: 17).

Bu görüşü destekleyen unsurlar arasında, tarihi kaynaklarda Şeyh Ferec-i Zincanî ve Aliyy-i Mısırî gibi bazı fütüvvet önderlerinin “*Ahi*” unvanıyla anılması, aynı zamanda erken dönem fütüvvetnâmelerde de bu kavramın yer alması gösterilmektedir. Bunun yanı sıra, fütüvvet mensuplarının birbirlerini kardeş olarak kabul etmeleri ve Melâmî geleneğinde bir kişinin belirli bir şeyhe bağlılığını ifade etmek için “*falancanın müridi*” yerine “*falancanın ihvanından*” şeklindeki ifadelerin kullanılması, kavramın Arapça kökenli olabileceğine işaret etmektedir. Özellikle fütüvvet teşkilatlarının şeyhleri için “*ahi*” unvanının kullanılması, ahilerin diğer tasavvufî yapılarıdaki şeyhlerle benzer bir konuma sahip olmakla birlikte, bir zaviyenin yöneticisi konumunda bulunduklarının da göstergesidir. Ahilerin idaresindeki zaviyeler dinî ve tasavvufî faaliyetlerin yürütüldüğü mekânlar olmakla birlikte; fütüvvet mensuplarının bir araya geldiği, üyelerin eğitim aldığı, dayanışmanın güçlendirildiği, yolcuların ve ihtiyaç sahiplerinin ağırlandığı, esnaf ve zanaatkârların faaliyetlerini koordine edildiği merkez niteliğinde olmuştur. Bu çok yönlü yapı, Ahilik teşkilatının mesleki bir teşekkül olmaktan ziyade, sosyal, ekonomik, kültürel ve ahlaki işlevleri bünyesinde birleştiren bir kurum olduğunu göstermektedir (Gölpınarlı, 2011).

Fütüvvet düşüncesine ilişkin görüş ortaya koyan sûfilerin yaşadıkları coğrafyalar dikkate alındığında, hicrî II. yüzyıldan itibaren fütüvvet mensuplarının varlığına işaret edildiği, hicrî III. yüzyıldan itibaren ise bu hareketin özellikle Horasan, Irak, Bağdat ve Şam bölgelerinde yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Burada dikkat çeken esas husus, bu çevrelerde faaliyet gösteren bazı sûfilerin doğrudan “ahi” unvanıyla anılmasıdır. Mesela, hicrî V. yüzyılın önemli sûfilerinden biri olan ve 1065 yılında vefat eden Şeyh Ferec-i Zincanî’nin “Ahi” unvanıyla tanındığı bilinmektedir. Aynı şekilde, Alâüddevle’nin halifelerinden olan ve 1336 yılında vefat eden Ahi Aliyy-i Mısırî de aynı unvanla anılmaktaydı. Bu durum, “ahi” kavramının yalnızca Anadolu’ya özgü olmadığını, daha öncesinden tasavvuf ve fütüvvet geleneği içerisinde yer aldığını göstermektedir (Gölpınarlı, 2011).

Literatürdeki çalışmaların önemli bir kısmı Ahiliğin ahlaki ve normatif temellerini fütüvvet geleneğinden aldığını ortaya koymaktadır. Fakat, meslek veya zanaat sahibi olmayı üyelik için esas şart olarak belirlemesi Ahiliği Fütüvvet teşkilatlarından ayıran başlıca özelliklerdendir. Güçlü bir dini ve ahlaki temele dayanan teşkilat cömertlik, dayanışma ve topluma hizmet gibi değerler aracılığıyla insanları iyi yaşamaya davet etmekteydi (Göksel & Avcı, 2023: 136-138).

Fütüvvetin dönemin Azerbaycan coğrafyasında yayılmasına ilişkin bilgiler Şeyh Safiyyüddin Erdebilî’nin menkıbelerini içeren Safvetü’s-Safâ adlı eserde yer almaktadır. Eserde Ahi Mirmir, Ahi Emir Ali, Ahi Şihâb-i Tebrîzî, Ahi Bedel-i Halhâlî, Ahi Malikşah, Ahi Cebrâil ve Ekmekçi Ahi Sadi gibi çok sayıda ahinin zikredilmesi, hicrî VIII. yüzyılda fütüvvet teşkilatının Azerbaycan coğrafyasında geniş yayıldığını ortaya koymaktadır (Gölpınarlı, 2011).

Abbâsî Devleti’nin son dönemlerinde Fütüvvetin Anadolu’da da yayılmaya başladığı görülmekte. Özellikle Moğol istilalarının meydana getirdiği siyasal ve toplumsal hareketlilik, çok sayıda sûfi, zanaatkâr ve fütüvvet erbabının Anadolu’ya göçünü

başlatmıştır. Bu göç hareketleri, fütüvvet teşkilatının Anadolu'daki nüfuzunu önemli ölçüde artırmıştır. Sultan Veled'in Divanı'nda Ahi Ahmed Zekiyyüddin için yazılmış methiyeler bulunması; Ahi Muhammed Seydâverî'nin vefatı üzerine yazılan şiirlerde Ahi Muhammed Şah, Ahi Çoban ve Ahi Kayser gibi şahsiyetlerin anılması; ayrıca Kayseri'nin ileri gelenleri arasında Ahi Emir Ustaz'ın adının zikredilmesi Anadolu'daki ahilerin yaygınlığı ve toplum içindeki konumlarını açıkça göstermektedir. Benzer şekilde, Eflâkî'nin eserinde Konya, Niğde, Bayburt ve Sivas gibi şehirlerde faaliyet gösteren çok sayıda ahiye yer verilmekte; Ahi Natur, Ahi Çoban, Ahi Kayser, Ahi Ahmed Şah, Ahi Ali ve Ahi Mustafa gibi isimlerden söz edilmektedir. Ayrıca Şems-i Tebrizî'nin karşılanmasında ahilerin de yer aldığı belirtilmektedir (Gölpınarlı, 2011).

XIV. yüzyıl seyyahlarından İbn Battûta, Alanya, Denizli, Niğde, Bolu, Kastamonu, Sinop, Sivas, Erzurum, Erzincan, Tire ve Bursa başta olmak üzere pek çok şehirde ahi zaviyelerinin bulunduğu; ayrıca Kayseri'de şehir yöneticisinin bir ahi olduğu, Aksaray'da ise geniş bir mürid çevresine sahip olan Şerif Hüseyin'in siyasi görevler üstlendiğinden bahsetmektedir. Seyahatnamede Ahi Sinan, Ahi Tuman, Ahi Ali, Ahi Çaruk, Ahi Emir Ali ve Ahi Nizamüddin gibi birçok ahi liderinin adının geçmesi ve onların misafirperverliklerinden ayrıntılı biçimde söz edilmesi de ahilerin şehir hayatındaki etkin konumlarını göstermektedir (Gölpınarlı, 2011).

Tüm bu bulgular birlikte değerlendirildiğinde, fütüvvet ve ahilik teşkilatlarının yalnızca dayanışma amacıyla kurulmuş yapılar olmadığı anlaşılmaktadır. Ahiler, bulundukları şehirlerde ekonomik faaliyetlerin düzenlenmesi, toplumsal dayanışmanın sağlanması, misafirperverlik kültürünün sürdürülmesi, şehir yönetimine katılım ve gerektiğinde siyasi süreçlerde etkin rol üstlenmeleri bakımından önemli bir yere sahip olmuşlardır.

1.2. Kuramsal Çerçeve

Tezde elde edilen bulguların sistematik biçimde değerlendirilebilmesi amacıyla kuramsal çerçeve başlığı oluşturulmuştur. Bu bölüm, meslek kuruluşlarının devlet ile kurdukları ilişkinin niteliğini ve ortak tarihsel kökenlere sahip olmalarına rağmen Türkiye ile Azerbaycan'da farklı kurumsal yapılara dönüşmelerine neden olan etkenleri daha iyi anlamaya imkân sağlamaktadır.

Tezin kuramsal çerçevesi korporatizm ve durumsallık yaklaşımlarına dayandırılmıştır. Korporatizm yaklaşımı, meslek kuruluşlarının devlet ile kurdukları kurumsal ilişkileri, devlet-toplum arasında aracılık rolünü ve politika oluşturma süreçlerindeki konumlarını açıklamaya kuramsal zemin hazırlamaktadır. Buna karşılık durumsallık yaklaşımı, örgütlerin tek tip bir yönetim modeli doğrultusunda gelişmediğini; aksine faaliyet gösterdikleri siyasal, ekonomik, hukuki ve toplumsal çevrenin etkisiyle farklı örgütsel yapılara dönüştükleri savunmaktadır. Bu yönüyle iki yaklaşım birbirini tamamlamakta; biri meslek kuruluşlarının devletle olan ilişkisini, diğeri ise ülkeler arasında ortaya çıkan kurumsal farklılaşmayı açıklamaya katkı sağlamaktadır. Tezde söz konusu iki kuramsal yaklaşım birlikte kullanılarak Türkiye ve Azerbaycan'daki meslek kuruluşlarının tarihsel gelişimi ile günümüzdeki kurumsal özellikleri yalnızca betimsel düzeyde değil, aynı zamanda neden-sonuç ilişkisi içerisinde incelenmektedir.

1.2.1. Korporatizm Yaklaşımı

Korporatizm, çıkarların temsil edildiği bir sistemdir. Bu sistemin temsil birimleri, sınırlı sayıda, zorunlu üyeliğe dayanan, birbirleriyle rekabet etmeyen, hiyerarşik olarak örgütlenmiş ve işlevsel açıdan farklılaşmış şekilde yapılandırılmaktadır. Devlet tarafından oluşturulan veya oluştuktan sonra devlet tarafından yetkilendirilen bu örgütler,

belirli toplumsal ve ekonomik kesimleri münhasır şekilde temsil etme yetkisine sahip olmaktadırlar. Bazı yaklaşımlar ise korporatizmi sadece çıkarların temsili için mekanizma olarak görmemektedir. Onlara göre korporatizm, büyük örgütlerin kamu otoriteleriyle birlikte değerlerin dağıtımını ve uygulanması süreçlerinde iş birliği yaptığı kurumsallaşmış bir politika oluşturma modeli olarak değerlendirmektedir (Baccaro, 2003: 683-684).

Bu model, genellikle devlet tarafından tanınan ve belirli kısıtlamalara tabi tutulan, temsil tekeline sahip ve kapsayıcı örgütlenmeleri esas alması sebebi ile çıkarların rekabetçi ve parçalı biçimde temsil edildiği çoğulcu yapılardan ayrılmaktadır (Collier & Collier, 1979: 974). Panitch'e göre, korporatizm kavramı zaman zaman ekonomik bir sistem, zaman zaman da bir devlet biçimi veya çıkarların aracılık edilme yöntemi olarak kullanılmaktadır. Bu sebepten de kavrama ilişkin anlam birliği bulunmamaktadır (Panitch, 1980: 161).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, korporatizmin öncelikle bir devlet biçimi mi yoksa çıkarların temsil edilmesine ilişkin bir model mi olduğu sorusu üzerinde tartışmalar yoğunlaşmıştır. Güncel çalışmalar ise neoliberal dönüşüm ve çıkar sistemlerinin çoğullaşmasıyla birlikte korporatizmin geçirdiği değişime odaklanmakta ve klasik korporatizm yaklaşımlarının günümüzde ortaya çıkan örüntüleri açıklamakta yetersiz kaldığını ileri sürmektedir (Baccaro, 2003; Kanevskiy, 2019).

Schmitter'e göre, korporatizm ikiye ayrılmaktadır: devlet korporatizmi ve toplumsal korporatizm. Devlet korporatizmi, temsil tekeline sahip örgütlerin devlet tarafından oluşturulduğu veya devletin hâkimiyeti altında faaliyet gösterdiği; toplumsal korporatizm ise örgütsel tekellerin başlangıçta bağımsız biçimde ortaya çıktığı, daha sonra devlet tarafından tanınarak sisteme entegre edildiği yapıdır. Bu tipoloji, korporatizmi devletin karşısında değil, çoğulculuk, monizm ve sendikalizm ile birlikte çıkarların temsil edildiği bir sistem olarak konumlandırmaktadır (Cawson, 1988: 309-310).

Lehmbruch'a göre, korporatizmin temel unsuru "uzlaşma" (concertation) mekanizmasıdır. Bu çerçevede büyük çıkar örgütleri ile kamu otoriteleri, politika çıktılarının belirlenmesi ve uygulanması süreçlerinde birlikte karar almakta; böylece korporatizm, çıkarların yalnızca iletilmesinin ötesine geçmektedir (Baccaro, 2003: 685). Konuya ilişkin sonraki çalışmalar ise bu yaklaşım ile gelişmiş demokrasilerde görülen neo-korporatist müzakere süreçleri arasında ilişki kurmaktadır (Gajic, 2024: 63). Neo-korporatizm veya demokratik korporatizm, çıkar gruplarının kamu politikalarının hazırlanması ve/veya uygulanması süreçlerine dâhil edildiği bir demokrasi biçimidir. Özellikle İskandinav ülkelerinde görülen bu katılım çoğu zaman komiteler, konseyler ve üçlü danışma mekanizmaları aracılığıyla gerçekleşmektedir (Christiansen, ve diğerleri, 2010: 23).

Korporatizm literatürü uzun yıllar boyunca ağırlıklı olarak işçi ve işveren örgütleri arasındaki ilişkiler ile devletin bu örgütlerle kurduğu kurumsal iş birliği üzerinden gelişmiştir. Bununla birlikte, korporatizmin temelini oluşturan kurumsal ilkeler yalnızca sendikal örgütlenmelere özgü değildir. Schmitter'in korporatizmi modern çıkar temsil sistemlerinden biri olarak tanımlarken ortaya koyduğu ölçütler incelendiğinde, belirli bir toplumsal veya mesleki kesimi temsil eden, devlet tarafından tanınan, belirli kamusal yetkilerle donatılan ve temsil tekeline sahip kuruluşların da bu kuramsal çerçeve içerisinde değerlendirilebileceği görülmektedir (Schmitter, 1974: 93-94)

Schmitter'e göre korporatizm, çok sayıda örgütün çıkarları uğruna serbestçe rekabet ettiği çoğulcu sistemlerden farklı olarak, sınırlı sayıda, işlevsel esaslara göre örgütlenmiş, birbirleriyle rekabet etmeyen ve devlet tarafından tanınan temsil yapılarına dayanmaktadır. Bu örgütler belirli bir toplumsal kesimin temsilinde münhasır yetkiye sahip olmakta; buna karşılık devlet tarafından tanınmaları nedeniyle kamusal karar alma süreçlerinde meşru aktörler olarak görülmektedirler (Schmitter, 1974: 93-95).

Bu tanımlama, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının hukuki statüsü ile önemli ölçüde örtüşmektedir. Zira söz konusu kuruluşlar belirli bir meslek grubunu temsil etmek üzere kanunla kurulmakta, aynı faaliyet alanında alternatif temsil örgütlerinin ortaya çıkmasına izin verilmemekte ve üyelik çoğu zaman zorunlu veya fiilen zorunlu nitelik taşımaktadır.

Korporatist kuram, kamu kuruluşu niteliğinde olan ve üyelerini yönlendirme kapasitesi bulunan aracı kurumları yönetimin temel unsurları arasında değerlendirmektedir. Traxler'e göre devlet, vergi muafiyetleri, mali destekler, zorunlu üyelik uygulamaları ve politika süreçlerine katılım gibi çeşitli haklar aracılığıyla belirli örgütlere kamusal bir statü kazandırmaktadır. Bunun karşılığında ise tartışmalı veya maliyetli bazı işlevlerini bu örgütlere yaptırarak hem sorumluluğun bir kısmını paylaşmakta hem de söz konusu örgütlerin üyelerini düzenleme kapasitesinden yararlanmaktadır (Traxler, 2010:164-167).

Kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarını korporatizm açısından önemli kılan bir diğer unsur ise devlet ile toplum arasında kurdukları kurumsal aracılık işlevidir. Bu yaklaşım, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının yalnızca üyelerinin mesleki haklarını koruyan örgütler olmadığını, aynı zamanda kamu otoritelerine görüş bildiren, düzenleyici süreçlere katılan, meslek standartlarını belirleyen ve kamu politikalarının uygulanmasına katkı sağlayan yarı kamusal kurumlar olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bu kuruluşlar, devlet ile meslek mensupları arasında iki yönlü bir iletişim ve temsil mekanizması oluşturarak korporatist sistemlerde öngörülen aracı kurum fonksiyonunu yerine getirmektedir (Schmitter, 1974: 86-87). Cawson'un mezo-korporatizm yaklaşımı da sanayi politikaları ve mesleki eğitim gibi alanlarda meslek kuruluşları ile sendikaları aracı aktörler olarak konumlandırmaktadır (Cawson, 1985: 19).

Bu teorik ilişki, Streeck ve Schmitter'in geliştirdiği yaklaşım çerçevesinde daha da belirgin hâle gelmektedir. Yazarlara göre modern toplumların düzeni yalnızca piyasa,

devlet ve topluluk arasındaki ilişki mekanizmalarıyla açıklanamaz. Bunlara ek olarak "association" olarak adlandırılan örgütlü çıkar birlikleri de toplumsal düzenin kurulmasında bağımsız ve özgün bir koordinasyon mekanizması oluşturmaktadır. Bu mekanizmanın temelinde ise örgütlenmiş toplulukların çıkarlarını müzakere yoluyla uzlaştırılması ve kamu politikalarının oluşturulmasına kurumsal biçimde katılması bulunmaktadır (Streeck & Schmitter, 1985: 120-122).

Gerçekten de kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları yalnızca üyelerinin ekonomik veya mesleki çıkarlarını savunan gönüllü birlikler değildir. Bu kuruluşlar mesleğe kabul, disiplin işlemleri, etik kuralların belirlenmesi, meslek standartlarının oluşturulması ve kamu yararının korunması gibi doğrudan kamusal nitelik taşıyan görevleri yerine getirmektedir. Bu nedenle faaliyetleri yalnızca çıkar temsili kapsamında değerlendirilemez.

1.2.2. Durumsallık Yaklaşımı

Durumsallık yaklaşımı, örgütleri yönetmek için tek ve evrensel bir modelin mümkün olduğuna yönelik yaklaşımlara tepki olarak doğmuştur. Bu yaklaşıma göre örgütün yapısı zamana, örgütün işlevine, faaliyet gösterdiği coğrafi konuma ve diğer koşullara bağlı olarak değişmektedir (Tosi, Aldag , & Storey, 1973: 27). Donaldson'a göre durumsallık yaklaşımının temel varsayımı, örgütsel performansı örgüt yapısı ile çevresel koşullar arasındaki uyumdan doğrudan etkilenmesidir. Çevrede meydana gelen değişimler mevcut yapıyı işlevsiz hâle getirebilmekte, bu durumda örgütler yeniden etkinlik sağlayabilmek için yapısal değişime gitmektedir (Donaldson, 2001: 24-31)

Bu alanda yapılan klasik çalışmalar, istikrarlı bir sistemde faaliyet gösteren örgütlerin bürokratik yapılardan olumlu yönde yararlanabileceğini; buna karşılık belirsizliğin

olduğu toplumlarda mevcut koşullara bağlı olarak farklı örgütsel düzenlemelere ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Lawrence ve Lorsch, örgütlerin sürekliliği ve varoluş amaçları çerçevesinde sorunsuz çalışmalarının çevresel şartlara uyum sağlanmakla yakından ilgili olduğunu savunmaktadır (Tosi, Aldag , & Storey, 1973: 27).

Öte yandan, kamu yönetiminde yaşanan dönüşümler de meslek kuruluşlarının örgütsel yapısını doğrudan etkilemektedir. Özellikle yeni kamu yönetimi anlayışıyla birlikte birçok ülkede devletin rolünün yeniden tanımlanması, katılımcılık, yönetim ve çok aktörlü karar alma süreçlerinin önem kazanması meslek kuruluşlarının daha esnek, özerk ve iş birliğine dayalı bir yapıya yönelmelerine zemin hazırlamıştır. Bununla birlikte, meslek kuruluşlarının mevcut yapılarının yalnızca çevresel koşulların değil, geçmişten devralınan kurumsal yapıların, hukuki düzenlemelerin ve devletle kurulan tarihsel ilişkilerin de etkisi altında şekillendiği görölmektedir. Örneğin, devletin sendika ve meslek kuruluşlarına yönelik teşvik edici politikalar izlediği dönemlerde bu kuruluşların güçlendiği ve faaliyet alanlarını genişlettiği; kısıtlamaların uygulandığı dönemlerde ise meslek kuruluşlarının sahip oldukları fırsatları ve izledikleri stratejileri değiştirebildikleri görölmektedir (Rodrigues & Craig , 2022).

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE VE AZERBAYCAN'DA MESLEK ÖRGÜTLERİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Türkiye ve Azerbaycan'daki meslek kuruluşlarının günümüzdeki durumlarının anlaşılabilmesi, yalnızca yürürlükteki hukuki düzenlemelerin incelenmesiyle sınırlı kalmamakta; aynı zamanda her iki ülkede mesleki örgütlenmenin tarihsel kökenlerinin, geçirdiği dönüşümlerin ve bu dönüşümü etkileyen siyasal, ekonomik ve toplumsal dinamiklerin ortaya konulmasını gerektirmektedir.

Bu bölümde, Türkiye ve Azerbaycan'da mesleki örgütlenmenin gelişimi kronolojik olarak ele alınmaktadır. Bölümün ilk kısmında Orta Çağ dönemindeki mesleki örgütlenme biçimleri incelenmektedir. Bu dönemin ele alınmasının temel nedeni, günümüzdeki meslek örgütlerinin ilk kurumsal örneklerinin ortaya çıkması, meslek ahlakı, dayanışma, eğitim ve üretim ilişkilerinin belirli kurallar çerçevesinde şekillenmesinin başlangıcı olmasıdır. Ayrıca Türkiye ve Azerbaycan'daki mesleki örgütlenmenin ortak tarihsel kökenleri de bu döneme dayanmaktadır.

İkinci kısımda, Osmanlı Devleti, Çarlık Rusyası ve Sovyetler Birliği dönemlerinde mesleki örgütlenmenin geçirdiği dönüşüm ele alınmaktadır. Her dönemde farklı siyasal yönetim anlayışlarının benimsenmiş olması, meslek örgütlerinin hukuki statülerini, örgütlenme biçimlerini ve devletle kurdukları ilişkileri doğrudan etkilemiştir. Bu nedenle söz konusu dönemlerin birlikte değerlendirilmesi, iki ülkede günümüzde görülen kurumsal farklılıkların tarihsel nedenlerinin ortaya konulmasına katkı sağlamaktadır.

2.1. Orta Çağ Döneminde Mesleki Örgütlenme

Orta Çağ kavramı farklı coğrafyalarda aynı kronolojik sınırlar içerisinde değerlendirilmemektedir. Bu tezde Orta Çağ, mesleki örgütlenmenin günümüzdeki anlamına dönüşen ilk örneklerinin ortaya çıktığı ve zamanla kurumsal bir nitelik kazanmaya başladığı tarihsel dönemi ifade etmektedir.

Türkiye ve Azerbaycan, ortak Türk-İslam medeniyetinin parçası olmakla birlikte, mesleki örgütlenmenin gelişim süreci bakımından aynı tarihsel kronolojiyi takip etmemiştir. Azerbaycan'da mesleki örgütlenmenin ilk örnekleri, VIII ve IX. yüzyıllardan itibaren İslam medeniyetinin etkisiyle gelişen fütüvvet anlayışı ve bu anlayış etrafında şekillenen dayanışma örgütleri içerisinde görülmektedir. Buna karşılık Türkiye'de mesleki örgütlenmenin kurumsal temelleri, Anadolu'nun Türkleşme ve İslamlaşma süreciyle birlikte Selçuklu Devleti döneminde atılmış; daha sonraki süreçte ahilik teşkilatı aracılığıyla daha sistemli ve kurumsal bir yapıya kavuşmuştur. Dolayısıyla iki ülkedeki mesleki örgütlenmenin ortak değerlerden beslenmiş olması, tarihsel gelişim çizgilerinin ve kurumsallaşma süreçlerinin aynı zaman diliminde gerçekleştiği anlamına gelmemektedir. Bu çerçevede, her iki ülkenin kendine özgü tarihsel gelişim süreci dikkate alınarak ayrı ayrı incelenmekte; böylece, meslek örgütlerinin ortaya çıkışına zemin hazırlayan toplumsal, ekonomik ve kültürel dinamikler ortaya konulmaktadır.

2.1.1. Türkiye’de Mesleki Örgütlenme

XI. yüzyılın sonlarından itibaren Bizans’ın Anadolu’daki siyasi hakimiyeti zayıflamaya başlamıştır. Türklerin Anadolu’ya göç etmesi ve bu coğrafyada kurulan Anadolu Selçuklu yönetiminin uyguladığı politikaların sonucunda, bölge iktisadi olarak canlanmaya başlamıştır. Selçuklu tarafından izlenen iktisat politikaları, esasen toplumsal

refahı artırarak devletin mali kaynaklarını genişletmeyi hedefleyen bütüncül bir anlayışa dayanmaktaydı. Bizans'tan farklı olarak, Selçuklular ekonomik faaliyetlerin odağını doğrudan İstanbul'a yöneltmemiş; tarım, zanaat ve ticaret gibi alanları da kapsayacak şekilde Anadolu'ya ağırlık vermişti (Koca, 1996: 470-473).

Türklerin Anadolu'ya göç etmesiyle birlikte, uzun süredir kullanılmayan ve tarıma faydalı alanlardan üretim için yararlanılmaya başlanmış, bölgede zayıflamış olan tarımsal üretim yeniden canlanmıştır. Bununla birlikte hem gündelik ihtiyaçların karşılanması hem de tarım aletleri, silahlar ve çeşitli araç-gereçlerin temini açısından zanaatkarlık önemli alanlardan biri haline gelmiştir. Göç dalgalarıyla birlikte Türklerin bu alanlara katılması üretimi olumlu yönde etkilemiş, böylece devlet için önemli bir gelir kaynağı da oluşmuştur (Gordlevski, 1988: 184-191).

Anadolu'ya göç eden ve göçebe yaşam tarzında yaşayan Türkmen toplulukları, XII. yüzyılda daha istikrarlı ve yarı yerleşik bir toplumsal yapıya geçmeye başladılar. Bazı Türkmen beyleri göçebe geleneklerini sürdürürken şehir merkezlerinde idari yapılanmalar kurmaya da başlamışlardır. Bu daha çok yerleşik hayata geçmekle birlikte doğan vergi gelirleri, tarımsal üretim fazlası ve ticaret ağlarına ulaşma gibi bir takım ekonomik avantajlarla da bağlantılıydı (Sümer, 1984).

Türkiye'de mesleki örgütlenmenin kökenleri Anadolu'da XIII. Yüzyılda gelişmeye başlayan ahiliğe ve ahi teşkilatına/birliklerine dayanmaktadır. Ahilik, Anadolu'da esnaf ve sanatkâr kuruluşlarının eleman yetiştirdiği, aynı zamanda ilgili meslek dalının işleyiş kurallarını düzenleyen ve denetleyen sosyo-ekonomik bir kurum olmuştur (Çağatay, 1989: 84).

Anadolu'da Ahiliğin temelleri Selçuklu hükümdarı I. Alaaddin Keykubat'ın desteği ile oluşturulmuştur (Tekeli, 2011: 142). Ahiliğin Anadolu'da yayılmasında Ahi Evran olarak bilinen Nasiruddin Mahmud'un (m.1172-1261) önemli rolü olmuştur. Onun asıl

adı Şeyh Nasırüddin Mahmud el-Hoyî'dir. "Hoyî" nisbesinden anlaşılacağı üzere Ahî Evren'in kökeni Azerbaycan Türklerine dayanmakta olup, Azerbaycan'ın Hoy şehrinde doğduğu kabul edilmektedir (Köknel, 2007: 54). Çocukluğunu ve gençliğini Hoy'da geçirdikten sonra, Bağdat ve Maverâünnehir'de eğitimini tamamlamış sonra ise Anadolu'ya gelmiştir (Karaman, 2014: 95). Ahi Evran'ın şeyhi Evhad'ud-Din Kirmanî olmuştur. Sonrasında şeyhinin kızı Fatma Hanım ile evlenen Ahi Evren'in, kayınpederi Kirmanî ile birlikte Nasır li-Dinillah tarafından Anadolu'ya gönderildiği de rivayet edilmektedir. Ahi Evran'ın Sünni, Şafî ve Ehl-i Sünnet çerçevesinde olan tarikat anlayışına mensup olduğu kabul edilmektedir (Köknel, 2007: 54).

Ahiliğin Anadolu'da bu kadar hızlı yayılmasında temel etken dönemin siyasi koşullarıydı. O dönemde Moğol istilalarının olması, istilanın göç dalgası yaratması ve bölgede siyasi olarak istikrarsızlığın hüküm sürmesi toplumun sosyo-ekonomik yapısının değiştirerek yeni bir düzen gereksinimini ortaya çıkarmıştı. Moğol istilasının Anadolu'da saklı yaşamı da ön plana çıkarmasıyla birlikte uçlardaki dergahlar güç kazanmış, Ahiler esnaf birliği olmanın ötesinde siyasi bir harekât halini de almıştı (Köknel, 2007: 51).

XIII. yüzyılda Anadolu'da başlayan Moğol istilalarıyla birlikte göç hareketleri de yavaşlamıştır. Anadolu coğrafyasının Orta Asya bozkırlarını andıran yayla benzeri coğrafyası sebebiyle, bölgede kalan Türkmen nüfus yaylacılık ve yüksek kesimlerde de hayvancılıkla uğraşmış, bu süreçte yerli nüfusla kaynaşarak çevresel şartlara uyum sağlamıştır. Söz konusu uyum süreci demografik değişimleri de beraberinde getirmiştir. Özellikle Hristiyan nüfusla kurulan aile ilişkileri, etnik sınırları esneterek ekonomik ve kültürel yapıların karma niteliğe evrilmesine sebep olmuştur (Bedirhanoğlu, 2025: 4-5).

Moğolların Anadolu'ya doğru ilerlediği ilk aşamada, bu istilaların Anadolu Selçuklu Devleti'nin konumunu güçlendirdiğine yönelik tezler var. İstilalar sebebiyle Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin Belh'ten Anadolu'ya gelmesi gibi, Türk-İran coğrafyasının farklı şehirlerinden çok sayıda ilim ve tasavvuf ehlinin de bölgeye göç ettiği görülmektedir.

Ayrıca, Moğollardan kaçan nüfusun da Anadolu'ya doğru hareket etmesiyle birlikte bölgede olan Türk nüfusun sayısında artış meydana gelmiştir. Diğer taraftan Anadolu Selçuklu Devleti'nin 1205-1237 yılları arasında önemli liman ve ticaret şehirlerini (Antalya, Alanya, Sinop ve Samsun gibi) ele geçirmesi, bölgede ticaretin canlanmasına, refahın artmasına ve güvenliğin güçlenmesine olanak sunmuştur. Fakat, Moğol istilasından kaçarak Anadolu'ya gelen Türkmen grupların iskân meselesi ve Sadeddin Köpek'in yanlış uygulamaları Babailer İsyanı'nı (1237-1241) ortaya çıkarmış, isyanla birlikte devlet otoritesi sarsılmış ve Yassıçemen Muharebesi ile de devlete yönelik Moğol baskısı iyice artmıştır. 1243'te gerçekleşen Köseadağ Savaşı'nda II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in yürüttüğü savaş stratejisinin hatalı olması, akabinde Selçuklu ordusunun yenilgiye uğraması ile devlet Moğolların müstemlekesi haline gelmiştir (Yülek & Gür, 2024: 2-9).

Anadolu Selçuklu Devleti, İlhanlılara tabi olduğu dönem boyunca fiili otorite önemli ölçüde İlhanlı komutanlarının elinde bulunmuştur. Bu dönemde, Selçuklu hükümdarı ve ümerasının ihtiyaçlarına ilaveten, Moğol askeri ve idari çevrelerinin taleplerinin yerine getirilmesi, aynı zamanda İlhanlı hükümdarına gönderilmesi gereken vergi ve hediyeler devletin bütçesi üzerinde ağır bir yük oluşturmuştur. Devlet bu yükün altından çıkmanın çaresini halk üzerindeki vergi yükünü artırmakta görse de bu politika ekonomik koşulları daha da kötüleştirerek toplumsal huzursuzluğu artırmıştır. Tüm bu gelişmeler Anadolu Selçuklu Devleti'nin merkezi otoritesini zayıflatarak siyasi parçalanma sürecini başlatmıştır. (Köprülü, 1991: 32-33).

XIII. yüzyılın sonlarına gelindiğinde İlhanlı Devleti'nin Anadolu'daki askeri ve idari varlığı daha baskıcı bir hal almıştı. Belirli zamanlarda ortaya çıkan baş kaldırımlara karşı uygulanan tedip hareketlerine rağmen bölgede hala kalıcı ve bütüncül bir düzenin tesisi mümkün olmamıştı. Doğu ve Orta Anadolu bölgesinde, özellikle ticaret ve askeri sevkiyat açısından stratejik olarak önemli olan güzergahlarda İlhanlı hakimiyeti güçlü bir biçimde

hissedilirken, dağlık ve ulaşması zor olan uç bölgelerde etkileri sınırlı kalmış, bu sebeple varlıklarını da sembolik düzeyde sürdürmüşlerdir. Bu durum, Moğolların Anadolu'nun genelinde homojen bir kontrol mekanizması kurmakta zorlandığını ortaya koymaktadır. Devam eden istilanın istikrarı ve güvenliği bozmasıyla, Bizans sonrası Selçuklu Devleti'nin bölgeyi ve bölgedeki ticareti geliştirmeye yönelik izlediği politikalar da olumsuz etkilenmiş, ticaret yolları önceki cazibesini yitirmiş, Orta Anadolu'daki şehirlerin ticari açıdan oynadıkları rol zayıflamıştır. Tüm bu gidişatın sonucunda ise siyasi ve ekonomik olarak tenezzül eden Anadolu Selçuklu Devleti 1308 yılında tarihe karışmış, Anadolu 1335 yılına kadar İlhanlılar tarafından kontrol edilmiştir (Köprülü, 1991: 34-35; Yülek & Gür, 2024: 2-13).

Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılmasıyla Ahi teşkilatı Anadolu'da hüküm süren istikrarsızlığa karşı bu topraklardaki beylikler ile yakın ilişkide bulunmuş, özellikle Osmanoğulları'na fiili destek sağlamış ve Osmanlı Devleti'nin kurulmasında etkin rol oynamıştır (Bayram, 2001: 95).

Yukarıda da belirtildiği gibi, ahiler, tarih boyunca devlet otoritesini desteklemiş, siyasi istikrarsızlık ve otorite boşluğuna karşı tutum beslemiş, devlet otoritesinin zayıfladığı dönemlerde (özellikle Kayseri ve Ankara'da) yönetime sahip çıkmışlardır. Cihat ve gaza anlayışına sahip olmaları sebebiyle sürekli uç bölgelere yerleştirilmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş sürecinde etkin rol oynamaları da buradan kaynaklanmaktadır. Osman Gazi'nin hedefi yalnızca coğrafi olarak büyüyerek, genişlediği topraklarda hakimiyeti tesis etmekten öte, yarı Şamani inanç taşıyan Türkmen grupları İslâm'a yönlendirmektir. Uç bölgelerinde çok sayıda derviş ve zaviye bulunması bununla da bağlantılıdır. Ahiler, yerleştikleri yerlerin sosyal yapısında ve yönetiminde değişimlere öncülük ederek bölgeye yeni gelenler ile yerliler arasında uyum sağlanmasına katkıda bulunmuş, böylece fetih süreçlerini kolaylaştırmışlardır. Rum diyarının İslamlaşmasında derviş-gaziler, alperenler ve Ahilerin etkili rol oynadığı bilinmektedir.

Öte yandan Osman Gazi'nin Ahi Şeyhlerinden Edebalı'nın kızı ile evlenmesi, Ahilerin erken Osmanlı siyasal yapılanması üzerindeki etkisini gösteren önemli örneklerden biridir. İlk dönemlerde askeri faaliyetlere katılarak orduya destek sağlayan Ahiler, devletin merkezileşmesi ve kurumsallaşması sebebiyle bu rolünü uzun süre sürdürememiştir. I. Murad döneminden itibaren Ahi zümreleri içinde “*eli bayraklı, beli kuşaklı*” olarak anılan kesimin yeniçeri teşkilatının oluşumuna dahil olmasıyla askeri işlevleri de büyük ölçüde sona ermiştir. Bilhassa II. Murad ve Fatih Sultan Mehmed dönemlerinden itibaren Ahilik teşkilatı daha çok esnaf örgütlenmesi niteliği kazanmış; bu çerçevede geleneksel eğitim ve mesleki disiplin anlayışını sürdürmüşlerdir (Köknel, 2007: 55). Osmanlı'da Ahilik teşkilatı toplum içerisinde üreticiliği esas alan kesimlere dayanmış, ticari ve ekonomik kalkınma açısından önem arz eden iş, meslek, esnaf ve sanat kesimini örgütleyerek şehir hayatında yeni bir düzen yaratmış, esnaf ve sanatkârlar arasında gerçekleştirdikleri yardımlaşma ve dayanışma ile toplumsal dengeyi kurmuştur (Demirpolat & Gürsoy, 2004).

Yapısal özellikleri açısından Ahiliğin örgütlenme ve yayılma biçimi diğer tarikatlar ile benzerlik göstermektedir. Ahilik teşkilatının temel ilkelerine göre, bu teşkilata mensup olanların belirli ahlaki ve sosyal niteliklere sahip olmaları gerekmektedir. Bu teşkilat şehir, kasaba ve köylerin yanı sıra dağlık bölgelerde ve geçit noktalarında kurulan zaviyeler vasıtasıyla varlığını korumuştur. İbn Battuta'nın Anadolu seyahatnamesi de bu durumu doğrulamaktadır. Nitekim benzer yapıyı dini, tasavvufi ve toplumsal temellere dayanan diğer hareketlerde de görmekteyiz (Köknel, 2007: 54).

O dönem mevcut olan esnaf örgütlenmelerini incelediğimizde oldukça dar ve sınırlı meslek grupları şeklinde teşkilatlandıkları görülmektedir. Yani, bir malın hammaddeden nihai ürüne dönüşmesine kadar geçen süreçteki her aşama ayrı bir esnaf birliği tarafından yürütülüyordu. Üretim aşamasında farklı ürün türleri söz konusu olduğunda, bunlar da ayrı örgütlenmeler oluşturuyordu. Teşkilatların bu türlü yapıya

sahip olması hem sayısal hem de mekânsal bakımdan üyeler arasında ilişkilerin daha yakın olmasına imkân tanıyordu. Ayrıca aynı meslek grubunun farklı şehirlerdeki temsilcileri arasında ilişkiyi düzenleyen üst kuruluşun mevcut olmadığı; Orta çağ Avrupa şehirlerindeki loncalar gibi aynı şehirdeki esnaf grupları arasında sıkı bir bütünleşme görülmemektedir. Ancak aynı şehirde iki temel zümreleşmeden söz edilebilir. Bunlardan ilki devlet tarafından atanan ve esnafın da onayladığı Mimarbaşı veya Mimar Ağa'nın gözetimi altında bulunan ve sayıları yaklaşık kırk civarında olan inşaat alanında faaliyet gösteren gruplardı. İnşaat sektörü dışındaki esnaf grupları ise genellikle kendi seçtikleri ve “Şeyh-i Seb’a” ya da “Ahi Baba” olarak adlandırılan bir otoritenin genel denetimine bağlıydılar (Köknel, 2007: 81-82).

Her meslek örgütü, faaliyet alanına ilişkin kuralları çoğunlukla kendi içinde kabul eder ve bu düzenlemeleri ustaların ortak kararıyla kadıya sunarlardı. Kadı, bu kuralların şer'i hükümler, yürürlükteki kanunlar ve yerleşik örflerle uyumluluğunu inceledikten sonra konuyu Divan'a iletir; Divan'ın onayıyla söz konusu metin bağlayıcı bir statü kazanırdı. Bu belgelerde ustalık ve kalfalık unvanlarının elde edilme şartları, çıraklık süreleri, üretim standartları, hammaddenin temini ve dağıtımı, dükkanların sayısı ve konumu gibi meslek hayatını düzenleyen temel hususlar yer almaktaydı. Gerekteğinde aynı usuller izlenerek bu kurallarda değişiklik yapılabilmekteydi. Kuralların uygulanmasını sağlamak amacıyla ise teşkilat içerisinde “ihtiyar ustalar”, “nizam ustaları” veya “lonca ustaları” olarak bilinen ileri gelen ustalardan ibaret idare heyeti ile bu heyetin başındaki kethüda ve yardımcılarının oluşun yürütme organı bulunmaktaydı. Kethüda genellikle esnaf tarafından seçilir, nadir durumlarda atama yoluyla belirlenmiş olsa bile çoğunluğun onayı gerekli görülürdü. Seçim süreci kadı huzurunda gerçekleştirilir ve seçim tutanağı resmi kayda alınırđı. Çoğu zaman bir yıllık süre için yapılan bu görev, gerektiğinde aynı usulle değiştirilebilirdi. Kethüdanın yanında ahi baba, nakib, duacı, çavuş ve yiğitbaşı gibi görevliler de yer almaktaydı. Özellikle, 18. yüzyıldan

itibaren örgüt içi ilişkilerin düzenlenmesinde kethüdanın yardımcısı olarak görev yapan yiğitbaşı hemen her esnaf teşkilatında zorunlu bir görevli haline gelmiştir. Dış ilişkilerin yürütülmesi doğrudan kethüdanın sorumluluğundaydı. Aynı meslek alanında faaliyet gösteren gruplar teorik olarak bağımsız teşkilatlanma imkânına sahiptiler; uygulamada ise bunun için belirli bir üye sayısına ulaşılması gerekiyordu. Sayıca yetersiz kalan gruplar yakın bir esnaf teşkilatına bağlı olarak faaliyet gösterirken, sayıca fazla olanlar ise birden fazla alt örgüte ayrılabilirdi (Köknel, 2007: 82-85).

Esnaf teşkilatları tarafından, üretilen ve satılan ürünün belirli standartlara uygun olmasına büyük önem verilmekteydi. Çünkü herhangi bir kalite ihlali meslek grubunun toplumsal itibarını zedeleyebilirdi. Onu da belirtmek gerekir ki, teşkilat yöneticilerinin doğrudan cezai yaptırım uygulama yetkisi bulunmamaktaydı. Kurallara aykırı durum karşısında yapılabilecek en önemli işlem konunun kadiya intikal ettirilmesi idi. Özellikle kalite ve fiyat düzenlemeleri devletin yetki alanına giriyor, narh belirleme konusunda son karar kadiya ait oluyordu. Narh uygulamalarına aykırı davranışlar en sık rastlanan ihlaller arasında yer almaktaydı. Ancak küçük ölçekteki sapmalar çoğu zaman insanî hata kapsamında değerlendirilerek cezalandırılmazdı. Daha ciddi ihlallerde ise uyarı ve tavsiye yöntemleri tercih edilir, tekrar eden durumlarda kısa süreli hapis veya kürek cezaları uygulanabilirdi. Cezaların belirlenmesinde özellikle ihlalin tekrarlanıp tekrarlanmadığı belirleyici bir unsur olarak görülmekteydi. Esnaf teşkilatlarının kurallara uymayan üyelerine karşı zaman zaman daha sert yaptırımlar talep etmeleri, bu yapıların yalnızca meslekî bir birlik değil aynı zamanda güçlü bir sosyal dayanışma ağı oluşturmasından kaynaklanmaktaydı (Köknel, 2007: 82-85).

2.1.2. Azerbaycan’da Mesleki Örgütlenme

Azerbaycan Orta Çağ döneminde, kuzey ve batıda Derbent ile Kafkas Dağları, güneyde Zencan ve günümüz İran Azerbaycan’ı, doğuda ise Hazar Denizi arasında yer alan coğrafyaya sahipti. Bölge, İpek Yolu üzerinde bulunduğundan hem ekonomik hem de siyasi ve kültürel açıdan önemli bir konuma sahipti (Şemşek, 2020: 220). Coğrafi olarak stratejik konumda yerleşmesi sebebiyle, Azerbaycan bir yandan çeşitli devletlerin hakimiyet mücadelesine sahne olurken, diğer taraftan da farklı toplum ve medeniyetleri bir araya getiren önemli bir merkez olmuştur. Dünyayı birbirine bağlayan ticaret ağlarının burada kesişmesi, şehirleşmeyi, bölgenin ekonomik olarak canlanmasını olumlu yönde etkilemiş; İslam kültürünün bölgede kök salması ise farklı kültürel unsurların etkileşimde bulunmasına ayrıca katkı sağlamıştır (Şemşek, 2020; Mirzabayova, 2025; Dostiev, 2025).

İslam’ın hızla yayılmaya başlamasıyla birlikte VIII-IX. yüzyıllardan itibaren Sufilik ve bununla birlikte Tasavvuf ve Fütüvvet düşünceleri Orta Çağ Azerbaycan şehirlerinde yayılmaya başlamıştır. Sufilik bir düşünce tarzı olmakla birlikte hem de yaşam biçimiydi. Bu düşüncenin de etkisiyle birçok Azerbaycan şehrinde IX. yüzyıldan itibaren “kardeşlik” adı altında sanatçı birliklerinin oluştuğu ve belirli bir meslekle uğraşan sanatçıların meslekleriyle ilgili kardeşliğe üye olmasının zorunlu olduğu bilinmektedir. Kardeşlik teşkilatının üyesi önceden belirlenmiş sınırdan ve kaliteli bir şekilde ürün üretmeli, bu ürünün satışını önceden belirlenmiş fiyattan yapmalıydı. Bu süreçle ilişkin bir denetim mekanizması mevcuttu (Aliyarlı, 2009: 241). IX-XII. Yüzyıllarda Azerbaycan dahil birçok Müslüman Şark şehirlerinde “esnaf” istilahı adıyla sanatkar örgütleri vardı (Ahmed, 2016: 164).

X. yüzyılın sonlarından itibaren şeyhlerin etrafında örgütlenen ve belirli ritüellere dayanan tasavvufi topluluklar geniş bir coğrafyada yayılmıştı. İslam dünyasının önemli entelektüel ve ruhani akımlarından biri hâline gelen tasavvuf, Azerbaycan’da da etkili olmuştu. Hankâh ve tekkeler tüm coğrafyada yayılmış; müridler farklı etnik kökenlerden

gelen müridler üzerinde hiyerarşik bir otorite kurmuştu (Zamanlı, 2025; Mirzabayova, 2025).

Diğer taraftan, XI. ve XII. Yüzyıllarda Azerbaycan'da şehirleşmenin artması toplumsal ilişkilerin yeniden biçimlenmesine, kentlerin büyümesine, belirli mahalleler ve çarşılar etrafında örgütlenen zanaatkar ve tüccar ağının ortaya çıkmasına etki etmiştir. İpek, tekstil, metal işçiliği ve diğer üretim alanlarında üretim faaliyetlerine dair bulgular, şehir yaşamı içinde örgütlenmiş zanaatkâr topluluklarının varlığını göstermektedir (Dostiev, 2025; Aghabalayev & Siming, 2021).

XI. yüzyıldan itibaren Selçukluların Kafkasya'ya doğru genişlemesi, özellikle Anadolu bölgesine geçiş açısından Azerbaycan'ı önemli bir güzergah haline getirmiştir. Bu süreçte Revvadiler, Şeddadiler ve Şirvanşahlar gibi devletler ya doğrudan Selçuklu egemenliğine geçmiş ya da sistem içinde denge unsuru olarak varlıklarını korumuşlardır (Dostiev, 2025; Asadov, 2024). Selçuklu hakimiyeti döneminde Arran ve Azerbaycan gibi bölgelerin hanedan üyeleri ve askeri komutanlara iktâ veya idari tasarruf olarak verilmesi, bölgede güçlü askeri elitlerin ve atabeylerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (Kayhan, 2018; Dostiev, 2025).

Söz konusu idari yapı içerisinde tarih sahnesine çıkan devletlerden birisi de Azerbaycan Atabeyleri (Eldenizliler) olmuştur. Atabeylik kurumu Selçuklu şehzadelerinin eğitimi ve korunmasından sorumlu idi. Fakat, XII. Yüzyılın ortalarına doğru merkezi otoritenin zayıflamasıyla birlikte atabeyler siyasal bir iktidar odağı haline gelmiştir. Nahçıvan başta olmakla çeşitli merkezlerden yönetilmiş olan Atabeyler devleti, Selçuklu hakimiyetini resmi olarak tanısa da iç meselelerini bağımsız olarak çözmekteydi. Eldenizlilerin siyasi, askeri ve ekonomik gücü (vergilerden oluşan) şehirler üzerindeki kontrollerini pekiştirmiş; onları hem zayıflayan Selçuklu sultanları adına fiilî yöneticiler konumuna getirmiş hem de komşu Gürcistan gibi Hristiyan siyasi yapılara

karşı bağımsız bir aktör olarak hareket edebilmelerini sağlamıştır (Kayhan, 2018; Dostiev, 2025).

Şirvan bölgesinde mevcudiyet göstermiş Şirvanşahlar devleti, Azerbaycan'ın en istikrarlı siyasi yapılarından biri olmuştur. Arap Mazyadilerden Fars kökenli Kesranîlere uzanan bir dönüşüm sürecinden geçen hanedan, Selçuklu hâkimiyeti döneminde ve sonrasında Moğol işgali döneminde de varlığını korumayı başarmıştır. Şirvanşahlar, çevresindeki güçlerle hem askerî çatışmalar hem de hanedan evlilikleri yoluyla ilişki kurmuş; Derbent ve Arran üzerinde güçlü bir yerel otorite tesis etmişlerdi (Kayhan, 2018; Dostiev, 2025).

XI-XII. yüzyıllara ait başka kaynaklar da Şirvan ve Arran bölgelerinde zanaat üretiminin ileri seviyede geliştiğini, farklı üretim alanlarında faaliyet gösteren zanaat gruplarının varlığını ortaya koymakta. Bu kaynaklar, zanaatkarların mesleki alanlarına göre örgütlendiğini, teşkilatın başında duran yöneticinin “reis” olarak adlandırıldığını ve hatta şehirlerin idaresinde de belirli rol üstlendiklerini söylemektedir. Bununla birlikte, bu döneme ait esnaf birliklerinin tüzükleri ve iç işleyiş kurallarına ilişkin doğrudan bilgi bulunmamaktadır (Aşurbeyli, 2006: 256).

Bu dönemlerde Fütüvvet düşüncesinin etkisiyle Azerbaycan topraklarında Ahilik ortaya çıkmıştır. Azerbaycan'da Ahi kavramını bilinen anlamıyla ilk kullanan ve Ahilik teşkilatının kurucusu, Urmiye şehrinde doğarak Horasanda yetişmiş ünlü Sufi düşünürlerden olan Ebubekir Hüseyin ibn Ali ibn Yezdanyar Urmevi'nin (ölümü 944) düşüncelerinin temsilcisi Azerbaycanlı bilgin Ahi Ferec Zencani (ölümü 1065) olmuştur. Onun düşüncelerini devam ettiren Nahçıvan asıllı Hacı Muhammed Hoşnam ve Tebriz yakınlarındaki Sofıyan kasabasında doğan Bale Halil Fütüvvet-Ahi düşüncelerinin Azerbaycan'da yayılmasında önemli rol oynamıştır. Hatta Bale Halil'in üstadı Ahi Ferec'den sonra ahilerin şeyhi olduğu da bilinmektedir (Ahmed, 2016: 162).

Muhtemelen, nasıl ki Ahi kavramının ortaya çıkmasında o dönem mevcut olan Tasavvuf ve Fütüvvet düşüncesi rol oynadı, Ahilik teşkilatının meslek örgütü olarak şekillenmesinde de dönemin Azerbaycan şehirlerinde mevcut olan esnaf birlikleri etkili olmuştur. Onu da belirtmek gerekir ki, Fütüvvet teşkilatının içinde Türkmenler arasında ayrı bir biçimde teşekkül eden Ahilik, Sökmenler ülkesinde yaygın olmuş, hatta Anadolu’da Ahi teşkilatının kurucusu sayılan debbağların (derici esnafın) piri Ahi Evren lakaplı Nasiruddin Mahmud da bu topraklardan Anadolu’ya gitmiştir (Bayram, 2001: 2).

XII. Yüzyılda fütüvvet yeniden canlanmış, Halife en-Nesir’in siparişi ile iki Fütüvvetname yazılarak fütüvvanın temel ilkeleri ortaya koyulmuş, hatta Selçuklu Sultanı İzzeddin I. Keykavus da birçok beyler ile birlikte bu teşkilata üye olmuştur (Ahmed, 2016: 165). Tüm bu süreçlerin, XIII. Yüzyıldan itibaren Anadolu’da Ahilik teşkilatının kurulması ve yayılması için etkili olmuştur.

Tarihçi Vagif Pırıyev’e göre, daha XI-XII. Yüzyıllarda Gence, Tebriz, Erdebil, Beylegan ve Bakü’de faaliyet gösteren gizli Ahi teşkilatları XIII-XIV. Yüzyıllarda güçlenerek toplumsal-siyasi hayatta rolünü artırmıştır. Fütüvvetnameler esasında faaliyet gösterse de kendine özgü idari kuruluşu olan bu teşkilatlar, çoğu zaman “esnaf” veya “möhterife”, Moğollar dönemindeyse “ozan” olarak adlanmıştır (Pırıyev, 2003: 247).

Şirvan’daki şehir ve köy zanaatkârlarının da benzer şekilde örgütlü yapılar içinde faaliyet gösterdiği görülmektedir. Kaynaklarda, Ahi teşkilatı içinde çok sayıda Şirvanlı zanaatkârın ve XIII–XIV. yüzyıllarda yaşamış Şeyh Safiyyüddin’in müridleri olan dervişlerin yer aldığı belirtilmektedir. Feodal baskı ve keyfi uygulamalara karşı bir dayanışma ve direniş unsuru olarak da değerlendirilen Ahi teşkilatlarının Şirvan şehirlerinde, özellikle Bakü, Abşeron ve Şamahı’da temsilcilerinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Bakü Kalesi’nin güney kapısında yer alan ve H. 786 (m. 1384) tarihli kitabe, yapıyı inşa eden “ahi ibn Ramazan eş-Şirvani” adını zikrederek bu kişinin Bakü’deki Ahi teşkilatına mensubiyetini göstermektedir. Benzer şekilde, Abşeron’daki

Kürdehanı köyünde XV. yüzyılın ilk yarısına ait bir zaviyenin kitabesinde “büyük şeyhlerin reisi” olarak Ahi Şireman’ın adı geçmektedir. Kaynaklarda Beylegan, Gence ve Azerbaycan’ın diğer şehirlerinde de ahi teşkilatlarının varlığına işaret eden çeşitli bilgiler mevcuttur (Aşurbeyli, 2006: 261).

XIII. yüzyılda Moğol ve İlhanlıların işgalleri Azerbaycan’daki siyasi yapıları dağıtmış olsa da tamamen ortadan kaldırmamıştır. İşgallerin her bölgeye etkisi farklı boyutta olmuştur. İlk yıkım döneminin ardından Güney Azerbaycan’ın bazı kesimleri hızlıca toparlanmış, şehirler yeniden inşa edilmiştir. Bu durum İlhanlı yönetiminin şehirlerdeki idari ve ekonomik potansiyeli canlandırmaya yönelik girişimlerinden kaynaklanmaktaydı (Dostiev, 2025: 189).

Geç Orta Çağ dönemine gelindiğinde, Selçuklu hanedanı içindeki rekabetler merkezi otoriteyi daha da zayıflatmış, yerel güçlerin ve askeri aristokrasilerin öne çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu dönemlerde, Türk-İslam yönetim geleneğine sahip Akkoyunlu ve Karakoyunlu gibi Türkmen devletleri bölgede hakimiyet kurmuşlardı (Bayramov, 2020).

Orta Çağ döneminde Azerbaycan ekonomisi üç temel unsur üzerine kurulmuştu: tarım, hayvancılık ve ticaret. Bölgede verimli nehir vadilerinin ve otlakların olması hem yerleşik tarımın hem de yarı göçebe hayvancılığın birlikte sürdürülmesine fırsat tanımıştır. XI-XII. Yüzyıllarda şehirleşme önemli ölçüde artmış; kale niteliğinde olan yerleşim yerleri zamanla zanaat, ticaret ve kültür merkezlerine dönüşmüştür. Arkeolojik kazılardan elde edilen bulgular da bölgedeki zanaat üretimi ve ticari yaşamın canlılığını gösterir niteliktedir (Pilipchuk, 2020; Dostiev, 2025).

Erken İslam döneminden itibaren Arran ve İran Azerbaycanı üzerinden geçen kervan yolları Berde gibi şehirleri ticaret merkezlerine dönüştürmüştür. Bu şehirlerde toptan pazarlar, hanlar ve hamamlar bulunmakta; keten, ipek, pamuklu tekstiller, tarım ve hayvansal ürünler satılmaktaydı (Asadov, 2024). Orta ve Geç Orta Çağ’da ise Tebriz,

Şamahı, Gence, Erdebil, Bakü, Derbent, Ordubad ve Şeki gibi şehirler ön plana çıkarak Avrupa ve Asya ile yoğun ticari bağlar kurmuştur. İpek üretimi açısından Şamahı, Gence ve Ordubad önemli merkezlerden olmuş; üretilen ham ipek, Büyük İpek Yolu aracılığıyla Rusya, İran, Osmanlı toprakları, İtalya, Fransa ve Hindistan gibi geniş bir coğrafyaya ihraç edilmiştir (Aghabalayev & Siming, 2021). Bakü ise yalnızca tekstil ürünleriyle değil, aynı zamanda petrol, tuz ve safran üretimiyle de dikkat çekmiş; üretilen ürünler İran, Irak, Orta Asya, Gürcistan, Dağıstan, Hindistan ve Rusya'ya kadar uzanan pazarlara ulaştırılmıştır (Kayhan, 2018). Durumdan da anlaşılacağı üzere Azerbaycan'da şehir ekonomisi hem doğal kaynaklara hem de zanaatkârlığa dayanan çeşitlendirilmiş bir yapıya sahip olmuştur. Bu dönemlerde bölge demografik olarak ticaret, savaşlar ve çevresel koşulların etkisiyle göçebe ve yerleşik nüfusun sürekli etkileşim içinde olduğu dinamik bir yapıya sahipti. Yerleşim düzeni, göç hareketleri ve aile yapıları hem İslami düşünce hem de Türk töresi etrafında şekil almıştır (Atabaki, 1996; Pilipchuk, 2020).

Yukarıda bahsedilenlerden yola çıkarak, Azerbaycan'daki ahi teşkilatlarının tarihsel gelişimini üç temel evreye ayırabiliriz. XI. yüzyıldan XIII. yüzyılın başlarına kadar olan dönemi kapsayan birinci evre ahiliğin teşkilatlanma ve yayılma süreci olarak değerlendirilebilir. Bu evrede Ahiler, devlet otoritesinden büyük ölçüde bağımsız bir yapıya sahip olmuş, özellikle şehirlerin ticaret ve zanaat çevrelerinde faaliyet göstermişlerdir. Teşkilatın tasavvufi temasları mevcut olsa da henüz tasavvufi tarikatlara bağımlı bir karakter kazanmamıştı. XIII. yüzyılın ikinci çeyreğinden XV. yüzyılın başlarına kadar uzanan ikinci evrede teşkilat kurumsal bakımdan daha güçlü bir yapıya kavuşmuştur. Ahilerin üst tabakalarında görülen güç ve nüfuz artışı, zamanla feodal unsurlarla yakınlaşmalarına ve geleneksel yapılarının dönüşüme uğramasına yol açmıştır. Bu dönemde, tasavvufî çevrelerle ilişkiler yoğunlaşmış, Sufi düşüncesi teşkilatın ideolojik hayatında daha belirgin bir yer edinmiştir. XV. yüzyılın ortalarından itibaren başlayan üçüncü evrede Ahiler siyasî ve örgütsel bağımsızlıklarını büyük ölçüde

kaybettiler. Özellikle Şii karakterli Sufi tarikatlarının etkisi altında kalan Ahi teşkilatları, zamanla bu tarikatların himayesine girerek onların ayrılmaz bir parçasına dönüştüler (Haydarov, 1987).

Safevî hareketinin yükselişiyle birlikte birçok Ahi mensubu askerî ve siyasî faaliyetlere katılmış, teşkilatın geleneksel yapısı önemli ölçüde değişmiştir. Ahilerin üst kademeleri feodal yönetici sınıfla bütünleşirken, eski eşitlikçi ve toplumsal dayanışmacı ilkeler giderek zayıflamıştır. Bu süreç sonucunda ahilik, başlangıçta sahip olduğu bağımsız toplumsal hareket niteliğini kaybetmiş; ekonomik ve meslekî işlevlerinin önemli bir bölümü şehirlerdeki esnaf örgütlerine devredilmiştir (Haydarov, 1987).

Orta Çağ Azerbaycan kaynaklarında toplumun zanaatkârlar, tüccarlar ve diğer meslek mensuplarından oluşan kesimini ifade etmek için “asnaf (veya esnaf)” kavramı kullanılmaktaydı. Bu kavram zamanla daha geniş ve çok yönlü bir anlam kazanarak bir taraftan meslek esasına göre örgütlenmiş birlikleri, diğer taraftan ise aynı sosyal ve ekonomik statüye sahip kişilerin oluşturduğu toplulukları ifade etmiştir. İlgili kaynaklar incelendiğinde, “asnaf” kavramının anlam gelişiminde esas yönelimin meslek örgütlerini tanımlamak olduğu görülmektedir. Orta Çağ araştırmacıları bu terimi çoğu zaman şehirlerde faaliyet gösteren zanaatkâr ve meslek sahiplerinin oluşturduğu birlikler için kullanmışlardır. XVI. yüzyıldan itibaren ise terimin anlamı daha da belirginleşmiş ve giderek doğrudan doğruya zanaatkâr teşkilatlarını ifade eden bir kavrama dönüşmüştür. Nitekim dönemin kaynaklarında, Çaldıran Savaşı sonrasında Sultan Selim’in Tebriz’den çeşitli esnaf gruplarına mensup ustaları aileleriyle birlikte İstanbul’a götürdüğünden bahsedilmektedir. Yine XVI. yüzyıl ortalarında kaleme alınan eserlerde de Tebriz’deki esnaf örgütlerinden açık biçimde bahsedilmektedir. XVII. yüzyıla gelindiğinde ise “asnaf” terimi artık neredeyse tamamen zanaatkâr birliklerini ifade eden teknik bir kavram hâline gelmiştir. Kaynaklarda, Azerbaycan ve çevre bölgelerde zanaatkâr teşkilatlarının farklı isimlerle anıldığı görülmektedir. Bu teşkilatları ifade etmek için bazı

bölgelerde “kasaba”, bazı yerlerde ise “hamkâr” terimleri kullanılmaktaydı. Bununla birlikte kaynaklar, Azerbaycan şehirlerinde en yaygın ve kalıcı kavramın “esnaf” olduğunu göstermekte, bu nedenle de bölgedeki meslek örgütlerini tanımlarken “hamkâr” yerine “esnaf” kavramının kullanılması daha isabetli görünmektedir (Haydarov, 1987).

Bahsettiğimiz gibi, Azerbaycan şehirlerinde XIII-XVIII. yüzyıllar arasında meslek örgütlerinin yaygın şekilde faaliyet gösterdiği kaynaklardan görülmektedir. Bu örgütler özellikle şehir çarşılarında ve pazar alanlarında yoğunlaşmış; Tebriz, Erdebil, Nahçıvan, Şamahı, Gence, Meraga, Bakü ve Ordubad gibi şehirlerde ise zanaatkârlar mesleklerine göre belirli çarşı sıralarında ve mahallelerde toplanmışlardı. Tebriz şehrinin tarihi hakkında bilgi veren kaynaklar, her esnaf grubunun şehir pazarında kendisine ait özel bir bölüme sahip olduğundan bahsetmektedir. Aynı şekilde Erdebil’de de zanaatkârların faaliyet alanlarının meslek esasına göre düzenlendiği, şehir merkezlerindeki dükkân ve iş yerlerinin belirli meslek gruplarına tahsis edildiği, aynı işi yapan ustaların da yan yana çalıştığı anlaşılmaktadır. Böyle bir düzenleme ise hem üretilen ürünlerin denetimi hem de meslek mensupları arasındaki dayanışma açısından kolaylık sağlamaktaydı. Küçük şehirlerde de benzer örgütlenme biçimleri görülmekteydi. Mesela, Ordubad’a ilişkin XVII. yüzyıl başlarına ait çalışmalar, burada da meslek teşkilatlarının mevcut olduğunu kanıtlamaktadır. Doğrudan kaynak bulunmayan bazı şehirlerde ise ticaret ve zanaat faaliyetlerinin yoğunluğu, benzer örgütlenmelerin varlığına işaret etmektedir. Arşiv belgeleri ve seyahatnameler, Şamahı başta olmak üzere birçok Azerbaycan şehrinde ayrı ayrı teşkilatlanmış demirciler, şapkacılar, ekmekçiler, semerciler, dokumacılar ve diğer zanaatkâr gruplarının bulunduğunu ortaya koymaktadır (Haydarov, 1987).

Meslek örgütlerinin şehir dokusunun oluşumunda da rol oynadığı görülmektedir. Şöyle ki, bazı mahallelerin doğrudan meslek adlarıyla anıldığı görülmektedir. Mesela, Tebriz’de ayakkabıcılar, silah ustaları ve deri işleyicilerine ait mahallelerden; Şamahı’da bakırcılar mahallesinden; Erdebil’de ok yapımcılarının bulunduğu mahallelerden

bahsedebiliriz. Seyyahların aktardığı bilgilere göre birçok zanaatkâr ürünlerini kendi evinde üretmekte, daha sonra çarşıdaki dükkânında satışa sunmaktaydı. Üretim sürecinin büyük mekânlar gerektirmediği mesleklerde ise imalat ve satış aynı dükkânda gerçekleştiriliyordu. Tebriz gibi büyük şehirlerde her zanaat kolunun kendine ait çarşı sıraları bulunuyordu. Özellikle demir işçiliğiyle uğraşan zanaatkârların hem ekonomik bakımdan güçlü oldukları hem de teşkilatlarının şehir içerisindeki en etkili örgütler arasında yer aldığı anlaşılmaktadır. Büyük çarşıların büyüklüğü ve çeşitliliği, şehir ekonomisinin gelişmişlik düzeyini de göstermekteydi. Tebriz ve Erdebil bölgenin en büyük ticaret merkezleri arasında yer alırken, Şamahı, Nahçıvan, Gence, Meraga, Bakü ve diğer şehirlerde de çok sayıda dükkân ve atölye bulunmaktaydı (Haydarov, 1987).

Azerbaycan'daki esnaf örgütleri, Batı Avrupa loncalarıyla karşılaştırıldığında daha sınırlı bir kurumsal özerkliğe sahipti. Avrupa şehirlerindeki loncaların sahip olduğu bağımsız hukukî statü, ayrıntılı yazılı tüzükler ve geniş öz yönetim yetkileri, Doğu şehirlerinde aynı ölçüde gelişmemişti. Bunun temel sebeplerinden biri, Avrupa'daki anlamıyla özgür şehirlerin ve şehir özyönetimi kurumlarının Azerbaycan ve İran şehirlerinde bulunmamasıydı. Esnafın hukuki bağımsızlığı oldukça sınırlıydı. Teşkilatlar şehir yöneticilerine, bölgesel feodal otoritelere ve pazarların idaresinden sorumlu görevlilere bağlı olarak faaliyet göstermekteydi. Esnaf grupları arasında veya esnaf üyeleri arasındaki anlaşmazlıkları çözmek için Batı Avrupa'daki loncalarda görülen kapsamlı iç yargı mekanizmaları burada gelişmemişti. Fütüvvetnâmeler ve çeşitli meslek risaleleri teşkilatların ahlaki ve mesleki ilkelerini belirleyen temel metinler olarak kabul edilmekteydi. Osmanlı şehirlerinde görülen kethüda, yiğitbaşı ve şeyh gibi görevlerin benzerleri Azerbaycan ve İran'daki meslek örgütlerinde de mevcuttu. Ancak bu kurumların örgütlenme biçimleri hakkında kaynaklarda ayrıntılı bilgiler bulunmamaktadır. Esnaf üyeleri arasında ortaya çıkan anlaşmazlıkların çoğu zaman

teşkilatın başındaki nakib veya kethüda tarafından, İslam hukuku ve yerel örf kuralları çerçevesinde çözüldüğü anlaşılmaktadır (Haydarov, 1987).

XVII. yüzyılın sonları ile XVIII. yüzyılın başlarında şehirlerdeki zanaatkâr nüfusunun azalması, bazı meslek teşkilatlarının birleşmesine yol açmıştır. Bu süreçte birbirine yakın üretim alanlarında faaliyet gösteren zanaatkârlar aynı meslek örgütleri altında toplanmaya başlamıştır.

2.2. Erken Modern Dönemde Mesleki Örgütlenme

Bu tezde Erken Modern Dönem, Orta Çağ'da ortaya çıkan mesleki örgütlenme anlayışının siyasal, ekonomik ve yönetsel koşulların etkisiyle yeni bir kurumsal yapıya dönüştüğü tarihsel süreci ifade etmektedir. Yaklaşık XV. yüzyılın ikinci yarısından XVIII. yüzyılın sonlarına kadar uzanan bu dönem, merkezi devletlerin güç kazandığı, şehir ekonomilerinin geliştiği, ticaret hacminin genişlediği ve devletin ekonomik hayata daha belirgin biçimde müdahalede bulunduğu zaman dilimini kapsamaktadır.

Türkiye ve Azerbaycan'da mesleki örgütlenmenin tarihsel gelişiminde ortak mirasın farklı kurumsal yapılara dönüşmesi açısından Erken Modern Dönemi incelemek önemlidir. Her iki ülke, Orta Çağ'da şekillenen Türk-İslam mesleki örgütlenme geleneğinden beslenmekle birlikte, farklı siyasal otoritelerin egemenliği altında farklı yönetsel ve hukuki gelişim süreçleri yaşamıştır. Bu durum, meslek örgütlerinin örgütlenme biçimlerinin, devletle kurdukları ilişkilerin ve üstlendikleri kamusal işlevlerin zaman içerisinde farklılaşmasına neden olmuştur.

Bu başlık altında öncelikle Türkiye'de Erken Modern Dönemin belirleyici mesleki örgütlenme modeli olan lonca ve gedik sistemi, ardından aynı dönemde Azerbaycan'da mevcut olan ahilik ve esnaf teşkilatları sistemi incelenmektedir. Bu çerçevede, onların

ortaya çıkış nedenleri, örgütsel yapısı, işleyişi ve devletle kurduğu ilişki ortaya konmaktadır.

2.2.1. Türkiye’de Mesleki Örgütlenme

Türkiye’de mesleki örgütlenme anlayışı orta çağda Anadolu Selçuklu Devleti döneminde şekillenmeye başlamış, Osmanlı Devleti'nin siyasal, idari ve ekonomik yapısı içerisinde dönüşerek kurumsal nitelik kazanmıştır. Osmanlı Devleti'nin üretim, ticaret ve şehir ekonomisini belirli kurallar çerçevesinde yürütmesi, mesleki örgütlenmenin yalnızca meslek mensupları arasındaki dayanışmayı sağlayan bir yapı olmasının ötesine geçerek kamu düzeninin ve ekonomik istikrarın sağlanmasında işlev üstlenen kurumsal bir mekanizma hâline gelmesine sebep olmuştur.

Bu başlık altında Türkiye'deki mesleki örgütlenme, Osmanlı döneminin temel kurumsal yapıları olan lonca ve gedik sistemi çerçevesinde incelenmektedir. İlk olarak lonca sisteminin ortaya çıkışı, örgütsel yapısı ve ekonomik hayattaki işlevleri ele alınmakta; ardından lonca teşkilatının zaman içerisinde geçirdiği dönüşümün bir sonucu olarak ortaya çıkan gedik sistemi değerlendirilmektedir.

2.2.1.1. Lonca Sistemi

İstanbul’un fethi ile devletin sınırları genişlemiş, gayrimüslim ahali ticarete yer almaya başlamış, bunun sonucunda devletin ekonomik yapısı ve ticari ilişkileri de değişerek ahilik teşkilatını birçok açıdan yetersiz kılmıştır. Böylece, tasavvufi yönü ile öne çıkan ahilik, yerini maddi yönü daha belirgin olan lonca sistemine bırakmıştır (Taşkiran, 2022: 37). Bu dönüşüm, Ahiliği tamamen ortadan kaldırmamış, tam tersine,

loncalar Ahilikten devraldıkları fütüvvet esaslarını, meslek ahlakını ve örgütsel gelenekleri yeni koşullara uygun hale getirerek sürdürebilmiştir. Fütüvvetnâmelerde ifade edilen ahlaki değerler lonca sisteminin temel referanslarından biri olmaya devam etmiş; esnaf, taife ve hurfet olarak adlandırılan zanaatkâr birlikleri, Müslüman ve gayrimüslim zanaatkarları aynı ekonomik çatı altında bir araya getiren kurumsal yapılara dönüşmüştür (Argunhan , 2022; Göksel & Avcı, 2023).

Lonca teşkilatı Ahilikten devraldığı bazı özellikleri sürdürmekle birlikte, örgütsel yapı ve işleyiş bakımından farklılaşmıştır. Lonca kelimesi başlangıçta teşkilatlanmış esnafın çeşitli faaliyetlerini yürüttüğü özel bir mekânı ifade etmekteyken, zaman içerisinde bu mekânda örgütlenen esnaf gruplarını ifade eden bir terim haline gelmiştir. Osmanlı’da lonca teriminin esnaf teşkilatlarını ifade eden anlamının özellikle XVII. yüzyıldan itibaren yaygınlaştığı, XVIII. yüzyılda ise arşiv belgelerinde daha sık kullanılmaya başlandığı görülmektedir (Kal’a, 2003). Bu nedenle lonca kavramı, Osmanlı’daki bütün mesleki örgütlenmelerin değişmez ve tek adı olarak değil, tarihsel süreç içerisinde teşkilatlanmış esnaf gruplarını ifade etmek üzere yaygınlaşan bir kavram olarak değerlendirilmelidir. Tezde de “lonca” kavramı, Osmanlı döneminde belirli meslek ve zanaat alanlarında örgütlenmiş esnaf gruplarının oluşturduğu teşkilatlanma biçimini ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Bu noktada belirtmeliyiz ki, Lonca teşkilatı örgüte girişte herhangi bir dine veya tarikata bağlı olmayı talep etmezdi; esnaf ve zanaatkarın dini fark etmeksizin örgüte üye olabilmekteydi (Şen, 2002: 18-40). Yönetim yapıları açısından Ahi ve Lonca teşkilatları hiyerarşi esasına dayanmaktaydılar.

Osmanlı’da esnaf örgütlenmesi sadece ekonomik ve toplumsal ilişkileri düzenlemekte değil, ülkedeki istikrarı korumak açısından da önemliydi. Kanuni Sultan Süleyman döneminde yeniçerilerin sorun çıkarması üzerine, Kanuni onlara asker oldukları için dokunulmaz olmadıklarını, İstanbul’da kendisinin arkasında 5000 kişilik ordunun olduğunu (debbağları kastederek) belirtmiştir (İnalcık & Arı, 2005: 50-51).

Osmanlı loncaları, belirli bir meslek etrafında örgütlenen, usta ve çıraklardan oluşan üretim birlikleri olarak faaliyet göstermiştir. Bu teşkilatlar, üyeler tarafından seçilen veya geleneksel teamüller doğrultusunda görevlendirilen şahıslar tarafından yönetilmekteydi. Söz konusu yönetenler, lonca üyelerinin temsil edilmesinden iç düzenin korunmasına kadar çeşitli görevler üstleniyorlardı (Aščerić-Todd, 2021). Lonca yönetiminde şeyh, kethüda, yiğitbaşı, ehl-i hibre ve ihtiyarlar heyeti gibi makamlar bulunmaktaydı. Bu görevlilerin yetki ve sorumlulukları döneme ve bölgelere bağlı olarak değişiklik gösterse de genel olarak üretimin denetlenmesi, mesleki disiplininin sağlanması ve devlet makamlarıyla ilişkilerin yürütülmesinden sorumlulardı (Argunhan , 2022). Loncalarda üyelik sistemi belirgin bir hiyerarşik yapıya sahipti. Ustalık statüsü lonca içerisinde tam üyeliği ifade ederken, kalfa ve çıraklar daha alt kademelerde yer almaktaydı. Bununla birlikte XVII. yüzyıl İstanbul'una ilişkin veriler, loncaların sanıldığı kadar katı ve kapalı yapılar olmadığını göstermektedir. Ustalar üyelik üzerinde belirleyici bir denetime sahip olmakla birlikte ortaklık ilişkileri, dükkân kiralama uygulamaları ve vakıf yöneticilerinin etkisi sayesinde dışarıdan kişilerin de belirli koşullar altında mesleklere girebildiği görülmektedir. Özellikle rekabetin kabul edilebilir sınırları aşılmadığı ve vergi yükümlülükleri yerine getirildiği sürece bu tür geçişlere müsamaha gösterilmiştir (Yıldırım, 2008).

XVII. yüzyıla gelindiğinde dönemin Osmanlı'sında artan mali baskılar, uzun süren savaşlar ve değişen askerî-toplumsal ilişkiler loncaları olumsuz etkilemeye başlamıştır. Loncalar, piyasa koşullarındaki değişmelere ve siyasi baskılara uyum sağlayarak üyelik yapılarında ve iç hiyerarşilerinde çeşitli düzenlemeler gerçekleştirmiş, bu sayede Avrupa'da sanayileşme sürecinin başlamasına kadar varlıklarını sürdürebilmişlerdir. Bu süreçteki değişimler, söz konusu teşkilatların örgütsel esneklik, geleneksel ve değişime kapalı kurumlar oldukları yönündeki yaygın kanaatleri sorgulatmaktadır. Loncalar, piyasa koşullarındaki değişimlere ve siyasi baskılara uyum sağlayarak üyelik yapılarında ve iç

hiyerarşilerinde çeşitli düzenlemeler gerçekleştirmiş, bu sayede Avrupa'da sanayileşme sürecinin başlamasına kadar varlıklarını sürdürebilmişlerdir (Yıldırım, 2008; Argunhan , 2022).

2.2.1.2. Gedik Sistemi

Loncaların tarihe karışmasıyla birlikte, esnafın ekonomik ve hukuki haklarını düzenleyen bir müessese olarak Gedik sistemi ortaya çıkmıştır. Bu sistem, Müslüman ahali ile gayri-Müslümlerin bir arada çalışma zorunluluğundan kaynaklanarak oluşmuştur (Köknel, 2007: 105-107). Gedik kavramı resmi olarak ilk kez 1727 yılında kullanılmaya başlansa da onlara verilen imtiyazlar 1653 yılında fırıncı esnafında, 1659 yılında ise camcı esnafında karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla Gediklerin tarihinin XVII. Yüzyıla dayandığı görüşünü savuna biliriz (Kal'a, 2003: 250-251). Kelime anlamıyla “tekel, imtiyaz” anlamına gelen Gediklerin ortaya çıkması esnaf teşkilatlarının gelişim süreciyle doğrudan bağlantılıdır. Bu sistem, hem esnafın teşkilatlanma süreçlerinde karşılaştığı ihtiyaçları karşılamak hem de ekonomik faaliyetleri belirli bir düzen içerisinde yürütmek amacıyla oluşturulmuştur. Gedik sahibi, devlet tarafından verilen bir senetle belirli bir işi sadece kendisi yapabiliyor veya belirli mal ya da hizmeti sadece kendisi satabiliyordu. Gedik sistemi rekabeti sınırlayarak Osmanlı esnaf teşkilatının ekonomik faaliyetlerini düzenlemekle kalmayıp, aynı zamanda bir tür finansal koruma mekanizması işlevi de görmekteydi. Şöyle ki, gedikler esnafın tüccarlardan veresiye temin ettiği mallar karşılığında rehnedilebiliyor, dolayısıyla esnaf için güvenceli kredi kaynağı oluyordu. Esnafın borcunu ödeyememesi durumunda gedikler, bir nevi ipotek gibi değerlendirilmekte ve alacaklılar için teminat oluşturmaktaydı. Gedikler esnaf-tüccar ilişkilerinde karşılıklı güvenin tesisinde önemli rol oynayarak kefalet sisteminden

kaynaklanan sorunları da çözmüştü. Bu açıdan baktığımızda gedikler mevcut sistemde dönüşümün sonucu değil, tamamlayıcı nitelikte değişimin sonucu olarak görülmekte (Kal'a, 2003: 250-251).

Gedikler sabit ve seyyar olmakla ikiye ayrılmaktaydı. Kişiyeye bağı olan seyyar veya diğey bir adıyla havzi gedikler, sahibine meslek ve ticari faaliyetlerini dilediğı yerde yürütme fırsatı sunuyordu. Belirli bir dükkân veya atölyeye bağı olan sabit gediklerin sahipleri ise faaliyetlerini başka bir yerde sürdüremiyorlardı. Eğer Gedik sahibi başka bir yere taşınmak isterse, Gedini resmi olarak naklettirmek ve ilgili evrakı yenilemek zorundaydı (Köknel, 2007: 105-107).

Sanayi Devrimi'nin etkileri dünyada görölmeye başlayınca Osmanlı Devleti iç üretim yapısındaki zayıflıklar nedeniyle birçok ürünü dışarıdan ithal etmeye başlamış, ekonomide ciddi gelir kayıpları ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, Avrupa'da matbaacılığın yaygınlaşması o coğrafyada eğitim seviyesini ve dolayısıyla üretim kapasitesini de artırmıştır. Fakat, Osmanlı'da matbaanın geç kabul görmesi, sanayi üretimini olumsuz etkilemiş, Avrupa mallarının Osmanlı pazarlarında geniş yer tutması sonucunu doğurmuş, böylece Gedik esnafının da mali yapısını bozarak rekabet gücünün kaybolmasına ve sistemin sıradan çıkmasına sebep olmuştur (Kazgan, 2011: 72-77). Hatta III. Selim döneminde gediğın ürünler üzerindeki enflasyonist etkisi fark edilmiş ve 1764 yılında zorunlu gıda maddeleri dışındaki esnaf tekelleri lağvedilmiştir. II Mahmut döneminde ise gediklere nizam verme çabası sürmüş ve bu çerçevede vakıf çatısı altında toplanmışlar (Koyuncu, 2016: 386).

Tanzimat Fermanı ile başlayan reform süreci, Osmanlı Devleti'nin ekonomik ve ticari yapısını modernleştirme çabalarını hızlandırmış, yabancı devletlerle yapılan ticaret anlaşmalarının (1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Anlaşması bu açıdan önemli) da etkisiyle devletin ekonomik politikaları değişmiştir. Bu çerçevede devletin artık tekellilik ve Gedik uygulamalarına son vermesi kararlaştırılmış, 17 Haziran 1861 yılında Sultan

Abdülmecit'in fermanı ile ticaretteki Gedik kuralları tamamen kaldırılmıştır (Çağatay, 1989: 116).

XIX. yüzyılın ortalarında gedik ve loncaların tedricen tasfiye edilmesiyle, Avrupa'da görülen dernek veya oda tarzı mesleki örgütlenmenin de etkisiyle günümüz meslek kuruluşlarının ilk nüvelerini teşkil eden oda/cemiyet tipi mesleki örgütler (esnaf cemiyetleri, ticaret ve sanayi odaları, ziraat odaları gibi) ortaya çıkmıştır. Diğer bazı meslek grupları (avukat, mühendis, tabip, eczacı vb.) da ilk olarak bu dönemde örgütlenmiştir (Devlet Denetleme Kurulu, 2009: 155-156).

2.2.2. Azerbaycan'da Mesleki Örgütlenme

Azerbaycan'da Orta Çağ'da temelleri atılan mesleki dayanışma anlayışı, erken modern dönemde bölgenin kendine özgü siyasal, ekonomik ve toplumsal koşulları doğrultusunda dönüşmüştür. Her ne kadar Azerbaycan'daki mesleki örgütlenme geleneği Türk-İslam medeniyetinin ortak değerlerinden beslenmiş olsa da, bölgenin farklı hanedanların ve devletlerin hâkimiyeti altında bulunması, örgütlenme yapılarının dönüşümünü Türkiye'den farklı bir doğrultuda etkilemiştir. Bu süreçte mesleki örgütlenmeler yalnızca üretim ve ticaret faaliyetlerinin düzenlenmesinde değil, aynı zamanda meslek ahlakının korunması, mesleki eğitimin sürdürülmesi, zanaatkârlar arasındaki dayanışmanın güçlendirilmesi ve şehir ekonomisinin istikrarının sağlanmasında da önemli işlevler üstlenmiştir.

Bu başlık altında Azerbaycan'daki erken modern dönem mesleki örgütlenmesi, dönemin başlıca kurumsal yapıları olan ahilik ve esnaf teşkilatları çerçevesinde incelenmektedir. İlk olarak ahilik teşkilatının mesleki örgütlenme üzerindeki etkisi, temel ilkeleri ve kurumsal özellikleri ele alınmakta; ardından şehir ekonomisinin gelişimiyle

birlikte faaliyet gösteren esnaf teşkilatlarının örgütsel yapısı, işleyişi ve ekonomik hayattaki rolleri değerlendirilmektedir.

2.2.2.1. Ahilik

1501 yılında I. Şah İsmail tarafından başkent Tebriz olacak şekilde Safeviler Devleti kurulmuş ve sınırları içine aldığı Güney Kafkasya, İran ve diğer halkların tarihinde mühim iz bırakmıştır. Devlet, sınırları içerisinde sadece sosyal ve ekonomik gelişmişlik açısından farklı düzeylerde olan toplulukları değil; aynı zamanda kültür, din ve dil açısından da farklılaşan çok sayıda topluluğu otoritesi altında birleştirerek varlık gösterdiği coğrafyada feodalleşme sürecini hızlandırmıştır. Safeviler, Azerbaycan halkının tarihi ve etnik bütünleşme süreci ile kopmaz bir bağa sahiptir. Safevi Devleti, ondan önce var olan Karakoyunlu ve Akkoyunlu devletlerinin yönetim mirasını devralmakla kalmamış, idari yapıyı ve orduyu daha da geliştirerek dönüşmüştür. Merkezîyetçi devlet yapısı tarımın, zanaatkârlığın, iç ve dış ticaretin gelişim sürecini hızlandırmış; ülke içi ekonomik ilişkileri daha da güçlendirerek bölgelerarası entegrasyonu sağlamıştır. Tüm bunlar şehirlerin büyüyerek ticaret ve zanaat merkezlerine dönüşmesine, aynı zamanda bilim, eğitim ve kültür alanlarına yönelik desteğin artmasına sebep olmuştur (Afandiyev, 2007; Süleymanov, 2021).

Safevi Devleti ticaret yollarının kesiştiği noktada yerleşmesi açısından bölgesel ekonomide stratejik bir konuma sahipti. Özellikle I. Şah Abbas döneminde başkentin İsfahan'a taşınmasıyla birlikte, şehir devlet denetiminde planlı bir şekilde yeniden düzenlenmiş ve siyasi istikrarın sağladığı ortam sayesinde uzun süreli bir gelişim sürecine girmiştir. Bu dönemde ipek hem devletin en önemli gelir kaynaklarından biri hem de Osmanlı Devleti'ne karşı ekonomik rekabet aracı olarak büyük önem taşımıştır. Ekonomik yapının temel unsurlarından biri olan vakıf sistemi, özellikle İsfahan'da

şehirleşme ve kamusal hizmetlerin sürdürülmesi açısından belirleyici bir rol üstlenmiş; eğitim kurumları, dinî yapılar ve kentsel altyapının önemli bir bölümü vakıf gelirleri aracılığıyla finanse edilmiştir. Bu uygulama, tarımsal üretimden ve ticaretten elde edilen gelirlerin bir kısmının toplumsal hizmetlere ve şehirlerin gelişimine aktarılmasını sağlamıştır. Böylece merkezi yönetimin güçlenmesi, ekonomik bütünleşmenin derinleşmesi ve kentleşmenin hız kazanması birbirini destekleyen süreçler hâline gelmiştir (Aliyeva, 2025; Taghavi & Mousavi Haji, 2015).

Safevi toplumu en üstte şah ve çevresinin, onun altında ise askeri sınıfların, din adamlarının, tüccarların, zanaatkarların ve köylülerin yer aldığı hiyerarşik bir yapıya sahipti. Devletin ilk dönemlerinde siyasi ve askeri gücün temel dayanağını Kızılbaş aşiretleri ve tasavvuf çevreleri oluştursa da Şah Tahmasb ve Şah Abbas dönemlerinden itibaren özellikle Kafkas kökenli gulamlar ve Şii ulema devlet yönetiminde daha etkili konuma gelmiştir (Islamova, 2025; Suleymanova, 2024).

“Safvet üs-safa” eseri Başta Erdebil olmakla Azerbaycan şehirlerinin XIII-XIV. Yüzyıllardaki yapısına ilişkin en önemli kaynaklardan birisidir. İbn Bezzaz lakabıyla tanınan Tevekküli ibn Hacı Muahammed el-Erdebili tarafından yazılan bu eser, Safeviyye tarikatının kurucusu Şeyh Safiyeddin’in hayatı ve faaliyetine dair bilgiler sunmaktadır. Şeyh Safiyeddin kendi ideolojisini hazırlarken Ahilik düşüncesinden faydalanmıştır. O dönem Azerbaycan’daki Ahilerin birçoğu da Safeviyye tarikatına bağlı olmuştur. Hatta Ahilerin 1501 yılında Safaviler devletinin kurulmasında önemli rol oynadığı bilinmektedir. Bunun en iyi kaynağı ise Hatai mahlasıyla şiirler yazan Şah İsmail’in aşağıdaki mısralarıdır (Musalı, 2011: 798-808):

“Şahın evladına ikrar edenler,

Ahiler, Gaziler, Abdallar oldu”

Araştırmalara göre, Safevi Devleti son dönemlerinde feodal esaslardan ziyade bürokratik yönetim anlayışıyla idare edilmekteydi. Bu süreç meslek örgütleri üzerinde de etkili olmuş, onları kurumsallaşma ve merkezileşme politikalarının parçası haline getirmiştir. Şöyle ki, bu süreçte vergi tahsilatı, bir sıra kamu hizmetleri için iş gücünün seferber edilmesi, piyasanın denetlenmesi vb. alanlarda meslek örgütlerine işlevler yüklendiği görülmektedir. Ayrıca, ekonomik refahın artması ve şehir ticaretinin de gelişmesiyle loncaların sayının artarak şehir ekonomisinin önemli unsuru haline geldikleri görülmektedir (Topchian, Mahdavian, & Mohammadi, 2023; Keyvani, 1980).

2.2.2.2. Esnaf Teşkilatları

Safevi Devleti'nde esnaf teşkilatları ekonominin işleyişinde birçok role sahipti. Bu teşkilatların en önemli görevlerinden birisi üretim süreçlerinin düzenlenmesi ve kalitenin standartlaştırılmasıydı. Çarşılar, belirli meslek gruplarına ayrılan suq ve kervansaraylar üzerinden örgütlenmekteydi. Burada kimin ne üreteceği, hangi standartlarda üreteceği ve fiyatının ne kadar olacağı lonca tarafından denetlenmekteydi. İsfahan'daki Kaysariyye Çarşısı örneğinden de anlaşılacağı üzere üretimin ve ticaretin belirli merkezlerde yoğunlaşması hem hanedan kontrolünü hem de mali denetimi güçlendiren bir yapıya işaret etmektedir. Loncalar, devlet tarafından belirlenen fiyat sınırlarını uygularken ve piyasayı denetlerken muhtesib gibi görevlilerle birlikte çalışmaktaydılar. Böylece onlar sadece piyasada istikrar ve düzen sağlamıyor, aynı zamanda halkın temel tüketim maddelerine yönelik beklentileri ile devlet arasında da aracılık yapıyorlardı. Devlet, vergi toplama, iş gücü ve mal temini konularında da esnaf örgütlerine rol yüklemişti. Zanaatkârlardan alınan vergilerin düzenlenmesi, angarya benzeri yükümlülüklerin organize edilmesi ve saray atölyeleri ile devlet tekelleri için nitelikli iş gücünün mobilize

edilmesi loncalar aracılığıyla yürütülüyordu (Keyvani, 1980; Topchian, Mahdavian, & Mohammadi, 2023; Vahdatpour, Moradi, & MehdizadehSaradj, 2025).

Esnaf teşkilatları, ekonomik düzenlemelerle birlikte, ahlaki ve dini törenler organize ederek meslek erbabını dayanışma bilinci etrafında topluyor; onları dürüst üretim, adil ticaret ve karşılıklı sorumluluk gibi ahlaki normlara uygun hareket etmeye davet ediyordu. Ayrıca, loncaların sahip oldukları iç dayanışma fonları ve gayri resmi ağları sosyal güvenlik işlevi görmüş, üyelerine ve onların ailelerine hastalık, iş göremezlik veya maddi sıkıntı dönemlerinde destek sağlamıştır. Bu durum loncaların yalnızca ekonomik bir yapı değil, aynı zamanda devlet içinde sosyal statü sağlayan bir kurum olduğunu da göstermektedir (Topchian, Mahdavian, & Mohammadi, 2023; Zarinebaf, 2019).

XVI. yüzyıla gelindiğinde Safevi Devleti'nde Ahi teşkilatlarının zayıfladığı görülmektedir. Tarihçiler bunu birçok sebeple bağlamaktadır. Öncelikli sebep olarak ahi topluluklarının sufi derviş (Abdal-kalenderîye vb.) zaviyeleri ile uzun süren karşılıklı temasları sonucunda bütünleşme görülmektedir. Yüzyılın başından itibaren yürütülen merkezileşme politikasının sonucunda “dervişleşme” süreci güçlenmiş, Ahi teşkilatları derviş sisteminin içinde kaybolmuştur (Ahmed, 2016: 172).

Anlaşılabacağı üzere Safevi Devleti'nin kurulması, Azerbaycan coğrafyasında gelişim açısından elverişli bir ortam oluşturmuştur. Devletin var olduğu süreç boyunca tarımsal faaliyetler canlanmış, zanaatkarlık ve ticaret önemli ölçüde gelişmiş, Azerbaycan ipeği hem Avrupa hem de Asya ülkeleri ile ticari ilişkilerin güçlenmesine katkı sağlamıştır. Safevilerin hakimiyeti dönemi, Azerbaycan kültür tarihi açısından da yeni bir evreyi temsil etmektedir. Özellikle Azerbaycan (Türk) dilinin geniş kullanımı, Fuzuli, Hatai, Habibi vb. şahsiyetlerin bu dilde eserler yazmasına ve milli edebi mirasın zenginleşmesine sebebiyet doğurmuştur (Afandiyev, 2007).

Safaviler Devleti'nin 1736 yılında çöküşü sonrasında Afşar İmparatorluğu kurulmuş, fakat devletin varlığı uzun sürmemiştir. Afşarların 1796 yılında çöküşüyle ise Azerbaycan'da hanlıklar (beylikler) ortaya çıkmıştır.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısı – XIX. Yüzyılın başlangıcında Kuzey Azerbaycan şehirlerinin tarihini incelediğimizde, her mesleğin kendi “esnaflık-hemkarlık” örgütünün (diğer bir adıyla senetkarlık “sekh”leri) olduğu görülmekte. Bu örgütler, meslek üyeleri arasında vergi toplanmakla birlikte onların meslek faaliyetini de denetliyordu. Esnaf üyelerinin sayısı çok artarsa, ustakara (örgütün başkanı) idari işlerinde yardımcı olmak için “aksakallılar kurulu”, mali işlerle uğraşmak içinse “hazinedar” seçiliyordu. Her sekh teşkilatının kendi bayrağı mevcuttu. Bayrağın üzerinde sekhin ilgili olduğu mesleğin sembolü yer alıyordu. Esnaf hiyerarşik olarak örgütlendikleri şehrin reisine (kelentar) bağlı olsa da kelentar, hemkarlık esnaflarının iç işlerine karışmıyor, sadece uzlaşmazlıkları çözebiliyordu. Her örgütün kendi yüce kurulu ve mahkemesi vardı. Tüm esnaf örgütlerinin eşit güce sahip olduğunu söyleyemeyiz. Güç dağılımı her şehirde farklılık göstermekteydi (Aghamalı, 2007: 154-156).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE VE AZERBAYCAN'DA MODERN MESLEK KURULUŞLARININ KURUMSALLAŞMASI VE KARŞILAŞTIRMASI

İkinci bölümde Türkiye ve Azerbaycan'daki mesleki örgütlenmenin tarihsel gelişimi, Orta Çağ ve Erken Modern Dönem çerçevesinde ele alınmıştır. Bu tarihsel süreç, her iki ülkede modern meslek kuruluşlarının ortaya çıkışını ve kurumsal dönüşümünü anlamak açısından önemli bir arka plan oluşturmaktadır. Bununla birlikte, geleneksel mesleki örgütlenme biçimlerinden modern meslek kuruluşlarına geçiş, her iki ülkede aynı tarihsel ve siyasal koşullar içerisinde gerçekleşmemiştir. Modernleşme süreçleri, devlet yapısındaki dönüşümler, ekonomik ve toplumsal değişimler ile farklı siyasal gelişmeler, meslek kuruluşlarının örgütsel yapıları ve kamu yönetimi içerisindeki konumları üzerinde belirleyici olmuştur.

Bu bölümde öncelikle Türkiye ve Azerbaycan'da modern meslek kuruluşlarının ortaya çıkışı ve kurumsallaşma süreçleri incelenmektedir. Türkiye açısından modernleşme sürecinin meslek kuruluşları üzerindeki etkileri, geleneksel mesleki örgütlenme biçimlerinin dönüşümü ve modern meslek kuruluşlarının ortaya çıkışı çerçevesinde ele alınmaktadır. Azerbaycan açısından ise Çarlık Rusyası döneminden başlayarak Sovyetler Birliği dönemi ve bağımsızlık sonrasındaki gelişmeler doğrultusunda meslek kuruluşlarının kurumsal dönüşümü incelenmektedir. Böylece her iki ülkede modern meslek kuruluşlarının hangi tarihsel ve siyasal koşullar içerisinde ortaya çıktığı ve mevcut kurumsal yapıların hangi süreçlerin sonucunda oluştuğu ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

Bölümün devamında Türkiye ve Azerbaycan'daki modern meslek kuruluşlarının hukuki statüleri, anayasal ve yasal dayanakları, kuruluş biçimleri, üyelik sistemleri,

örgütsel yapıları, görev ve yetkileri karşılaştırmalı olarak incelenmektedir. Ayrıca meslek kuruluşlarının kamu yönetimi içerisindeki konumları ve devlet ile ilişkileri; idari vesayet, özerklik, karar alma süreçlerine katılım ve kamu politikalarının oluşturulmasına katkıları bakımından değerlendirilmektedir.

3.1. Modern Meslek Kuruluşlarının Kurumsallaşması

Sanayileşme, kentleşme, mesleklerin giderek uzmanlaşması ve modern devlet anlayışının gelişmesiyle birlikte geleneksel mesleki örgütlenme modelleri de önemli bir dönüşüm geçirmiştir. Modern meslek kuruluşları, geleneksel mesleki örgütlenme biçimlerinden farklı olarak hukuki statüleri kanunlarla belirlenmiş, görev, yetki ve sorumlulukları yasal düzenlemelerle tanımlanmış, belirli meslek gruplarını temsil eden ve kamu hizmetlerinin gerçekleştirilmesine katkı sağlayan yapıları ifade etmektedir.

Modern meslek kuruluşlarının ortaya çıkışı Türkiye ve Azerbaycan'da benzer ihtiyaçlardan kaynaklanmış olsa da, iki ülkenin farklı siyasal, hukuki ve yönetsel gelişim süreçleri nedeniyle farklı kurumsallaşma modelleri çerçevesinde gelişmiştir. Bu nedenle, modern meslek kuruluşlarının Türkiye ve Azerbaycan'daki kurumsallaşma süreçleri kendi tarihsel gelişim dinamikleri dikkate alınarak ayrı ayrı incelenmektedir.

3.1.1. Türkiye’de Meslek Kuruluşlarının Kurumsallaşması

1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması ile sosyo-ekonomik ilişkiler de dönüşmekteydi. Bu dönüşümün sonucunda çeşitli meslek kuruluşları kurulmuştur. Fransa’dan alınan model esasında 1879 yılında ilk oda olma statüsüne sahip “Dersaadet

Sanayi Odası” ve “Dersaadet Ticaret Odası”, 1881 yılında Ziraat Odaları kurulmuştur (Çaha, 2011: 214-215).

Osmanlı İmparatorluğu’nun son yıllarını savaşlarla geçirmiş olması, 1920’li yılların başına gelindiğinde ekonominin hemen her alanında devleti ciddi sorunlarla karşı karşıya bırakmıştır. Özellikle Batılı ülkelere tanınan imtiyazlar, ülkenin iktisadi şartlarını olumsuz etkilemiştir. Böylece yeni kurulan Cumhuriyet için sadece siyasi bağımsızlık değil, ekonomik bağımsızlık için mücadele de zorunlu olmuştur. (Koç, 2010: 145)

1915 yılında devletin nüfusu 15 milyonken, savaş ve toplumsal kırılmaların da etkisiyle bu sayı 1923 yılına gelindiğinde 12,5-13 milyona gerilemiş, kentlerde yaşayan kişilerin sayısında da düşüş görülmüştür. Ayrıca ortalama yaşam süresinin 35 yıl olduğu bu tarihlerde ülkenin emek gücünde de değişimler yaşanmıştır (Yay, 2019: 91).

3.1.1.1. Erken Cumhuriyet Dönemi (1923-1960)

Cumhuriyet’in temel ihtiyaçlarından biri çağın gereksinimlerine uygun bir ekonomik yapıydı. Çünkü Millî Mücadele yıllarında Anadolu yangın yerine dönmüştü. Beceri sahibi beşerî sermaye hemen hemen yok olmuş, hastalıklar nüfusu tüketmiş, tarım alanında üretim büyük ölçüde düşmüş, sınırlı sayıda olan sanayi kuruluşlarından geriye pek bir şey kalmamıştı. Bununla birlikte, Düyun-u Umumiye’den kalan borçların ödenmesi gerekirken, yabancı sermaye yatırıma yanaşmıyor, teşvik politikalarına rağmen ticaret istenilen düzeyde gelişmiyordu. 1923’te toplanan İzmir İktisat Kongresi’nin temel amacı da bu sorunlara çözüm üretmek Türkiye’nin iktisadi ve mali bağımsızlığını sağlamaktı. Kongre, bunun için özel girişimciliği teşvik ederek piyasa ekonomisinin işleyişine uygun bir dönüşümü öngörmekteydi (Toprak, 2019: 240-258).

1924 Anayasasında meslek kuruluşlarına ilişkin bir düzenleme yer almasa da cemiyet (dernek) kurma doğal bir hak ve hürriyet olarak tanımlanmış (m.70) ve bu hakkın serbestlik sınırının kanunla düzenleneceği (m.79) hükme bağlanmıştır. Fakat, 1938 yılında çıkarılan 3512 sayılı Cemiyetler Kanunu ile bu hak sınırlandırılmıştır. Mesleki örgütlenmeler açısından dönemin en önemli gelişmesi 1924 tarihli ve 655 sayılı Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu ile olmuştur. Ticaret ve Sanayi Odaları bu kanunda “hükmi şahsiyete haiz, umumi menfaate hadim umumi müesseseler” olarak tanımlanmış, tüm tüccar ve sanayicilerin odalara kaydolması şartını getirilmiştir. Bu dönemde çıkarılan 1924 tarihli Mahamat (Avukatlık) Kanunu ve 1927 tarihli Mimarlık ve Mühendislik Kanunu da alana ilişkin bir diğer önemli kanunlardır. Baroları da düzenleyen 1938 tarihli Avukatlık Kanunu kabul olunca Mahamat Kanunu ilga olmuştur. 1943 yılında ise *“mesleki ahlak ile tesanüdü (dayanışma), halkın ihtiyaç ve menfaatleriyle ahenkli olarak muhafaza ve inkişaf ettirmek (geliştirmek) maksadıyla”* gerekli görülen yerlerde Ticaret Vekilliği tarafından olacak şekilde ticaret, sanayi ve esnaf odalarının kurulmasını düzenleyen 4355 sayılı Ticaret ve Sanayi Odaları, Esnaf Odaları ve Ticaret Borsaları Kanunu kabul görmüştür (Öncü, 1983: 1569).

1929 yılında dünyayı saran Büyük Buhran, tarıma dayalı olarak iktisadi büyüme sağlayan Türkiye’yi de etkiledi. Dünya ülkelerinin dış ticarete korumacı politikalar izlemesi ihracatı olumsuz etkileyerek gelirlerin düşmesine sebep olmuştur. Döviz gelirlerinin azalması ithalat kapasitesini de daraltınca, hükümet tarafından “devletçilik” yeni ekonomi politikası olarak belirlenmiştir. 1934 yılında yürürlüğe giren Beş Yıllık Sanayileşme Planı ile devletin ekonomideki ağırlığı daha da artmıştır. Bu yıllarda daha temkinli politikalar izlenmiş, krediler devletten yana çalıştırılmıştır. Süreç devam ederken İkinci Dünya Savaşı’nın başlaması da ekonomiyi olumsuz yönde etkilemiştir. Türkiye, İkinci Dünya Savaşı’na girmese de savaş yıllarında bir tür “savaş ekonomisi” uygulamıştır (Zürcher, 2000: 263-290). Önceki paragrafta bahsedildiği üzere, bu yıllarda

yürürlüğe giren kanunlar ve yapılan düzenlemeler dönemin genel atmosferini yansıtmaktadır.

1945-1950 yılları arasında hem dünyada yaşanan gelişmeler hem de iç politikada Demokrat Parti'nin siyaset sahnesinde öne çıkması, meslek kuruluşlarını yeniden şekillendirmiştir. 1950 öncesinde meslek kuruluşları birbirinden ayrı şekilde faaliyet göstermekteyken, sonrasında bu durum değişmektedir. Aslında 1950'li yıllar, Türkiye'nin genel olarak ekonomik, siyasal ve toplumsal alanda dönüşmeye başladığı bir dönem olarak değerlendirilebilir. Bu dönüşümün işaretleri daha önce ortaya çıkmış; 1946 seçimlerinin tek dereceli sisteme göre yapılması siyasal yapının değişmeye başladığını göstermiştir. Dönemin uluslararası atmosferinin etkisiyle Amerikan siyasal ve toplumsal kültürü Türkiye'de de görünür hale gelmiş, hatta "Demokrat Parti" isminin tercih edilmesinde dahi ABD'deki siyasal terminolojinin etkisi hissedilmiştir. Bu yıllarda toplumun farklı kesimleri siyasete daha aktif biçimde katılmış, özellikle savaş döneminin ekonomik uygulamalarından rahatsızlık duyan gruplar DP etrafında toplanmıştır (Kaynar, 2019: 15-18). İkinci Dünya Savaşı sonrasında şekillenen iki kutuplu dünya düzeni içerisinde Türkiye'nin dış politikada Batı blokuna yaklaşması, kendini iç siyasette de göstermiştir. Özellikle ABD ile kurulan ilişkiler çerçevesinde Türkiye'ye ekonomik ve teknik yardımlar yapılmış, devlet kurumlarının yeniden yapılandırılmasına ilişkin yabancı uzman raporları hazırlanmıştır (Zürcher, 2000: 341-346).

1950'lere toplumsal açıdan bakıldığında, Türkiye'de sosyal yapının hızla değişmeye başladığı bir dönem olduğu anlaşılmaktadır. Tarımda makineleşme, kırsal alandaki nüfus hareketliliğini artırmış; kentleşme süreci hız kazanırken yeni toplumsal ilişkiler ortaya çıkmıştır. Batı etkisinin gündelik yaşam üzerindeki görünürlüğü artmış, kültürel dönüşüm özellikle genç kuşaklar üzerinde etkili olmuştur (Özcan, 2019: 49-50). İlerleyen yıllarda 68 Kuşağı'nın düşünsel ve toplumsal arka planını hazırlayan dinamiklerin önemli bir kısmı da bu dönemde şekillenmiştir (Kaynar, 2019: 15). Çalışma hayatında ise işçi-

işveren ilişkilerini düzenleyen temel hukuki çerçeveyi 1936 tarihli İş Kanunu ile 1947 tarihli Sendikalar Kanunu oluşturmaya devam etmiş, emek ilişkileri bu yasalar doğrultusunda biçimlenmiştir (Özcan, 2019: 69-70).

Çok partili siyasal hayata geçişle birlikte meslek kuruluşları, sendikalar ve çeşitli dernekler kurulmuştur. Ancak Batı Avrupa’da mevcut olan ve toplumsal dinamiklerin etkisiyle şekillenen sivil toplum modelinin Türkiye’de de aynı süreçlerden geçerek oluştuğunu söylemek mümkün değildir. Bunun temel nedeni, Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinden itibaren başlayan çağdaşlaşma ve batılılaşma girişimlerinde olduğu gibi Cumhuriyet döneminde de devlet toplumsal dönüşümün başlıca aktörüydü. Türkiye’de değişim süreçlerinin yukarıdan aşağıya gerçekleştirilmesi, sivil toplum alanında da etkisini göstermiştir. Tanzimat Dönemi’nde başlayan, I. ve II. Meşrutiyet dönemlerinde devam eden ve Cumhuriyet yönetimi tarafından da benimsenen devlet merkezli modernleşme anlayışı, Batı’daki örneklerine benzer biçimde özerk ve güçlü bir sivil toplum yapısının oluşmasını sınırlandırmıştır (Devlet Denetleme Kurulu, 2009: 370).

Tüm odaların ülke çapında tek bir birlik halinde örgütlenmesi 1950’li yıllarda mümkün olmuştur. Demokrat Parti iktidarı döneminde kabul edilen 5590 sayılı “Ticaret ve Sanayi Odaları”, “Ticaret Odaları”, “Sanayi Odaları”, “Deniz Ticaret Odaları”, “Ticaret Borsaları” ve “Türkiye Ticaret, Sanayi, Deniz Ticaret Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği” Kanunu ile bu odalar “*tüzel kişiliğe haiz ve mesleki teşekkül mahiyetinde kamu kurumu*” olarak tanımlanmış, Ticaret ve Ekonomi Bakanlığı’nın üzerlerindeki vesayet yetkisi kaldırılmış ve odalara tüzel kişiliği olan birlik kurma hakkı verilmiştir (Öncü, 1983: 1571). 1954 yılına gelindiğinde 2235 sayılı Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği Kanunu ve 6343 sayılı Veteriner Hekimliği Mesleğinin İcrasına, Türk Veteriner Hekimleri Birliği ile Odaların Teşekkül Tarzına ve Göreceği İşlere Dair Kanun; 1956 yılında 6023 sayılı Türk Tabipler Birliği Kanunu ve 6643 sayılı Türk

Eczacıları Birliği Kanunu; 1957 yılında ise 6964 sayılı Ziraat Odaları ve Ziraat Odaları Birliği Kanunu çıkarılmıştır (Devlet Denetleme Kurulu, 2009: 795).

Görüldüğü gibi bu dönemde meslek kuruluşlarına ilişkin anayasa hükmü mevcut olmamış, bu kuruluşlar çıkarılan kanunlar ile kurulmuştur.

3.1.1.2. Koalisyonlar Dönemi (1960-1980)

27 Mayıs 1960 askeri darbesi sonrasında siyasetin yeniden sivil aktörlere bırakılması büyük ölçüde gerçekleşmiş olmakla birlikte, ülkenin sosyo-ekonomik yapısında köklü dönüşümler yaşanmamıştır. Demokrat Parti kapatılmış olsa da onun temsil ettiği toplumsal ve siyasal tabanın yeni partiler aracılığıyla yeniden örgütlenmesinin önüne geçilememiştir. Bu nedenle önceki dönemin siyasal güç dengelerinin farklı biçimlerde yeniden ortaya çıkması kaçınılmaz olmuştur (Kaynar & Saç, 2017: 91-93).

Bununla birlikte 1960'lı yılların Türkiye'si, önceki on yıldan önemli ölçüde farklı bir siyasal ortam sunmuştur. Bu değişimde belirleyici unsur yalnızca askerî müdahale değil, aynı zamanda 1961 Anayasası'nı hazırlayan akademik çevrelerin etkisi olmuştur. Yeni anayasa, temel hak ve özgürlüklerin kapsamını genişleterek daha çoğulcu ve katılımcı bir siyasal düzen oluşturmayı hedeflemiştir. Ancak anayasanın öngördüğü özgürlükçü çerçeve ile mevcut siyasal güç ilişkileri arasında uyumsuzluklar ortaya çıkmış, bazı siyasal aktörler anayasanın sunduğu imkânların tam anlamıyla uygulanmasına karşı çıkmıştır (Özcan, 2017: 179-195).

1961 Anayasası, özellikle düşünce, ifade, örgütlenme ve basın özgürlüklerini güvence altına alarak daha önce siyasal alanda sınırlı temsil imkânı bulan toplumsal kesimlerin görünürlik kazanmasına zemin hazırlamıştır. İşçi hareketlerinin güçlenmesi, sendikal

hakların genişletilmesi ve grev hakkının yasal güvenceye kavuşması bu dönemin önemli gelişmeleri arasında yer almıştır. Aynı şekilde, Türkiye İşçi Partisi'nin siyasal faaliyet yürütmesine izin verilmesi ve üniversitelerde ortaya çıkan fikir kulüplerinin toplumsal sorunları tartışma ortamı oluşturmaları, siyasal katılımın çeşitlenmesine katkı sağlamıştır. Çeviri eserler ve siyasal yayınlardaki artış da özellikle gençler, aydınlar ve emekçi kesimler arasında siyasal bilinçlenme sürecini hızlandırmıştır (Yanık & Bora, 2017: 275-282).

Türkiye'de mesleki örgütlenme tarihinde yaşanan en önemli dönüşüm 1961 Anayasasıyla olmuştur. Çünkü bu tarihten itibaren Türkiye'de ilk kez meslek kuruluşları açıkça Anayasada düzenlenmiştir. 1961 Anayasası sadece meslek kuruluşlarını düzenlememiş, ayrıca onlara kamu kurumu niteliği tanımıştır. Anayasa'nın 122. maddesi uyarınca bu kuruluşların kanunla kurulması, organlarının kendi üyeleri tarafından ve üyeler arasından demokratik usullerle seçilmesi öngörülmüş; ayrıca idarenin, yargı kararı olmaksızın seçilmiş organları görevden uzaklaştıramayacağı hüküm altına alınmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1961, md. 122).

Anayasaya son şekli verilmeden önce MBK'ne sunulmak üzere Yükseköğretim Üyelerinden Kurulu Anayasa Komisyonu (Bilim Komisyonu) tarafından hazırlanan Anayasa Öntasarısı'nda, *“Belli kamu hizmetlerinin, ülkenin bütününde veya bir parçasında gereği gibi görülmesi maksadiyle, kamu tesisleri, meslek teşekkülleri, kamu iktisadi teşekkülleri gibi tüzel kişiliğine sahip kamu müesseseleri kurulur” (m.140)* düzenlemesi yer almıştır. Yapılan bu düzenlemeden de anlaşılacağı üzere meslek kuruluşlarının yapıları daha da kuvvetlenmiş ve farklı nitelik kazandırılmıştır. Devlet tarafından meslek kuruluşlarına belirli yetkiler verilerek bir takım kamu hizmeti yerine getirme yükümlülüğünün yüklenmesi, onlara Devlet teşkilatı içerisinde yer edindirmiş ve hizmet yönünden yerinden yönetim kuruluşu olarak nitelemiştir. Kamu kurumu niteliğinde meslek kuruluşlarına ilişkin maddenin Anayasanın yürütme organı ve idareye

ilişkin hükümleri arasında yer alması da bu nitelemeni göstermektedir. Anayasa tarafından genel çerçevenin çizilmesi ve ilkelerin belirlenmesi, daha önce çıkarılan kanunlarda tüzel kişilikleri tasrih edilmemiş bazı kuruluş ve organlarla ilgili açıklık getirmiştir (Devlet Denetleme Kurulu, 2009: 181).

Anayasa çıkarılmadan önce var olan düzenleme meslek kuruluşlarının hukuki niteliğini belirlemek açısından sakıncalıydı. Çünkü, kuruluş biçimi ve yapıları açısından dernek ve sendikalara benzeyen bu yapılar, kamu kurumu olarak nitelenmekteydi. Meslek kuruluşlarını kategorize ederek farklı nitelendirmelerden kaynaklanan tartışmaları sonlandırmak amacıyla yapılan Anayasal düzenlemenin, kamu yönetimi ve idare hukuku bakımından yine nitelendirme açısından çok da anlamlı olmadığı söylenmektedir (Gözler, 2003: 500-501).

Bu dönemde çıkarılan kanunlarla birlikte Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu ve yerel düzeydeki kuruluşları, Türkiye Noterler Birliği ve noterler odaları, Türkiye Seyahat Acentaları Birliği ve Türkiye Barolar Birliği kurulmuştur.

1960'lı yıllar, toplumun her alanında olduğu gibi meslek kuruluşları açısından da ideolojik ve politik tercihlerden kaynaklanan ayrılıklar ile geçmiştir. Dönemin atmosferini anlamak adına Kaldırımcı ve Özdevecioğlu tarafından yapılan değerlendirme yerinde olacaktır. Onların değerlendirmesine göre, 1960'lardan itibaren, meslek kuruluşlarının yönetim organlarında farklı siyasal, ideolojik ve ekonomik görüşlere sahip gruplar arasında rekabet ve tartışmalar yoğunlaşmıştır. Demokratikleşme süreci ile birlikte oluşan bu gelişmeler, üyeler arasındaki dayanışma ve iş birliğini zayıflatırken, yönetim mekanizmalarının işlevselliğini de sınırlandırmıştır. Özellikle barolar ile mimar ve mühendis odalarında yönetimi ele geçirmeye yönelik mücadelelerde ideolojik farklılıkların belirleyici bir rol oynadığı görülmektedir. Bu dönemde meslek kuruluşlarının toplumsal sorunlara yönelik siyasal nitelikli tartışmalara daha fazla yönelmesi, bazı üyeler tarafından kuruluşların asli mesleki amaçlarından uzaklaştığı

şeklinde değerlendirilmiş; bunun sonucunda üyelerin önemli bir kısmı, hukuken zorunlu üyelik ilişkisini sürdürmekle birlikte kuruluşların faaliyetlerine katılım ve ilgi düzeyini azaltmıştır (Kadırmacı & Özdevecioğlu, 1993: 93-94).

3.1.1.3. 1980 Sonrası Dönem

1980’li yıllar, Türkiye’de devletin ekonomi, toplum, sermaye ve çıkar grupları ile ilişkisinin köklü biçimde dönüştüğü bir süreçtir. Sürecin başlama noktası olarak 24 Ocak 1980 Kararlarını kabul edebiliriz. Piyasayı neoliberal ekonomi politikaları ile şekillendiren söz konusu kararlar, devletin ekonomi üzerindeki ağırlığının azaltılmasını, serbest piyasa koşullarının sağlanmasını, ithalatın serbestleşerek ihracata dayalı büyüme stratejisinin benimsenmesini öngören bir takım yapısal reformları içermekteydi (Uluç, 2014: 114-115). Programın temel amacı; Türk lirasını dış para birimleri karşısında devalüe ederek denetimli bir şekilde serbest kur rejimine geçilmesi, ithalattaki kısıtlamaları kaldırarak dış ticaretin serbestleştirilmesi ve çeşitli mekanizmalar aracılığıyla ihracatın desteklenmesi, devlet müdahalesi olmaksızın arz ve talep dengesi esasında piyasa fiyatlarının belirlenmesi ve aşamalı olarak devlet sübvansiyonlarını ortadan kaldırarak ekonomide kamunun payını daraltarak yeniden yapılandırmaktı (Çavdar, 2013: 258). Fakat, o dönem hükümetteki istikrarsızlık, dış politikadaki gelişmeler, toplumun siyasi olarak bir kaosun içerisinde bulunması kararların uygulanmasını zorlaştırmaktaydı. Bu sebepten, programın uygulanması sadece 1980 darbesi sonrası Turgut Özal yönetiminde mümkün olmuştur.

Darbeden sonra ülkede sıkıyönetim ilan edilmiş, siyasi partiler kapatılmış, sendikaların, kamu kurumu niteliğinde meslek kuruluşlarının vb. kurum ve kuruluşların faaliyetleri durdurulmuştur. Bunu yapmaktaki hedef ekonomiyle ilgili alınmış kararları

hayata geçirmekle birlikte, aşırı siyasallaşmış toplumu depolitize ederek istikrarı sağlamaktı (Tarhan, 2012: 17). Bu süreçte, neoliberal politikaların hayata geçirilmesi devletin ekonomi üzerindeki faaliyet alanını daraltmış, bireyleri ve dolayısıyla sivil toplumu güçlendirmiştir.

Bahsedilmesi gereken önemli noktalardan biri de 1982 Anayasası'nın oluşturduğu dengelerdir. Günümüze kadar aradan geçen süre içerisinde defalarca kez değişikliğe uğramasına rağmen, bugün hala yürürlükte bulunan mevcut Anayasa, "İdare" başlığı altında 135. maddede kendisinden önceki 1961 Anayasası'nda olduğu gibi kamu kurumu niteliğinde meslek kuruluşlarını düzenlemektedir:

1961 Anayasası'ndan farklı olarak, 1982 Anayasası'nda bu kuruluşların görev, yetki ve statülerinin daha ayrıntılı biçimde düzenlediğini belirtmek gerekir. Ayrıca, meslek kuruluşlarının organlarının görevden uzaklaştırılması, organlarının bizzat üyeleri arasından üyeleri tarafından seçilmesi ve idarenin vesayet yetkisi gibi alanlarda da önemli güvence ve ayrıcalıklar tanınmıştır. Anayasada bu hususun ayrıntılı bir biçimde düzenlenmesini sadece pozitif hukukla ilişkilendirmek eksik olacaktır. Doğru bir değerlendirme yapmak için birtakım sorulara cevap aramak yerinde olacaktır: Neden 1982 Anayasası'nda kamu kurumu niteliğinde meslek kuruluşlarını daha kapsamlı düzenlemeye ihtiyaç duyulmuştur? Bu düzenleme reform programlarının hayata geçirilmesine nasıl etki etmiştir? Bahsi geçen kuruluşlar ile siyasal iktidar arasındaki ilişkiyi nasıl değerlendiririz? Meslek kuruluşları politika oluşturma süreçlerinde etkililer mi?

Kamu kurumu niteliğinde meslek kuruluşlarına ilişkin hükümlerin 1982 Anayasası'nda ayrıntılı biçimde ele alınmasının temelinde, 1961 Anayasası sonrasında şekillenen kurumsal ve siyasal atmosferin yarattığı güvenlik kaygıları bulunmaktadır. 1961 Anayasası ile sisteme dahil edilen pek çok kurum ve ilkeler, yeni anayasayı hazırlayanlar tarafından devletin merkezi otoritesini zayıflatabilecek unsurlar olarak

görülmüştür. Bahsi geçen kurumlar arasında yer alan meslek kuruluşları da bu düzenlemelere tabi tutulmuştur. Çünkü meslek kuruluşları yalnızca demokratik toplumun kurumsal unsurları olarak ilgili meslek alanını düzenleyen teknik yapılar arasında görülmemekte, aynı zamanda toplumsal muhalefetin unsurlarından biri – baskı grubu – olarak algılanmaktaydı. Bu ikili bakış açısı, meslek kuruluşlarını faaliyetleri sıkı kurallarla sınırlandırılmış ve devlet denetimine doğrudan açık kuruluşlar haline getirmiş, kolektif hareket kapasiteleri ve baskı güçleri mümkün olduğunca azaltılmıştır. Nitekim anayasa tasarısının yasama sürecindeki tartışmalar da bu yaklaşımı doğrulamaktadır. Danışma Meclisi’nde bazı üyeler, özellikle kamu idaresinde çalışanların meslek kuruluşlarına üye olmasının yasaklanmasını, demokratik hak ve özgürlüklerle bağdaşmayan bir müdahale olarak gördüğünü belirterek eleştirmiştir. Bu eleştiriler, 1980 öncesi dönemde meslek kuruluşlarının siyasal kutuplaşma içinde işlev gördüğü yönündeki fikirlere karşı, sorunun kaynağının örgütlenme özgürlüğünde değil, siyasal iktidarların bu yapılarla kurduğu ilişkide olduğu yönündedir (Saatci, 2025: 1671-1675).

Yani, anlaşılabacağı üzere, 1980 öncesi Türk siyasal hayatında meslek kuruluşlarının rolünü değerlendiren cunta, darbe sonrası oluşturacağı sistemin oturması ve uygulamak istediği politikaların sağlam meşruiyet üzerine oturması amacıyla sınırları belirgin biçimde anayasada düzenlemiştir.

1980’li yıllar, devletin rolünün yeniden belirlendiği ve özelleştirme uygulamalarının da temel araç olarak benimsendiği bir dönem olmuştur. Ancak 1990’lı yıllara gelindiğinde, devletin faaliyet alanında bütüncül bir küçülme gerçekleşmemiştir. Yani, devletin müdahale sınırları çizilmeye çalışılsa da birçok alanda varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Bu bağlamda 1990’lı yıllar, devletin hangi alanlarda faaliyet göstermesi gerektiğine ilişkin sınırların daha net biçimde tanımlanması ve kamu hizmetinin bu sınırlar içerisinde daha etkin ve verimli bir biçimde nasıl yürütülebileceği sorusu etrafında şekillenmiştir (Demirel, 2006: 105-106).

1982 Anayasası, askeri müdahale sonrasında baskı altında hazırlanmış bir anayasa olarak, yürürlüğe girdiği tarihten itibaren Türkiye'nin siyasal gündeminde tartışma konusu olmuştur. Kamuoyunda sıklıkla “yeni anayasa” tartışmaları olsa da farklı dönemlerde gerçekleşen referandumlarla belirli maddeler değiştirilmiştir. Kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarını doğrudan etkileyen anayasa değişikliği ise 1995 yılında gerçekleşmiştir. Bu değişiklikte, mevcut anayasada benimsenmiş olan ayrıntılı ve sınırlayıcı hükümler kısmen esnetilerek, meslek kuruluşlarının demokratik sistem içerisindeki işlevi yeniden gündeme gelmiştir. Anayasa değişikliğine yönelik teklif, dönemin DYP, ANAP ve SHP partilerinin Grup Başkanvekilleri tarafından hazırlanarak Anayasa Komisyonu'na sunulmuştur. 154 milletvekilinin imzasıyla sunulan teklifin gerekçesi olarak, toplumun farklı kesimleri tarafından parlamenter temsil mekanizmalarına engelsiz biçimde ulaşılmasının katılımcı ve çoğulcu demokrasinin temel unsurlarından biri olduğu vurgulanmış, durumun yalnızca meslek kuruluşları açısından değil, ülkenin genel yararı bakımından önemli bir eksik olduğu belirtilmiştir (Saatci, 2025: 1675-1677).

1982 Anayasası'nın hazırlandığı dönemin gergin siyasal koşullarının sonucu olarak, siyasetin esas olarak siyasi partiler ve seçimle oluşan organlar aracılığıyla yürütülmesi planlanıyordu. Bu sebepten, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarına ilişkin Anayasa'da öngörülen düzenlemeler, devletin ekonomiye yönelik politikalarını etkileme gücünü bulunduran sendikalar, işçi dernekleri ve meslek kuruluşları gibi örgütlerin birbirleriyle politik dayanışmaya geçmesini engellemeye yönelik mekanizmalar geliştirmeye çalışmıştır. Meslek kuruluşlarının siyasi partilerle ortak hareketinin engellenmesi de buna bağlıdır. Tüm bu düzenlemeler demokratik sistemle bağdaşmamakla birlikte, meslek kuruluşlarının fonksiyonel kapasitelerini sınırlayarak rollerini zayıflatan nitelikte olmakla değerlendirilmiştir (Devlet Denetleme Kurulu, 2009: 194).

1995 yılına gelindiğinde tartışmalar farklı boyuta ulaşmıştı. Özellikle 1990'lı yılların ortalarından itibaren Türkiye’de demokratikleşme tartışmalarının derinleşmesinde, Avrupa Birliği (AB) ile kurulan ilişkilerin ve uyum sürecine yönelik söylemlerin etkisi görülmekteydi. Bu dönemde, 1995 Anayasa değişikliğine yönelik yürütülen tartışmalarda gündeme gelen insan hakları, örgütlenme özgürlüğü, katılımcı demokrasi vb. tartışmalarda AB üyesi ülkelerin iç hukukunun referans alındığı, meslek kuruluşlarının niteliğinin ve işlevlerinin de bu çerçeveye göre şekillenmeye başladığı anlaşılmaktadır.

Meslek kuruluşlarının temsil ettikleri meslek alanlarının sınırlarını aşan biçimde, başta ekonomi olmak üzere birçok devlet politikasına yönelik açıkça tutum sergilediklerini o yılları incelediğimizde görmemiz mümkün. Bu süreçte, sermayeye dayalı meslek kuruluşlarının büyük ölçüde merkez sağ siyasal çizgiye; mesleki bilgiye/diplomaya dayalı meslek kuruluşlarının ise daha eleştirel ve muhalif bir çizgide (1950’lerin sonu 1960’lı yıllarda şekillenen öğrenci hareketlerinden devraldıkları misyonlarını sürdürerek) konumlandıkları görülmektedir. Özellikle Tabipler Birliği, Eczacılar Birliği, Diş Hekimleri Birliği, Barolar Birliği, Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odaları Birliği, Mühendis ve Mimar Odaları Birliği gibi kuruluşlar mesleki yetki alanlarıyla birebir örtüşmeyen konuları gündem haline getirmiş; Barolar Birliği ve Tabipler Birliği özelleştirme karşıtı tutum sergilemek başta olmakla ekonomiye ilişkin tartışmalarda kamusal bir pozisyon üstlenmişlerdir (Çaha, 2011: 220-221).

Tüm bu tartışmaların ışığında 4121 sayılı Kanunla 1995 yılında Anayasa’nın 135. maddesi aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir:

“H. Kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları

MADDE 135. — Kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ve üst kuruluşları; belli bir mesleğe mensup olanların müşterek ihtiyaçlarını karşılamak, meslekî

faaliyetlerini kolaylaştırmak, mesleğin genel menfaatlere uygun olarak gelişmesini sağlamak, meslek mensuplarının birbirleri ile ve halk ile olan ilişkilerinde dürüstlüğü ve güveni hâkim kılmak üzere meslek disiplini ve ahlâkını korumak maksadı ile kanunla kurulan ve organları kendi üyeleri tarafından kanunda gösterilen usullere göre yargı gözetimi altında, gizli oyla seçilen kamu tüzelkişilikleridir.

Kamu kurum ve kuruluşları ile kamu iktisadî teşebbüslerinde aslî ve sürekli görevlerde çalışanların meslek kuruluşlarına girme mecburiyeti aranmaz.

Bu meslek kuruluşları, kuruluş amaçları dışında faaliyette bulunamazlar.

Bu meslek kuruluşları ve üst kuruluşları organlarının seçimlerinde siyasi partiler aday gösteremezler.

Bu meslek kuruluşları üzerinde Devletin idari ve mali denetimine ilişkin kurallar kanunla düzenlenir.

Amaçları dışında faaliyet gösteren meslek kuruluşlarının sorumlu organlarının görevine, kanunun belirlediği merciin veya Cumhuriyet savcısının istemi üzerine mahkeme kararıyla son verilir ve yerlerine yenileri seçtirilir.

Ancak, milli güvenliğin, kamu düzeninin, suç işlenmesini veya suçun devamını önlemenin yahut yakalamanın gerektirdiği hallerde gecikmede sakınca varsa, kanunla bir merci, meslek kuruluşlarını veya üst kuruluşlarını faaliyetten men ile yetkilendirilebilir. Bu merciin kararı, yirmi dört saat içerisinde görevli hâkimin onayına sunulur. Hâkim, kararını kırk sekiz saat içinde açıklar; aksi halde, bu idari karar kendiliğinden yürürlükten kalkar.” (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982, md. 135)

Anlaşılaçağı üzere, 1995 Anayasa değişikliği, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarını 1982 Anayasası’nın güvenlik merkezli ve katı vesayet anlayışından kısmen

uzaklaştırsa da tam anlamıyla özerk ve siyasal çoğulculuğun serbest aktörlerine dönüştürmemiştir. Özellikle meslek kuruluşlarının seçilmiş organlarının görevlerine son verilmesi veya görevden uzaklaştırılması konusunda yürütme organının takdir yetkisi sınırlandırılmış; bu tedbirlerin ancak kanunda belirtilen şartların gerçekleşmesi ve yargı kararı çerçevesinde uygulanabileceği yönünde anayasal güvence güçlendirilmiştir. Bunun yanı sıra, meslek kuruluşlarının demokratik esaslara göre faaliyet göstermesi ve organ seçimlerinin yargı denetimi altında gerçekleştirilmesi ilkesi muhafaza edilirken, idari vesayet mekanizmasının kapsamı önceki düzenlemeye göre daraltılmıştır. Anayasayı bahsi geçen haliyle değerlendirecek, meslek kuruluşlarına demokratik sistem içerisinde baskı grubu olma ve ilgili meslek alanını düzenleme rolü verildiği; bu rolün de anayasal sınırlar çerçevesinde denetlendiği söylenebilir. 1982 Anayasası ve bu anayasaya 1995 tarihli düzenleme karşılaştırıldığında, düzenlemelerin kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının anayasal konumunu değiştirmekten ziyade, amacın bu kuruluşların demokratik işleyişini ve kurumsal bağımsızlığını güçlendirmek olduğu anlaşılmaktadır.

KKNMK'larının anayasal statüsü genel ilkeler düzeyinde belirlenmiş; kuruluşları, görevleri, yetkileri ve örgütlenme biçimleri ise kendi özel kuruluş kanunlarına bırakılmıştır. Güncel verilere göre Türkiye'de 29 kamu kurumu niteliğinde meslek üst kuruluşu ve 3.808 oda faaliyet göstermektedir. Bahsi geçen üst kuruluşlarından bazılarının adını kuruluş kanunlarıyla birlikte Tablo 2'de görebiliriz.

Tablo 2 – Türkiye’de Kamu Kurumu Niteliğindeki Meslek Üst Kuruluşlarının Kuruluş Kanunları

Sıra No	Kamu Kurumu Niteliğindeki Meslek Üst Kuruluşları	Kuruluş Kanunu
1	Türk Tabipleri Birliği	23/1/1953 tarih ve 6023 sayılı Türk Tabipleri Birliği Kanunu

2	Türkiye Mühendis ve Mimar Odaları Birliği	27/1/1954 tarih ve 6235 sayılı Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği Kanunu
3	Türk Veteriner Hekimleri Birliği	9/3/1954 tarih ve 6343 sayılı Veteriner Hekimliği Mesleğinin İcrasına, Türk Veteriner Hekimleri Birliği İle Odalarının Teşekkül Tarzına ve Göreceği İşlere Dair Kanun
4	Türk Eczacılar Birliği	25/1/1956 tarih ve 6643 sayılı Türk Eczacıları Birliği Kanunu
5	Türkiye Ziraat Odaları Birliği	15/5/1957 tarih ve 6964 sayılı Ziraat Odaları ve Ziraat Odaları Birliği Kanunu
6	Türkiye Barolar Birliği	19/3/1969 tarih ve 1136 sayılı Avukatlık Kanunu
7	Türkiye Noterler Birliği	18/1/1972 tarih ve 1512 sayılı Noterlik Kanunu
8	Türkiye Seyahat Acentaları Birliği	14/1972 tarih ve 1618 sayılı Seyahat Acentaları ve Seyahat Acentaları Birliği Kanunu
9	Türk Diş Hekimleri Birliği	7/6/1985 tarih ve 3224 sayılı Türk Diş Hekimleri Birliği Kanunu
10	Türkiye Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirler Odaları Birliği	1/6/1989 tarih ve 3568 sayılı Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanunu
11	Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği	18/05/2004 tarih ve 5174 sayılı Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği İle Odalar ve Borsalar Kanunu

12	Türk Optisyen-Gözlükçüler Birliği	22/6/2004 tarih ve 5193 sayılı Optisyenlik Hakkında Kanun
13	Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu	7/6/2005 tarih ve 5362 sayılı Esnaf ve Sanatkarlar Meslek Kuruluşları Kanunu
14	Türkiye Bankalar Birliği	19/10/2005 tarih ve 5411 sayılı Bankacılık Kanunu
15	Türkiye Katılım Bankaları Birliği	19/10/2005 tarih ve 5411 sayılı Bankacılık Kanunu
16	Türkiye Tohumcular Birliği	31/10/2006 tarih ve 5553 sayılı Tohumculuk Kanunu
17	Türkiye Sigorta, Reasürans ve Emeklilik Şirketleri Birliği	3/6/2007 tarih ve 5684 sayılı Sigortacılık Kanunu
18	Turist Rehberleri Odaları Birliği	7/6/2012 tarih ve 6326 sayılı Turist Rehberliği Meslek Kanunu
19	Finansal Kurumlar Birliği	21/11/2012 tarih ve 6361 sayılı Finansal Kiralama, Faktoring, Finansman ve Tasarruf Finansman Şirketleri Kanunu
20	Türkiye Değerleme Uzmanları Birliği	6/12/2012 tarih ve 6362 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu
21	Türkiye Sermaye Piyasaları Birliği	6/12/2012 tarih ve 6362 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu
22	Türkiye Ödeme ve Elektronik Para Kuruluşları Birliği	20/6/2013 tarih ve 6493 sayılı Ödeme ve Menkul Kıymet Mutabakat Sistemleri, Ödeme Hizmetleri ve Elektronik Para Kuruluşları Hakkında Kanun

3.1.2. Azerbaycan’da Meslek Kuruluşlarının Kurumsallaşması

Azerbaycan'da modern meslek kuruluşlarının kurumsallaşması XX. yüzyıl boyunca yaşanan siyasal dönüşümler doğrultusunda şekillenmiştir. Çarlık Rusyası'nın son döneminden başlayarak Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin kuruluşu, Sovyet yönetimi ve bağımsızlığın yeniden kazanılması gibi farklı siyasal süreçler, meslek kuruluşlarının hukuki yapısını, örgütlenme biçimini ve faaliyet alanlarını doğrudan etkilemiştir. Bu nedenle Azerbaycan'daki meslek kuruluşlarının kurumsal gelişimi, yalnızca hukuki düzenlemeler üzerinden değil, aynı zamanda ülkenin değişen siyasal ve idari yapısı çerçevesinde değerlendirilmelidir.

Bu başlık altında Azerbaycan'da meslek kuruluşlarının kurumsallaşma süreci SSCB öncesi dönem (1905-1918), SSCB dönemi ve bağımsızlık sonrası dönem olmak üzere üç tarihsel süreç çerçevesinde incelenmektedir. Bu dönemlendirme, farklı yönetim sistemlerinin meslek kuruluşlarının örgütsel yapısı, hukuki statüsü ve kamu yönetimi içerisindeki konumu üzerindeki etkilerini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

3.1.2.1. SSCB Öncesi Dönem (1905-1918)

Erken Modern dönemde Azerbaycan’da meslek kuruluşlarının tarihini anlatırken bazı bölgelerde farklı isimlerle anıldıklarından, bu teşkilatları ifade etmek için “kasaba” ve “hamkar” terimlerinin de kullanılmış olduğundan bahsetmiştik. Fars dili kökenli olan “hamkar” kavramı “*Bir yerde, bir işte veya bir meslekte biriyle birlikte çalışan kişi; iş arkadaşı, sanat veya uzmanlık alanında meslektaş*” anlamına gelmektedir (azleks, 2026).

Kaynaklara göre günümüzdeki anlamıyla Azerbaycan’da ilk hamkar teşkilatı 17 Ekim 1905 tarihinde atlı tramvay (konka) işçileri ve çalışanları tarafından Bakü’de kurulmuştur. Aynı yılın kasım ayında matbaa işçileri de kendi mesleki örgütlenmelerini oluşturmuştur.

Bu dönemde büro çalışanları, belediye görevlileri, maden işçileri ve ticaret gemiciliği sektöründe çalışan personel tarafından kurulan çeşitli küçük ölçekli hamkarlar birlikleri de faaliyet göstermekteydi. 1905 yılının sonlarına doğru Bakü’de faaliyet gösteren farklı hamkarlar birliklerinin koordinasyonunu sağlamak amacıyla “Birliklerin Birliği Bürosu” oluşturulmuştur. Bu gelişme, işçilerin daha örgütlü ve bütünleşik bir yapıya geçişinin önemli göstergelerinden biri olarak değerlendirilebilir. Söz konusu örgütlerin hukuki zemine kavuşması ise 4 Mart 1906 tarihinde kabul edilen “Ticaret ve Sanayi İşletmelerinde Çalışanlar veya İşletme Sahipleri Tarafından Kurulan Hamkarlar Cemiyetleri Hakkında Geçici Düzenleme” ile mümkün olmuştur. Bu düzenleme, hamkarlar birliklerinin hazırladıkları tüzüklerin işletme yönetimleri tarafından onaylanması şartıyla yasal statü kazanarak faaliyet göstermelerine fırsat tanımıştır (Azerbaycan Hamkarlar İttifaqları Konfederasyonu, 2026).

28 Mayıs 1918 tarihinde kurulan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti ise 28 Nisan 1920 tarihinde Bolşeviklerin işgaline uğramış ve 18 Ekim 1991 tarihinde bağımsızlık elde edene kadar Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olarak adlanmıştır. Dönemin siyasi, ekonomik ve sosyolojik durumu meslek örgütleri üzerinde de etkisini göstermiştir. Şöyle ki, günümüzde Azerbaycan’da mevcut olan meslek örgütlerinin bazıları Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği döneminde oluşturulan örgütlerin varisidir. Azerbaycan’daki mesleki örgütler zamanla zorunlu üyeliğe dayalı olma niteliğini kaybetmiştir. Hamkarlar Birliği olarak bilinen meslek örgütleri daha çok sendika niteliği taşımışlardır.

3.1.2.2. SSCB Dönemi

Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde meslek örgütlerine ilişkin mevcut olan yapıyı daha iyi anlamak adına Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde yer almış düzenlemeleri incelemek önemlidir. Çünkü, neredeyse birlik ülkelerinin hepsinde aynı yapı mevcuttu. 1917 Devrimi'nin ardından meslek örgütleri de yeni siyasal ve ekonomik düzenin ayrılmaz bir parçası hâline gelmiştir. Bu örgütler, ilk başta işçilerin çıkarlarını koruyan teşkilatlar olarak ortaya çıksalar da kısa sürede devlet tüzel kişiliği içerisinde konumlandırılarak devlet karşısında denge unsuru olma niteliklerini büyük ölçüde kaybetmişlerdir. Özellikle işçi haklarının korunmasına ilişkin görevlerin halk komiserliklerinden “Tüm Birliklerin Hamkarlar Birlikleri Merkez Kurulu (VTsSPS)”na devredilmesiyle birlikte, hamkarlar birlikleri Sovyet yönetiminin “aktif müttefiki” olarak tanımlanan kurumlara dönüşmüştür. Bu dönüşüm, Bolşevik Parti'nin 1920'li yılların başlarında fabrika komiteleri ve hamkarlar birliklerini kullanarak sanayi üretimi üzerindeki kontrolünü güçlendirme stratejisinin bir parçası olarak değerlendirilebilir (Терела, 2017: 21-22; Gapsalamov, 2023: 338-342).

Sovyetler Birliği'nde hamkarlar birliklerinin örgütsel yapısı oldukça merkeziyetçi nitelikteydi. Mesela, sosyal sigorta alanındaki meslek kuruluşunun örgütlenmesine bakarsak, en üstte VTsSPS, onun altında bölgesel birlik konseyleri ve en altta fabrika/işyeri komitelerinden oluşan üç kademeli hiyerarşik yapı mevcuttu. VTsSPS bünyesinde faaliyet gösteren Sosyal Sigorta Dairesi, sosyal sigorta alanında faaliyetlerin düzenlenmesi, denetlenmesi, yönlendirilmesi, birliklerin bütçelerinin hazırlanması, mevzuat taslaklarının oluşturulması vb. görevlerde yetkiliydi. Durumun böyle olması, Sovyetler Birliği'nde meslek kuruluşlarının parti-devlet sistemine entegre edilmiş, idari yetkilerle donatılmış teşkilatlar niteliğinde olduklarını göstermektedir (Rimlinger, 1961: 397-398).

1950-1960'lı yıllarda Nikita Kruşçev döneminde gerçekleştirilen reformlar çerçevesinde merkezi birlik komitelerinin bazı yetkileri cumhuriyet ve bölge sendikalarına devredilmiştir. Bu düzenlemeler, VTsSPS yönetimi altında işleyen dikey örgütlenmeyi bölgesel düzeyde daha etkin hale getirmiştir. Bu döneme ilişkin çalışmalar, meslek kuruluşlarının partiye bağlı olarak parti ile toplum arasında aracılık yapan örgütlenmeler olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle Ukrayna üzerine yapılan araştırmalar, bu kuruluşların yarı-kamusal nitelik taşıdıklarını ve üyesini korumaktan ziyade üretim ile ideolojik görevlere öncelik verdiğini göstermektedir (Kondratiuk, 2023: 96-99).

1969-1982 yılları arasında Haydar Aliyev'in Azerbaycan SSCB yönetiminde bulunduğu dönemde hamkarlar birliklerinin faaliyet alanları genişlemiştir. Bu dönemde birliklere devlet tarafından verilen destek artmış, sosyal ve ekonomik alandaki faaliyetleri daha görünür hal almıştır. Özellikle, ilgili meslekte çalışanların yaşam koşullarının iyileştirilmesi, sosyal haklarının geliştirilmesi ve çalışma hayatlarına ilişkin sorunların çözülmesi yönünde faaliyetler ağırlık kazanmıştır (Azerbaycan Hamkarlar İttifaqları Konfederasyonu, 2026).

Yukarıda bahsedilenlerden de anlaşılacağı üzere, Azerbaycan'da erken modern dönem ve öncesinde meslek kuruluşu niteliği taşıyan örgütlenmelerin, Çarlık Rusyası hâkimiyetinin ardından önemli bir dönüşüm geçirdiği görülmektedir. Geleneksel meslek teşkilatlarının yerini zamanla sendikal nitelikteki örgütlenmeler almış, SSCB döneminde ise bu yapı kurumsallık kazanmıştır. Söz konusu yapı, Batı Avrupa örneklerinde görüldüğü gibi çalışanların hak ve menfaatlerini devlet ve işveren karşısında bağımsız biçimde savunan kuruluşlar olmaktan ziyade, yarı-kamusal niteliği ile devlet mekanizmasının bir parçası olarak faaliyet göstermiştir.

3.1.2.3. Bağımsızlık Sonrası Dönem

Sovyet döneminden miras kalan bu kurumsal yapı, bağımsızlık sonrasında Azerbaycan'daki mesleki örgütlenmenin şekillenmesinde de etkili olmuştur. Günümüzde çalışanların örgütlenmesi büyük ölçüde Azerbaycan Hamkarlar Birlikleri Konfederasyonu çatısı altında yürütülmektedir. Hamkarlar birlikleri, çalışanların ekonomik, sosyal ve emek hakları ile birlikte yasal çıkarlarını da korumaya yönelik örgütlenmeleri ifade etmektedir. Bu yönüyle hamkarlar birlikleri, belirli bir mesleğin icrasını düzenleyen ve meslek mensuplarının mesleki faaliyetlerine ilişkin düzenleyici veya disiplin yetkileri bulunan meslek kuruluşlarından farklılaşmaktadır. Söz konusu örgütler esas olarak çalışanların ortak çıkarlarının temsil edilmesi, çalışma koşullarının iyileştirilmesi, sosyal ve ekonomik haklarının korunması işlevlerini üstlenirken, meslek kuruluşları belirli bir mesleğin mensuplarını temsil etme, mesleğin icrasına ilişkin kurallar oluşturma ve mesleki faaliyetlerin düzenlenmesine katkıda bulunma gibi işlevler üstlenmektedir.

Bununla birlikte, Türkiye'deki kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarına benzer işlevler üstlenen örgütlerin sayısı oldukça sınırlıdır. Zorunlu üyelik esasında faaliyet gösteren bu meslek kuruluşlarına örnek olarak, Barolar Birliği (Vekiller Kollegiyası), Denetçiler Odası (Auditorlar Palatası), Noterler Odası (Notariat Palatası), Arabuluculuk Kurulu (Mediasiya Şurası), Değerleme Uzmanları Odası (Qiymetlendiriciler Palatası) gösterilebilir. Bunların yanı sıra çeşitli sektörlerde faaliyet gösteren çok sayıda gönüllü meslek birliği ve uzmanlık kuruluşu da bulunmaktadır. Ancak bu örgütlerin önemli bir kısmı ilgili alanı düzenleyici ve disiplin yetkilerine sahip değildir. Bu nedenle Azerbaycan'daki mesleki örgütlenme sisteminin anlaşılabilmesi için kuruluşların yalnızca hukuki statüleri değil, aynı zamanda görev alanları, üyelik yapıları ve devletle olan ilişkilerinin de birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda

Azerbaycan'daki meslek örgütleri aşağıda yer alan Tablo 3 aracılığıyla ortaya konulacaktır.

Tablo 3 – Azerbaycan'daki meslek örgütleri

№	Meslek Kuruluşları	Hamkarlar Birlikleri	Birlikler (Asosiasyonlar)
1	Denetçiler Odası	Havacılık İşçilerinin Hamkarlar Birliği	Bankalar Asosiasyonu
2	Barolar Birliği	Karayolu Taşımacılığı ve Yol İşçileri Hamkarlar Birliği	Sigortacılar Asosiasyonu
3	Noterler Odası	Milli Bilimler Akademisi Özgür Hamkarlar Birliği	Mikromaliye Asosiasyonu
4	Arabuluculuk Kurulu	“Bakü Steel Company” Kapalı Anonim Şirketi Çalışanlarının Hamkarlar Birliği	Sermaye Piyasaları Asosiasyonu
5	Değerleme Uzmanları Odası	Kamu İdareleri ve Kamu Hizmeti Çalışanları Hamkarlar Birliği Cumhuriyet Birliği	Fintex Asosiasyonu
6		Bağımsız Demiryolu Çalışanları Hamkarlar Birliği Cumhuriyet Birliği	Muhasebeciler ve Risk Uzmanları Asosiasyonu
7		Deniz Taşımacılığı Hamkarlar Birliği	Franchise Asosiasyonu
8		Elektrik Enerjisi ve Kamu Hizmetleri İşletmeleri	Lojistik Asosiasyonu

		Çalışanları Hamkarlar Birliği Cumhuriyet Birliği	
9		Tarım, Ekoloji ve Su Kaynakları Çalışanları Hamkarlar Birliği Cumhuriyet Birliği	Turizm Ajansları Asosiasyonu
10		Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Hamkarlar Birlikleri Kurulu	Otel Asosiasyonu
11		Hizmet ve Sanayi Çalışanları Hamkarlar Birliği Cumhuriyet Birliği	Profesyonel Finans Yöneticileri Asosiasyonu
12		Olağanüstü Haller Bakanlığı Çalışanlarının Hamkarlar Birliği	
13		Gümrük Çalışanlarının Hamkarlar Birliği	
14		Savunma Sanayi Çalışanlarının Hamkarlar Birliği	
15		Kültür Çalışanları Hamkarlar Birliği	
16		Metro Çalışanlarının Hamkarlar Birliği	
17		Petrol ve Gaz Sanayisi Çalışanları Hamkarlar Birliği	
18		Ulaştırma, İletişim ve Yüksek Teknoloji Çalışanları Hamkarlar Birliği Cumhuriyet Komitesi	

19		Sağlık Çalışanları Hamkarlar Birliği Cumhuriyet Komitesi	
20		Bilim ve Eğitim Çalışanları Hamkarlar Birliği	
21		Turizm İşletmeleri Çalışanları Hamkarlar Birliği	

Azerbaycan Cumhuriyeti, Sovyetler Birliği’nden bağımsızlığını kazandıktan sonra çıkarılan ayrı ayrı Kanunlar ile o dönemde mevcut olmuş birçok meslek kuruluşu yeniden düzenlenmiştir. Yapısı itibarile tezin konusu ile doğrudan ilgili olan meslek kuruluşlarının kuruluş kanunları Tablo 4’te gösterilmektedir.

Tablo 4 – Azerbaycan’da Meslek Odalarının Kuruluş Kanunları

№	Meslek Odası	Kuruluş Kanunu
1	Auditorlar Palatası	16 Eylül 1994 tarihli “Auditor Hizmetine İlişkin” Kanun
2	Vekiller Kollegiyası	28 Aralık 1999 tarihli “Vekiller ve Vekillik Faaliyetine İlişkin” Kanun
3	Notariat Palatası	“Notariata İlişkin” Kanuna 15 Kasım 2018 tarihli değişiklik
4	Mediasiya Şurası	29 Mart 2019 tarihli “Mediasiyaya İlişkin” Kanun
5	Değerleme Uzmanları Palatası	8 Aralık 2023 tarihli “Değerleme Faaliyeti Hakkında” Kanun

3.2. Hukuki Statülerinin Karşılaştırması

Meslek kuruluşlarının hukuki statüleri, bu kuruluşların kamu yönetimi sistemi içerisindeki konumunu, sahip oldukları hak ve yükümlülükleri, görev ve yetki alanlarını, özerklik düzeylerini ve devletle kurdukları hukuki ilişkinin çerçevesini belirleyen temel unsurlardan biridir. Bu nedenle hukuki statü, meslek kuruluşlarının kurumsal yapısının ve işleyişinin anlaşılmasında olduğu kadar, kamu yönetimi içerisindeki fonksiyonlarının değerlendirilmesinde de önemli bir karşılaştırma ölçütü oluşturmaktadır.

Bu başlık altında Türkiye ve Azerbaycan'daki meslek kuruluşlarının hukuki statüleri, anayasal ve yasal düzenlemeler esas alınarak karşılaştırmalı biçimde incelenmektedir. Bu kapsamda meslek kuruluşlarının hukuki niteliği, kuruluş esasları, sahip oldukları yetki ve sorumluluklar ile kamu yönetimi sistemi içerisindeki konumları değerlendirilerek iki ülke arasındaki benzerlikler ve farklılıklar ortaya konulmaktadır.

3.2.1. Türkiye’de Meslek Kuruluşlarının Hukuki Statüleri

Meslek kuruluşlarının varlığı, zorunlu olarak anayasal bir düzenlemeye bağlı değildir. Tarihsel süreçte kendiliğinden ortaya çıkan örgütlenmelerin yanı sıra kanun veya diğer düzenleyici işlemlerle oluşturulan meslek kuruluşları da bulunmaktadır. Bununla birlikte, modern hukuk devletinde meslek kuruluşlarının hukuki statülerinin kanuni ve anayasal düzeyde düzenlenmesi, bağımsızlıklarının güvence altına alınması ve bu kuruluşların hukuki konumlarının açık biçimde belirlenmesi bakımından önem taşımaktadır (Günday, Tekinsoy, Mısır, & Çamurdan, 2013: 21-22).

Kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarını diğer meslek örgütlerinden ayıran temel özelliği, kamu hukukundan kaynaklanan belirli yetkilere sahip olmalarıdır. Bu kuruluşlar yalnızca meslek mensuplarının ortak menfaatlerini temsil eden örgütler

olmayıp, aynı zamanda meslek standartlarının korunması, meslek disiplininin sağlanması ve kamu yararının gözetilmesi gibi işlevleri de yerine getirmektedir. Bu nedenle kanun koyucu tarafından onlara kamu tüzel kişiliği verilmesi, mesleklerin kamu düzeniyle yakından ilişkili yönlerinin etkili biçimde denetlenmesini amaçlamaktadır (Aslan, 2013: 1239).

Kıta Avrupası hukuk geleneğinin belirgin özelliklerini yansıtan Türk hukuk sisteminde, iktisadi ve sektörel kuruluşlar ile meslek kuruluşları arasında hukuki statü bakımından keskin bir ayrım yapılmamıştır. Kanun koyucu, her iki kuruluş türünü de kamu kurumu niteliğinde örgütlenmeler olarak düzenlemeyi tercih etmiş ve bu kuruluşlara benzer kamusal yetki ve sorumluluklar tanımıştır (Günday, Tekinsoy, Mısır, & Çamurdan, 2013: 19).

Gerek pozitif hukuktaki düzenlemeler gerekse de doktrinde geliştirilen bazı kriterler açısından idareyi oluşturan kuruluşlar “kamu idareleri” ve “kamu kurumları” şeklinde gruplandırılmaktadır. Kamu idarelerinin faaliyeti belirli bir bölge ile sınırlandırılmışken, kamu kurumlarının faaliyet alanı belirli bir kamu hizmetinin yürütülmesiyle sınırlıdır. Kamu kurumları, belirli bir hizmetin yerine getirilmesi amacıyla oluşturulduklarından görev ve yetkileri kuruluş amaçlarıyla sınırlıdır. Kamu kurumlarını diğer idari yapılardan ayıran temel unsur, ayrı bir kamu tüzel kişiliğine sahip olmalarıdır. Bağımsız bir tüzel kişiliğinin bulunmaması durumunda ilgili örgütün kamu kurumu olarak nitelendirilmesi mümkün değildir. Bu kurumlarda, kamu idarelerinden farklı olarak hizmetin ifası, kararların alınması, organların oluşumu, örgütün yönetimi, faaliyetlerin yürütülmesi, mal varlıklarının yönetimi, bütçenin oluşturulması ve uygulanması gibi konularda belirli bir özerklik söz konusudur. Bu çerçevede baktığımızda, belirli bir meslek alanına ilişkin kamu hizmetlerini yerine getirmek amacıyla kurulmuş olan kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarını hizmet yönünden yerinden yönetim kuruluşları sınıfına yerleştirmemiz uygun görünmektedir. Fakat, doktrindeki çalışmaların birçoğu kamu

kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarını “yer yönünden yerinden yönetim” ve “hizmet yönünden yerinden yönetim” kuruluşları arasında yeni bir sınıf olarak incelemektedir (Devlet Denetleme Kurulu, 2009: 230).

Doktrinde kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının hukuki niteliği konusunda dikkat çeken hususlardan biri, bu kuruluşların ne tamamen kamu idaresinin bir parçası ne de gönüllülük esasına dayanan sivil toplum kuruluşları olarak değerlendirilebilmesidir. Zorunlu üyelik sistemi, kamu gücüne dayalı disiplin yetkileri ve kamu yararını gerçekleştirme yükümlülüğü bu kuruluşları diğer meslek örgütlerinden ayırmaktadır. Buna karşılık seçimle oluşan organları ve üyelerini temsil etme fonksiyonları ise onların demokratik katılım mekanizmalarının önemli aktörlerinden biri olmasını sağlamaktadır (Avşarbey & Dilekci, 2014: 323-326).

Hizmet yönünden yerinden yönetim, belirli bir kamu hizmetinin mutlaka bir alanla sınırlı olmaksızın sırf bu hizmeti yürütmek için kurulmuş kamu tüzel kişilerine gördürülme usulüdür. Bu tür kuruluşların faaliyet alanları belirli bir coğrafi bölgeyle sınırlı olmayıp ülke genelini kapsayabilmektedir. Üniversiteler, düzenleyici ve denetleyici kurumlar ile kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları hizmet yönünden yerinden yönetim anlayışına örnek oluşturmaktadırlar. Kamu hizmetlerinin yürütülmesine katılan bu kuruluşlar, merkezi idarenin hiyerarşik yapısının dışında yer almakta ve belirli ölçülerde idari özerkliğe sahip bulunmaktadır.

Kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının idari teşkilat içindeki yeri öğretide farklı değerlendirmelere konu olmaktadır. Her ne kadar bu kuruluşlar çoğunlukla hizmet yönünden yerinden yönetim kuruluşları arasında incelense de, sahip oldukları anayasal güvence, seçimle oluşan organları ve kamu tüzel kişiliğine dayanan özerk yapıları nedeniyle kendilerine özgü bir statüye sahip oldukları da ileri sürülmektedir. Bu yaklaşım, söz konusu kuruluşların hem kamu hizmetinin yürütülmesine katkı sağlayan idari yapılar

hem de meslek mensuplarının kurumsal temsilcileri olma özelliklerini birlikte taşıdığını göstermektedir (Avşarbey & Dilekci, 2014; Anayasa Mahkemesi, 2020).

Türkiye’de 1961 Anayasası ile meslek kuruluşları yeni bir statü kazanmıştır. Söz konusu Anayasa’da meslek kuruluşlarının görev ve yetkilerine ilişkin ayrıntılı bir tanımlamaya yer verilmese de, bu durum düzenlemenin yetersiz olduğu anlamına gelmemektedir. Çünkü, anayasaların temel norm niteliği gereği, burada yalnızca temel ilkeler belirlenmiş, ayrıntılı düzenlemelerin ise kanun koyucu tarafından yapılması öngörülmüştür. 1982 Anayasası ise 1961 Anayasası’ndan farklı olarak kuruluşların görev ve amaçlarını anayasal düzeyde tanımlamış, böylece faaliyet alanlarını da sınırlandırmıştır. Diğer taraftan bu kuruluşların her türlü siyasi faaliyeti yasaklanmış, ayrıca gerekli görüldüğü durumlarda seçilmiş organların idare tarafından geçici olarak görevden uzaklaştırılabilmesine izin verilmiştir. 1995 yılında gerçekleştirilen anayasa değişikliğiyle bu yasakların kapsamı kısmen daraltılmış ve bazı güvenceler güçlendirilmiş olsa da, meslek kuruluşlarına yönelik sınırlayıcı yaklaşım bütünüyle terk edilmemiştir.

Kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarına tanınan idari ve mali özerklik, bu kuruluşların devlet denetiminden tamamen bağımsız olduğu anlamına gelmemektedir. Anayasal sistem içerisinde merkezi idarenin gözetim ve denetim yetkisi devam etmekte; ancak bu yetkinin amacı kuruluşların özerkliğini ortadan kaldırmak değil, kamu hizmetlerinin hukuka uygun ve kamu yararına uygun biçimde yürütülmesini sağlamaktır. Bu nedenle meslek kuruluşlarının hukuki statüsü, özerklik ile idari vesayet arasında kurulan anayasal denge çerçevesinde şekillenmektedir (Aslan, 2013: 1236; Avşarbey & Dilekci, 2014: 336).

3.2.2. Azerbaycan'da Meslek Kuruluşlarının Hukuki Statüleri

Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası'nda meslek kuruluşlarına ilişkin özel bir hüküm bulunmamaktadır. Meslek kuruluşlarının hukuki statüsü, büyük ölçüde özel kanunlar aracılığıyla belirlenmektedir. Eğer ilgili meslek alanını düzenleyen kanunlarda bu alanda meslek kuruluşu kurulmasına ilişkin hüküm varsa oda kurulabilmektedir. Bu odaların her birinin hukuki nitelikleri kendi yönetmeliklerinde devlet dışı, bağımsız ve kar amacı gütmeyen (gayri kommersiya) kuruluş olarak belirlenmiştir.

Azerbaycan Cumhuriyeti Medeni Kanunu'na göre, kanunla belirlenmiş usule uygun olarak devlet kaydına alınmış, kendisine ait bağımsız bir malvarlığı bulunan ve bu malvarlığı üzerinden hak ve borç sahibi olabilen örgütlü yapılar tüzel kişilerdir. Tüzel kişiler kendi adlarına hukuki işlem yapabilmekte, ayni ve şahsi haklar edinebilmekte, yükümlülük üstlenebilmekte ve yargı mercileri önünde davacı veya davalı sıfatıyla temsil edilebilmektedir. Ayrıca tüzel kişiliğin temel unsurlarından biri olarak bağımsız bir mali yapıya ve bilançooya sahip olması gerekmektedir. İşbu kanun, tüzel kişileri kuruluş amaçları ve faaliyet alanları açısından üç kategoriye ayırmaktadır: ticari tüzel kişiler (kommersiya), kâr amacı gütmeyen (gayri kommersiya) tüzel kişiler ve kamu tüzel kişileri. Ticari tüzel kişilerin temel amacı ekonomik kazanç elde etmekken, kâr amacı gütmeyen tüzel kişiler gelir elde etseler dahi bu geliri üyeleri arasında dağıtamamaktadır. Kamu tüzel kişileri ise devlet veya toplum açısından önem taşıyan faaliyetlerin yerine getirilmesi amacıyla oluşturulmaktadır. Kanuna göre kâr amacı gütmeyen tüzel kişiler; dernekler, vakıflar, birlikler ve mevzuatta öngörülen diğer örgütlenme biçimlerinde kurulabilmektedir (Azerbaycan Cumhuriyeti Medeni Kanun'u, md. 43).

Bununla birlikte, meslek kuruluşlarının hukuki statüsü yalnızca özel kanunlar ve Medeni Kanun hükümleri çerçevesinde değerlendirilmemelidir. Her ne kadar Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası'nda meslek kuruluşlarına özgü bir düzenlemeye yer verilmemiş

olsa da, bu kuruluşların anayasal dayanağı örgütlenme hakkını güvence altına alan hükümlerden hareketle ortaya konulabilmektedir.

Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası'nda "Örgütlenme Hakkı" başlıklı 58'ci maddesinin ilk iki fıkrasına göre:

"I. Herkesin diğer kişiler ile örgütlenme hakkı var.

II. Herkes istenilen birlik, aynı zamanda siyasi parti, sendika ve diğer kamusal birlik yaratmak veya mevcut birliğe katılmak hakkına sahiptir. Tüm birliklerin serbest faaliyetine garanti verilir." (Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası, 1995, md.58)

Görüldüğü üzere, Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası meslek kuruluşlarını direkt düzenlemek yerine, örgütlenme özgürlüğünü genel bir hak olarak güvence altına almayı tercih etmiştir. Bu yönüyle Azerbaycan modeli, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarını anayasal düzeyde ayrıntılı biçimde düzenleyen Türkiye modelinden ayrılmaktadır.

Bu yaklaşım, uygulamada da karşılık bulmaktadır. Nitekim Azerbaycan Cumhuriyeti Barolar Birliği Genel Sekreter Yardımcısı Sattar Mammadov'a yönelttiğimiz sorulara verdiği yanıtı göre, Barolar Birliği'nin Anayasa'da açıkça düzenlenmemesi kurumun faaliyetlerini olumsuz etkilememektedir. Kurumun hukuki statüsü "Avukatlar ve Avukatlık Faaliyeti Hakkında Kanun" ile ayrıntılı olarak düzenlenirken, Anayasa'nın 61. maddesinde güvence altına alınan hukuki yardım hakkı avukatlık kurumunun anayasal temelini oluşturmaktadır. Bu nedenle çağdaş anayasal yaklaşımın meslek kuruluşlarının kendisini değil, yerine getirdikleri kamu hizmetini ve korudukları temel hakları güvence altına aldığı ifade edilmektedir. Görüşmeciye göre, Barolar Birliği'nin anayasal düzeyde tanınması kurumsal bağımsızlığın ve istikrarın daha güçlü biçimde güvence altına alınmasını sağlayabilir. Özellikle meslek kuruluşunun özerkliği ile öz yönetim ilkelerinin anayasal koruma altına alınması, hukukun üstünlüğünün güçlendirilmesine ve adil

yargılanma hakkının etkin biçimde korunmasına katkı sunabilir. Bununla birlikte anayasal düzenlemenin aşırı ayrıntılı olması birtakım sakıncalar da doğurabilir. Çünkü anayasa, değiştirilmesi güç ve istikrarlı bir normatif metindir. Meslek kuruluşlarının teşkilat yapısı, yönetim modeli ve çalışma usullerinin ise toplumsal ihtiyaçlar doğrultusunda zaman içerisinde değişebilmesi gerekmektedir. Bu nedenle söz konusu hususların kanun düzeyinde düzenlenmesi, reform süreçlerinin daha esnek yürütülmesine imkân sağlamaktadır (S. Mammadov, kişisel iletişim, 15 Haziran 2026).

Bununla birlikte, Azerbaycan'daki meslek kuruluşlarının hukuki statüsü yalnızca normatif düzenlemeler üzerinden açıklanabilecek bir olgu değildir. Bu kuruluşların ortaya çıkış süreçleri ve örgütlenme biçimleri incelendiğinde, hukuki düzenlemelerin arkasındaki kamu politikası tercihleri de belirleyici olmaktadır.

Türkiye ve Azerbaycan'da meslek kuruluşlarının hukuki statüleri, her iki ülkenin anayasal tercihleri ve kamu yönetimi anlayışları doğrultusunda farklı normatif temeller üzerine inşa edilmiştir. Türkiye'de anayasal güvenceye dayalı kamu kurumu niteliği ön plana çıkarken, Azerbaycan'da özel kanunlarla şekillenen ve örgütlenme özgürlüğü çerçevesinde değerlendirilen daha esnek bir hukuki model benimsenmiştir. Bu farklılıklar yalnızca kuruluşların hukuki niteliklerini değil, aynı zamanda örgütlenme biçimlerini, yönetim yapılarını ve devletle kurdukları ilişkileri de doğrudan etkilemektedir. Bu nedenle, hukuki statüdeki farklılıkların kurumsal yapıya nasıl yansıdığının incelenmesi önem arz etmektedir.

3.3. Kurumsal Yapının Karşılaştırması

Kurumsal yapı; kuruluşların örgütlenme modeli, yönetim organları, üyelik sistemi, karar alma süreçleri, disiplin mekanizmaları ile merkez ve taşra teşkilatlanması gibi

unsurları kapsamaktadır. Meslek kuruluşlarının üstlendikleri kamu hizmetlerini etkin ve verimli biçimde yerine getirebilmeleri, yalnızca uygun bir hukuki statüye sahip olmalarına değil, aynı zamanda görev ve yetkileriyle uyumlu, işlevsel, hesap verebilir ve sürdürülebilir bir kurumsal yapıya sahip olmalarına da bağlıdır (Günday, Tekinsoy, Mısır, & Çamurdan, 2013: 19-22). Bu çerçevede Türkiye ve Azerbaycan'daki meslek kuruluşlarının kurumsal yapıları incelendiğinde, her iki ülkede ortak kurumsal özelliklerin bulunmasına rağmen, kamu yönetimi anlayışlarından kaynaklanan önemli farklılıkların da bulunduğu görülmektedir.

İnceleme konusu olan her iki ülkede de belirli mesleklerin icrası bakımından zorunlu üyelik sistemi benimsenmiştir. Buna göre, kanunla belirlenen mesleklerin icra edilebilmesi için ilgili meslek kuruluşuna üye olunması zorunludur. Zorunlu üyelik sistemi, meslek kuruluşlarının yalnızca meslek mensuplarının ortak menfaatlerini koruyan örgütler olmasının ötesinde, belirli kamusal yetkiler kullanan kurumsal yapılar olarak faaliyet göstermelerini sağlamaktadır. Bu kapsamda meslek kuruluşları; üyeliğe kabul, sicil işlemlerinin yürütülmesi, meslek kurallarının uygulanması, üyelerin faaliyetlerinin denetlenmesi ve gerekli hâllerde disiplin yaptırımlarının uygulanması gibi kamu yararı taşıyan görevleri yerine getirmektedir (Devlet Denetleme Kurulu, 2009: 489-502; Azerbaycan Cumhurbaşyeti Barolar Birliği Tüzüğü, Md. 5).

Kurumsal yapı bakımından dikkat çeken bir diğer ortak özellik, her iki ülkede de meslek kuruluşlarının demokratik temsil ilkesine göre yönetilmesidir. Genel kurul hem Türkiye'de hem de Azerbaycan'da kuruluşun en üst karar organı olarak faaliyet göstermekte; yönetim organlarının seçilmesi, bütçenin onaylanması, faaliyet raporlarının değerlendirilmesi ve kuruluşun temel politika kararlarının alınması gibi görevleri yerine getirmektedir. Genel kurul tarafından seçilen yönetim organı ise kuruluşun yürütme faaliyetlerinden sorumlu olup, günlük işleyişin sağlanmasını ve alınan kararların uygulanmasını temin etmektedir. Böylece temsil ve yürütme fonksiyonları farklı organlar

arasında paylaştırılarak kurumsal yönetimde görevler ayrılığı anlayışı benimsenmektedir (Devlet Denetleme Kurulu, 2009: 444-449; Azerbaycan Cumhuriyeti Barolar Birliği Tüzüğü, md. 7-8).

Meslek kuruluşlarının kurumsal yapılarının etkinliği yalnızca hukuki düzenlemelerle değil, aynı zamanda yönetsel kapasite ve kurumsal işleyişin niteliğiyle de yakından ilişkilidir. Bu çerçevede, karma bir yapıya sahip olmaları nedeniyle meslek kuruluşlarının yönetim süreçleri klasik kamu kurumları veya özel sektör kuruluşlarından farklı özellikler göstermektedir. Farklı toplumsal ihtiyaçlar doğrultusunda ortaya çıkan bu kuruluşlarda yöneticiler, yönetim kapasitesini sınırlayan sorunları her zaman kurumsal bir problem olarak değerlendirmeyebilmekte; bazı durumlarda ise öncelik, etkin yönetimden ziyade örgütsel güç ve karar alma mekanizmaları üzerindeki etkinliğin korunmasına verilebilmektedir (Tosun, 1998: 233-234).

Her iki ülkede meslek kuruluşlarının kurumsal yapısının önemli unsurlarından birini de disiplin ve denetim mekanizmaları oluşturmaktadır. Meslek kuruluşları, üyelerinin meslek kurallarına uygun hareket edip etmediğini denetleme, disiplin soruşturması yürütme ve gerekli hâllerde disiplin yaptırımları uygulama yetkisine sahiptir. Bu mekanizmalar, meslek disiplininin korunması, hizmet kalitesinin yükseltilmesi ve kamu yararının güvence altına alınması bakımından önemli işlevler üstlenmektedir. Bununla birlikte, kâr amacı gütmeyen kuruluşlar olmaları nedeniyle zaman zaman kurumsal amaçlarla fiili uygulamalar arasında uyumsuzluklar ortaya çıkabilmektedir. Rekabet baskısının sınırlı olması, denetim mekanizmalarındaki eksiklikler, siyasal ve ideolojik etkiler, oligarşik eğilimler, yönetsel kapasitenin yetersizliği, nitelikli insan kaynağı eksikliği ve üyelerin karar alma süreçlerine sınırlı katılımı gibi faktörler kurumsal etkinliği olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Kaldırımcı & Özdevecioğlu, 1993: 93-94).

3.4. Devlet ve Meslek Kuruluşları İlişkisinin Karşılaştırması

Devlet ile meslek kuruluşları arasındaki ilişki, meslek kuruluşlarının kurumsal özerkliğini, karar alma süreçlerini, kamu yönetimi içerisindeki konumunu ve politika oluşturma süreçlerindeki rolünü etkileyen temel unsurlardan biridir. Bu ilişkinin niteliği, meslek kuruluşlarının yalnızca temsili yapılar olarak mı yoksa kamu hizmeti gerçekleştiren kurumlar olarak mı faaliyet göstereceğini belirleyen önemli faktörlerden birini oluşturmaktadır. Devlet ile meslek kuruluşları arasındaki ilişkinin hukuki ve idari yapısı, kamu yönetimi anlayışına, siyasal sisteme ve tarihsel gelişim sürecine bağlı olarak farklılık göstermektedir.

Bu bölümde Türkiye ve Azerbaycan'da devlet ile meslek kuruluşları arasındaki ilişkinin hukuki ve kurumsal boyutları karşılaştırmalı olarak incelenecektir. Öncelikle her iki ülkede meslek kuruluşlarının kamu yönetimi içerisindeki konumu değerlendirilecek, ardından devletin denetim ve gözetim yetkileri, kurumsal özerklik düzeyi ve politika oluşturma süreçlerine katılım mekanizmaları ele alınacaktır.

3.4.1. Türkiye’de Devlet ve Meslek Kuruluşları İlişkisi

Türkiye’de KKN meslek kuruluşlarının kanunla kurulmaları, üyeliğin zorunlu tutulması ve bazı yetki ve ayrıcalıkların niteliği açısından kamu gücüyle donatılmaları, devletle aralarındaki yakın ilişkinin temel göstergeleridir. Dolayısıyla, hukuki statüleri ve mevzuatla kendilerine yüklenen görevler dikkate alındığında, bu kuruluşların tam anlamıyla bağımsız ve özerk sivil toplum örgütleri niteliği kazanabilmeleri zorlaşmaktadır. Bu ilişki biçimi ve meslek kuruluşlarına verilen görevler, esasen özerk sivil toplum kuruluşları olması beklenen bu yapıların zaman içerisinde devletin toplumu

düzenleme ve denetleme mekanizmasının bir parçasına dönüşmesine yol açmıştır (Tosun, 1998: 189).

Meslek kuruluşlarına kamu kurumu statüsü verilmesinin önemli sonuçlarından biri de devlet karşısındaki konumlarıyla ilgilidir. Kamu tüzel kişiliğinin kanunla tanınması, belirli karar alma süreçlerine katılmalarının sağlanması, temsil yetkisinin verilmesi, zorunlu üyelik sistemi sayesinde tek muhatap olarak kabul edilmeleri ve idari vesayet mekanizması içinde yer almaları, bu kuruluşların bağımsız baskı veya çıkar grupları hâline gelmesini sınırlandıran araçlar olarak değerlendirilmektedir (Akkaya, 2005). Bu yaklaşıma göre devlet, meslek kuruluşlarını mevcut sisteme entegre ederek onların bağımsız ve güçlü toplumsal aktörler olarak ortaya çıkmasını önlemeyi amaçlamaktadır. Literatürde, devletin meslek kuruluşları ile kurduğu bu ilişki korporatist veya devlet korporatizmine yakın bir örgütlenme modeli çerçevesinde değerlendirilmektedir (Ediğ, 2011: 224).

Bu nedenle devlet, belirli kamusal yetkileri kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarıyla paylaşır görünse de, gerçekte bu kuruluşları karar alma mekanizmalarına dâhil ederek alınan kararların uygulanmasını kolaylaştırmakta ve siyasal otoritenin meşruiyetini güçlendirmektedir. Normal şartlarda özerk hareket ederek siyasal karar alma süreçlerini etkileyebilecek baskı grupları olmaları beklenen meslek kuruluşları, kurumsallaşmış iş birliği mekanizmaları sayesinde devlet yapısıyla bütünleşmektedir.

Türkiye’deki mesleki örgütlenme modeli, meslek kuruluşları ile merkezi idare ve ilgili vesayet makamları arasında sürekli bir koordinasyon ve iş birliğini zorunlu kılmaktadır. Bu kapsamda meslek kuruluşları çeşitli kamu kurumlarının organlarında ve farklı platformlarda temsil edilmekte, merkezi idare tarafından hazırlanan mevzuat tasarıları görüş alınmak üzere kendilerine iletilmektedir. Aynı şekilde meslek kuruluşlarının hazırladığı raporlar, değerlendirmeler ve öneriler de ilgili bakanlıklara gönderilmektedir (Devlet Denetleme Kurulu, 2009: 713).

3.4.2. Azerbaycan'da Devlet ve Meslek Kuruluşları İlişkisi

Azerbaycan'da meslek kuruluşları ile merkezi idare arasındaki ilişkiler, yalnızca gözetim ve denetim mekanizmalarıyla sınırlı olmayıp, aynı zamanda kurumsallaşmış iş birliği esasına dayanmaktadır. Özellikle kanunla kurulmuş meslek kuruluşlarının, kamu politikalarının hazırlanması, normatif hukuk düzenlemelerinin geliştirilmesi ve hukuki reform süreçlerine aktif biçimde katkı sundukları görülmektedir.

Bu kapsamda, ilgili kamu kurumları tarafından uygun görülen taslak düzenlemeler meslek kuruluşlarına gönderilmekte; meslek kuruluşları ise taslakları hukuki açıdan değerlendirerek gerekçeli görüş ve önerilerini ilgili devlet organlarına iletmektedir. Böylece meslek kuruluşlarının uzmanlık bilgi ve tecrübelerinden mevzuat hazırlık sürecinde sistematik biçimde yararlanılmaktadır.

Diğer taraftan, devlet ile meslek kuruluşları arasındaki ilişkiler yalnızca görüş bildirme mekanizmasıyla sınırlı değildir. Çeşitli bakanlıklar ve diğer kamu kurumları bünyesinde oluşturulan çalışma grupları, uzman komisyonları ve koordinasyon mekanizmalarında bu kuruluşların temsilcileri görev almakta; kamu kurumları ile imzalanan iş birliği protokolleri (memorandumlar) aracılığıyla ortak eğitim faaliyetleri, hukuki farkındalık çalışmaları ve kurumsal kapasite geliştirme programları yürütülmektedir.

Barolar Birliği'nin kamu otoriteleriyle ilişkilerinin önemli boyutlarından biri de anayasal yargı sürecine katkı sağlamasıdır. Kurum, Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi tarafından incelenen bazı uyuşmazlıklarda uzman görüşü sunarak anayasal denetim faaliyetlerine katkıda bulunabilmektedir. Bu uygulama, meslek kuruluşlarının yalnızca meslek mensuplarının hak ve menfaatlerini koruyan kuruluşlar olmadığını, aynı zamanda hukuk devletinin geliştirilmesine yönelik kurumsal aktörler olarak da fonksiyon icra ettiklerini göstermektedir (S. Mammadov, kişisel iletişim, 15 Haziran 2026)

Bu çerçevede değerlendirildiğinde, Azerbaycan'da devlet ile meslek kuruluşları arasındaki ilişkinin temel karakteristiğinin yalnızca idari gözetim olmadığı, aynı zamanda karşılıklı danışma, uzmanlık paylaşımı ve kurumsal iş birliğine dayalı bir modelin benimsendiği görülmektedir. Meslek kuruluşları, kanun yapım sürecine katkı sunmaları, kamu kurumlarının karar alma mekanizmalarına uzmanlık desteği sağlamaları ve anayasal denetim süreçlerine iştirak etmeleri suretiyle kamu yönetiminin tamamlayıcı kurumsal aktörleri olarak işlev görmektedirler. Bu durum, Azerbaycan'da meslek kuruluşlarının devlet teşkilatı dışında olmakla birlikte kamu yönetimiyle sürekli etkileşim içerisinde bulunan ve kamusal karar alma süreçlerine kurumsal düzeyde katkı sağlayan hibrit bir yapıya sahip olduklarını ortaya koymaktadır.

SONUÇ

Kamu yönetiminin önemli aktörlerinden biri olan meslek kuruluşları, yalnızca belirli meslek gruplarının ortak çıkarlarını koruyan örgütlenmeler olarak değerlendirilirse eksik olur. Bu kuruluşlar aynı zamanda kamu hizmetlerinin yürütülmesine katkı sağlayan, mesleki standartları belirleyen, etik ilkelerin uygulanmasını gözeten, devlet ile meslek mensupları arasında kurumsal bir köprü oluşturan ve demokratik katılım mekanizmalarının gelişmesine katkıda bulunan yapılardır. Bu nedenle meslek kuruluşlarının hukuki statülerinin, örgütsel yapılarının ve devletle kurdukları ilişkinin incelenmesi yalnızca belirli bir meslek grubunun örgütlenme biçimini değil, aynı zamanda ilgili ülkenin kamu yönetimi anlayışını, devlet-toplum ilişkilerini ve kurumsal gelişim sürecini anlamaya da imkân vermektedir.

Bu tez, Türkiye ve Azerbaycan'daki meslek kuruluşlarının nitelikleri bakımından neden farklılaştığını ortaya koymayı amaçlamış; söz konusu farklılaşmanın yalnızca hukuki düzenlemelerle açıklanamayacağı varsayımından hareket etmiştir. Bu kapsamda tarihsel gelişim süreci, kamu yönetimi geleneği, siyasal dönüşümler, anayasal tercihler ve kurumsal reformlar birlikte değerlendirilmiş; meslek kuruluşlarının mevcut yapılarının çok boyutlu tarihsel ve yönetsel süreçlerin ürünü olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmada benimsenen karşılaştırmalı yöntem, ortak tarihsel köklerden beslenen iki ülkenin zaman içerisinde neden farklı örgütlenme modellerine yöneldiğini açıklama bakımından önemli bir analiz imkânı sunmuştur.

Tezin ortaya koyduğu en temel sonuçlardan biri, Türkiye ve Azerbaycan'daki meslek kuruluşlarının kökenlerinin büyük ölçüde aynı tarihsel ve kültürel zemine dayanmasına rağmen günümüzde farklı kurumsal yapılara sahip olmalarının tarihsel gelişim çizgisinde meydana gelen kırılmalarla yakından ilişkili olduğudur. Her iki ülkenin ortak geçmişinde önemli bir yer tutan fütüvvet teşkilatı, yalnızca ahlaki ilkeleri benimseyen gönüllü birlikler olarak değil; aynı zamanda üretim faaliyetlerinin düzenlenmesi, toplumsal

dayanışmanın sağlanması, mesleki eğitimin yürütülmesi ve şehir hayatının istikrarının korunmasında etkin rol üstlenen kurumsal yapılar olarak öne çıkmıştır. Fütüvvet düşüncesi ekonomik faaliyet ile ahlaki sorumluluğu birlikte ele almış; meslek sahibi olmayı yalnızca ekonomik bir uğraş olmaktan çıkararak toplumsal sorumluluk bilinciyle bütünleştirmiştir. Bu yönüyle sonraki dönemlerde gelişecek meslek kuruluşlarının yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda kamusal işlevler üstlenmesinin de düşünsel temelini oluşturmuştur.

Tarihsel inceleme, Ahilik teşkilatının bu mirası daha kurumsal bir yapıya dönüştürdüğünü göstermektedir. Ahilik, üretimin düzenlenmesi, üretim standartlarının korunması, meslek ahlakının geliştirilmesi ve toplumsal dayanışmanın güçlendirilmesi gibi görevleri aynı çatı altında toplayarak dönemin şehir yönetiminde önemli işlevler üstlenmiştir. Ahilerin yalnızca ekonomik hayatı düzenleyen esnaf birlikleri olmadığı; gerektiğinde sosyal yardımlaşmayı organize eden, kamu düzeninin korunmasına katkı sağlayan ve yerel yönetim süreçlerinde etkili olabilen kurumlar hâline geldikleri görülmektedir. Bu durum, meslek örgütlerinin tarihsel süreç içerisinde kamusal nitelik kazanmalarının modern devlet dönemine özgü bir gelişme olmadığını; kökenlerinin daha eski kurumsal geleneklere dayandığını göstermektedir.

Osmanlı Devleti döneminde lonca ve gedik sisteminin gelişmesiyle birlikte meslek örgütleri daha belirgin hukuki ve idari bir yapıya kavuşmuştur. Devletin loncalar üzerindeki denetimi ile loncaların sahip oldukları mesleki özerklik arasında kurulan denge, uzun yıllar Osmanlı ekonomik düzeninin temel unsurlarından biri olmuştur. Ancak Tanzimat sonrasında başlayan modernleşme hareketleri, merkezi idarenin güçlenmesi, serbest piyasa ilişkilerinin yaygınlaşması ve yeni hukuki düzenlemelerin yürürlüğe girmesiyle birlikte geleneksel meslek örgütlenmesinin yapısı önemli ölçüde değişmiş; lonca sistemi giderek işlevini kaybetmiş ve yerini modern meslek kuruluşlarına bırakmaya başlamıştır.

Tezde ulaşılan önemli bulgulardan biri de Azerbaycan'daki tarihsel gelişim sürecinin Türkiye'den farklı bir seyir izlemesidir. Safeviler döneminde Anadolu'daki Ahilik geleneğiyle benzer özellikler taşıyan mesleki örgütlenme biçimleri görülmekle birlikte, Çarlık Rusyası hâkimiyetiyle başlayan idari dönüşüm ve özellikle Sovyetler Birliği döneminde uygulanan merkezi planlama anlayışı, tarihsel meslek örgütlenmesi geleneğinde önemli kırılmalara neden olmuştur. Sovyet yönetimi altında ekonomik faaliyetlerin devlet tarafından planlanması ve bağımsız meslek örgütlenmelerinin ortadan kaldırılması, tarihsel sürekliliğin büyük ölçüde kesintiye uğramasına yol açmıştır. Dolayısıyla Azerbaycan'da günümüzde görülen meslek kuruluşlarının önemli bir kısmı, tarihsel teşkilatlanmanın doğrudan devamı olmaktan ziyade bağımsızlık sonrasında yeniden oluşturulan kurumsal yapıların ürünüdür.

Bu tarihsel gelişim çizgisi birlikte değerlendirildiğinde, tezin ilk temel bulgusu açık biçimde ortaya çıkmaktadır. Türkiye ve Azerbaycan'ın ortak tarihsel mirası, günümüzdeki kurumsal yapıları açıklamak bakımından gerekli olmakla birlikte tek başına yeterli değildir. Ortak köklerden beslenen kurumlar, farklı siyasal rejimler, farklı kamu yönetimi gelenekleri ve farklı modernleşme deneyimleri içerisinde farklı yönlerde evrilmiştir. Dolayısıyla tarihsel miras, kurumsal gelişimin başlangıç noktasını oluştururken; kurumların günümüzde sahip oldukları nitelikler esas olarak sonraki dönemlerde yaşanan siyasal, yönetsel ve toplumsal dönüşümler tarafından şekillendirilmiştir. Bu sonuç, tezin temel varsayımını da doğrulamaktadır.

Tezin üçüncü bölümünde gerçekleştirilen karşılaştırmalı inceleme, Türkiye ve Azerbaycan'daki meslek kuruluşlarının farklı kurumsal yapılara sahip olduğunu açık biçimde ortaya koymuştur. Bu farklılıklar yalnızca hukuki statü veya örgütsel yapı ile sınırlı olmayıp; devletin kamu hizmetini örgütlenme biçimi, yönetim geleneği, anayasal tercihler, siyasal sistem ve kamu yönetimi anlayışındaki farklılaşmaların doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle tezin ulaştığı bulgular, meslek kuruluşlarını

yalnızca mevzuat hükümleri üzerinden değerlendirmenin yetersiz olduğunu; bu kuruluşların içinde faaliyet gösterdikleri kurumsal çevre ile birlikte ele alınması gerektiğini göstermektedir.

Tezde ulaşılan bulgulara göre Türkiye'de meslek kuruluşları, anayasal güvenceye sahip kamu tüzel kişileri olarak örgütlenmiş ve kamu yönetiminin kendine özgü kurumsal aktörleri hâline gelmiştir. Özellikle Anayasa'nın 135. maddesi kapsamında kamu kurumu niteliğinde meslek kuruluşlarına tanınan hukuki statü, bu kuruluşların klasik anlamdaki sivil toplum örgütlerinden ayrılmasına neden olmaktadır. Kamu tüzel kişiliğine sahip olmaları, belirli kamusal yetkileri kullanabilmeleri, zorunlu üyelik esasına göre örgütlenmeleri ve kamu yararını gerçekleştirmeye yönelik görevler üstlenmeleri, bu kuruluşların devlet teşkilatı ile sivil toplum arasında yer alan kendine özgü bir kurumsal konuma sahip olduklarını göstermektedir. Bu yönüyle Türkiye'deki meslek kuruluşları ne tamamen devlet teşkilatının bir parçası ne de tamamen özel hukuk hükümlerine tabi gönüllü örgütlenmeler olarak değerlendirilebilir. Aksine, her iki alanın özelliklerini belirli ölçüde bünyesinde taşıyan hibrit bir kurumsal model ortaya çıkmaktadır.

Buna karşılık Azerbaycan'da meslek kuruluşlarının örgütlenme biçimi daha farklı bir görünüm arz etmektedir. Bağımsızlığın kazanılmasının ardından oluşturulan yeni hukuki ve idari yapı içerisinde meslek kuruluşlarının önemli bir bölümü özel hukuk hükümleri çerçevesinde faaliyet göstermekte; kamusal görevleri yerine yetiren kuruluşların sayısı ise Türkiye'ye kıyasla daha sınırlı kalmaktadır. Bunun sonucunda meslek kuruluşları kamu yönetimi içerisinde Türkiye'deki kadar belirleyici bir konuma ulaşamamış; daha çok meslek mensuplarının ortak çıkarlarını temsil eden, mesleki dayanışmayı geliştiren ve belirli alanlarda meslek standartlarının korunmasına katkı sağlayan kuruluşlar olarak faaliyet göstermiştir. Bu durum, Azerbaycan'da kamu hizmetlerinin örgütlenmesinde devletin doğrudan rolünün daha belirgin olmasının da bir yansımasıdır.

Tezin ulaştığı önemli sonuçlardan biri de üyelik sistemi bakımından ortaya çıkmaktadır. Türkiye'de kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının önemli bir kısmında üyelik zorunlu tutulmaktadır. Bu uygulama ilk bakışta bireysel örgütlenme özgürlüğünü sınırlandıran bir düzenleme gibi görünse de tez bulguları, zorunlu üyelik sisteminin esas amacının mesleki standartların korunması, kamu yararının güvence altına alınması ve meslek mensuplarının ortak etik kurallar çerçevesinde faaliyet göstermelerinin sağlanması olduğunu göstermektedir. Meslek icrasının belirli standartlara bağlanması, disiplin mekanizmalarının işletilmesi ve meslek etiğinin korunması açısından zorunlu üyelik sistemi önemli işlevler üstlenmektedir. Azerbaycan'da ise gönüllülük esasına dayanan örgütlenmelerin daha yaygın olması nedeniyle aynı düzeyde kapsayıcı ve bütüncül bir mesleki temsil mekanizmasının oluşmadığı görülmektedir.

Benzer farklılıklar örgütsel özerklik bakımından da ortaya çıkmaktadır. Türkiye'deki kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları kendi organlarını seçim yoluyla belirlemekte, belirli ölçüde mali ve idari özerkliğe sahip olmakta ve meslek alanlarına ilişkin düzenleyici faaliyetlerde bulunabilmektedir. Ancak bu özerklik mutlak değildir. Kamu tüzel kişiliğinin doğal sonucu olarak idarenin vesayet denetimine tabi olmaları, kamu yararı ilkesine uygun hareket etme yükümlülüğü ve kanunla belirlenen görev alanı içerisinde faaliyet göstermek zorunda olmaları, bu kuruluşların özerkliklerinin hukuki sınırlar içerisinde şekillendiğini göstermektedir. Dolayısıyla Türkiye örneğinde özerklik ile kamu denetimi arasında sürekli korunmaya çalışılan bir denge söz konusudur.

Azerbaycan'da ise meslek kuruluşlarının önemli bir kısmı özel hukuk hükümlerine tabi oldukları için örgütsel özerklik farklı bir anlam taşımaktadır. Bu kuruluşlar kamu tüzel kişiliğine sahip olmadıkları ölçüde devletin idari vesayet denetimine tabi değildir. Ancak aynı zamanda Türkiye'deki kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarına tanınan birçok kamusal yetkiyi de kullanamamaktadırlar. Başka bir ifadeyle Türkiye'de

kamu gücü kullanımının karşılığında belirli ölçüde kamu denetimi söz konusu olurken, Azerbaycan'da daha sınırlı kamusal yetki karşılığında farklı bir örgütsel serbestlik modeli ortaya çıkmaktadır. Tez, bu iki yaklaşımın birbirine üstün modeller olarak değil, farklı kamu yönetimi tercihlerinin sonucu olarak değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Devlet ile meslek kuruluşları arasındaki ilişkinin niteliği de iki ülke arasındaki temel ayrışma noktalarından biridir. Türkiye'de meslek kuruluşları zaman zaman kamu politikalarının oluşturulması sürecine doğrudan katkı sağlayabilmekte; hazırladıkları raporlar, uzmanlık görüşleri ve mesleki değerlendirmeler aracılığıyla karar alma süreçlerinde etkili olabilmektedir. Özellikle teknik bilgi gerektiren alanlarda kamu otoritelerinin meslek kuruluşlarıyla iş birliği içerisinde hareket etmesi, bu kuruluşların yalnızca temsil görevi üstlenmediğini; aynı zamanda yönetsel kapasitenin geliştirilmesine katkı sağlayan kurumsal aktörler hâline geldiğini göstermektedir. Bununla birlikte dönemsel olarak yaşanan siyasal gerilimler, idari vesayet uygulamalarına ilişkin tartışmalar ve özerklik konusunda ortaya çıkan görüş ayrılıkları, meslek kuruluşları ile devlet arasındaki ilişkinin her zaman istikrarlı bir karakter taşımadığını da ortaya koymaktadır.

Azerbaycan örneğinde ise devlet ile meslek kuruluşları arasındaki ilişkinin daha merkezi bir kamu yönetimi anlayışı içerisinde şekillendiği görülmektedir. Meslek kuruluşlarının kamu politikalarının oluşturulmasına katılımı Türkiye'deki gibi kurumsallaşmış durumdadır. Bununla birlikte son yıllarda gerçekleştirilen idari reformlar, kamu yönetiminin modernizasyonuna yönelik girişimler ve bazı meslek alanlarında uluslararası standartlara uyum sağlama çabaları, meslek kuruluşlarının kurumsal kapasitelerinin giderek güçlenmesine katkıda bulunmaktadır. Tezin ortaya koyduğu bulgular, Azerbaycan'daki mevcut yapının henüz tamamlanmış bir model olmaktan ziyade gelişimini sürdüren dinamik bir süreç olarak değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Tez kapsamında incelenen hukuki yapılar, tarihsel kaynaklar ve kurumsal yapılar birlikte değerlendirildiğinde, meslek kuruluşlarının değişmez ve evrensel bir örgütlenme modeline sahip olmadığı açık biçimde görülmektedir. Kamu yönetiminde meydana gelen her reform, devletin ekonomide üstlendiği rol, demokratikleşme süreci, merkeziyetçilik düzeyi, kamu hizmetlerinin sunuluş biçimi ve toplumsal beklentilerde yaşanan değişimler, meslek kuruluşlarının görevlerini, yetkilerini ve örgütsel yapılarını doğrudan etkilemektedir. Bu nedenle meslek kuruluşlarını durağan kurumlar olarak değil, içinde bulundukları yönetsel çevreye uyum sağlayan dinamik örgütler olarak değerlendirmek daha isabetli görünmektedir.

Tam da bu noktada tezin kuramsal çerçevesini oluşturan korporatizm ve özellikle durumsallık yaklaşımı, elde edilen bulguların açıklanmasında belirleyici hâle gelmektedir.

Korporatizm, devlet ile çıkar grupları arasındaki kurumsallaşmış ilişkilere odaklanarak özellikle meslek kuruluşlarının hukuki konumunu ve temsil işlevini açıklamada önemli katkılar sağlamaktadır. Türkiye örneğinde kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının kanunla kurulması, zorunlu üyelik esasına dayanması, belirli kamusal yetkilere sahip olması ve ilgili meslek grubunu temsil etmesi, klasik korporatist yaklaşımın temel varsayımlarıyla büyük ölçüde örtüşmektedir. Bununla birlikte araştırma sürecinde ulaşılan bulgular, Türkiye'deki meslek kuruluşlarının yalnızca devlet tarafından oluşturulan pasif yapılar olmadığını, zaman zaman kamu politikalarının oluşumunu etkileyen, idarenin uygulamalarını eleştirebilen ve meslek mensuplarının taleplerini bağımsız biçimde dile getirebilen kurumsal aktörler olarak faaliyet gösterdiklerini göstermektedir. Diğer örnek olan Azerbaycan'daki meslek kuruluşlarının önemli bir bölümü ne klasik korporatist modele uygun biçimde kamu tüzel kişisi niteliği taşımakta ne de tamamen gönüllü sivil toplum örgütleri olarak faaliyet göstermektedir. Bağımsızlık sonrasında şekillenen kurumsal yapı, tarihsel miras, Sovyet döneminin etkileri, kamu

yönetiminde gerçekleştirilen reformlar ve uluslararası gelişmelerin birlikte oluşturduğu karmaşık bir dönüşüm sürecinin ürünüdür. Dolayısıyla iki ülkenin mevcut örgütlenme biçimleri yalnızca korporatizm ekseninde açıklanmaya çalışıldığında önemli tarihsel ve yönetsel değişkenlerin göz ardı edilmesi kaçınılmaz hâle gelmektedir.

Bu noktada tezin temel kuramsal dayanağını oluşturan durumsallık yaklaşımı, elde edilen bulguların değerlendirilmesinde çok daha kapsayıcı ve açıklayıcı bir çerçeve sunmaktadır. Durumsallık yaklaşımının temel varsayımı, örgütler için her zaman ve her yerde geçerli tek bir ideal örgütlenme modelinin bulunmadığı; örgütsel yapıların içinde faaliyet gösterdikleri çevresel koşullar doğrultusunda şekillendiğidir. Bu yaklaşım doğrultusunda değerlendirildiğinde, Türkiye ve Azerbaycan'daki meslek kuruluşlarının farklı özellikler göstermesi bir eksiklik veya başarısızlık olarak değil, farklı tarihsel ve yönetsel koşullara uyum sağlamalarının doğal sonucu olarak değerlendirilmelidir. Tezin ulaştığı bulgular, durumsallık yaklaşımının temel varsayımlarını önemli ölçüde doğrulamaktadır. Her iki ülke ortak tarihsel köklerden beslenmiş, benzer kültürel değerleri paylaşmış ve uzun süre aynı mesleki örgütlenme geleneğinin etkisi altında gelişmiştir. Buna rağmen XIX. yüzyıldan itibaren yaşanan siyasal dönüşümler, farklı devlet geleneklerinin oluşması, farklı ekonomik sistemlerin benimsenmesi ve kamu yönetiminde izlenen reform politikaları sonucunda birbirinden farklı kurumsal modeller ortaya çıkmıştır. Türkiye'de anayasal güvenceye sahip kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları gelişirken, Azerbaycan'da farklı hukuki ve yönetsel tercihler doğrultusunda daha farklı bir örgütlenme modeli benimsenmiştir. Bu farklılaşma, durumsallık yaklaşımının öngördüğü biçimde çevresel koşulların örgütsel yapıyı belirlediğini açıkça göstermektedir.

Bunun yanında tez, çevresel koşulların yalnızca örgütsel yapıyı değil, meslek kuruluşlarının üstlendikleri fonksiyonları da doğrudan etkilediğini ortaya koymaktadır. Devletin ekonomide üstlendiği rol, kamu hizmetlerinin sunuluş biçimi, demokratik

katılım mekanizmalarının gelişmişlik düzeyi, merkeziyetçilik anlayışı ve hukukun üstünlüğüne ilişkin kurumsal yapı, meslek kuruluşlarının görev alanlarını ve kamu yönetimi içerisindeki ağırlıklarını belirleyen temel değişkenler arasında yer almaktadır. Dolayısıyla meslek kuruluşlarının yalnızca kuruluş kanunları incelenerek değerlendirilmesi yeterli değildir. Bu kuruluşların hangi siyasal ve yönetsel çevre içerisinde faaliyet gösterdiklerinin de dikkate alınması gerekmektedir. Tezin en önemli sonuçlarından biri de tam olarak bu noktada ortaya çıkmaktadır. Elde edilen bulgular, kamu yönetimi disiplini açısından da önemli değerlendirmeleri beraberinde getirmektedir. Günümüzde kamu hizmetlerinin yerine getirilmesi yalnızca merkezi idarenin sorumluluğunda yürütülen faaliyetler olarak görülmemektedir. Özellikle uzmanlık gerektiren alanlarda meslek kuruluşları, kamu kurumları, üniversiteler, özel sektör ve sivil toplum kuruluşları arasında gelişen iş birliği mekanizmaları yönetsel kapasitenin güçlenmesine katkı sağlamaktadır. Meslek kuruluşları sahip oldukları teknik bilgi, mesleki deneyim ve temsil yeteneği sayesinde kamu politikalarının hazırlanması ve uygulanmasında önemli paydaşlar hâline gelmektedir. Bu durum, çağdaş kamu yönetiminde katılımcılık ve çok aktörlü karar alma anlayışının giderek daha fazla önem kazandığını göstermektedir.

Bununla birlikte, meslek kuruluşlarının kamu yönetimindeki rolünün yalnızca devlet adına belirli yetkileri kullanmaktan ibaret olmadığı da ortaya koyulmaktadır. Bu kuruluşlar aynı zamanda kamu yararı ile meslek mensuplarının çıkarları arasında denge kurmaya çalışan kurumlardır. Bir taraftan üyelerinin haklarını korurken diğer taraftan toplumun güvenliğini, hizmet kalitesini ve meslek etiğini gözetmek zorundadırlar. Dolayısıyla meslek kuruluşlarının başarısı yalnızca üyelerine sundukları hizmetlerle değil, kamu yararına sağladıkları katkıyla da değerlendirilmelidir.

Tezin literatüre sağladığı katkılar da bu çerçevede değerlendirilmelidir. Türkiye'de kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları üzerine yapılmış çalışmaların önemli bir

bölümü anayasa hukuku, idare hukuku veya meslek hukuku ekseninde şekillenmiştir. Azerbaycan'da ise meslek kuruluşlarını kamu yönetimi perspektifinden ele alan çalışmalar yoktur. Bu araştırma, iki ülkeyi aynı kuramsal çerçevede inceleyerek yalnızca hukuki farklılıkları ortaya koymakla yetinmemiş; tarihsel gelişim, kamu yönetimi geleneği, devlet-toplum ilişkileri ve örgütsel dönüşüm süreçlerini birlikte değerlendirmiştir. Bu yönüyle çalışma, meslek kuruluşlarının karşılaştırmalı kamu yönetimi araştırmalarında bağımsız bir inceleme alanı olarak ele alınabileceğini göstermektedir. Tezin bir diğer özgün katkısı, durumsallık yaklaşımını meslek kuruluşlarının incelenmesine uygulamış olmasıdır. Literatürde meslek kuruluşları çoğunlukla korporatizm, çoğulculuk veya sivil toplum yaklaşımları çerçevesinde değerlendirilmektedir. Bu tez ise örgüt kuramlarının önemli yaklaşımlarından biri olan durumsallık yaklaşımının, meslek kuruluşlarının neden farklı kurumsal yapılara sahip olduğunu açıklamada daha kapsamlı bir analiz imkânı sunduğunu ortaya koymuştur. Böylece örgüt kuramları ile kamu yönetimi literatürü arasında kuramsal bir ilişki kurulmuştur.

Bununla birlikte tezin bazı sınırlılıkları da bulunmaktadır. Tez yalnızca Türkiye ve Azerbaycan örnekleriyle sınırlandırılmış, karşılaştırma bu iki ülkenin hukuki ve yönetsel yapıları üzerinden gerçekleştirilmiştir. Meslek kuruluşlarının yöneticileri, üyeleri veya kamu yöneticileriyle gerçekleştirilecek mülakatlar, anketler ve saha araştırmaları mevcut bulguların uygulamadaki karşılığını daha ayrıntılı biçimde ortaya koyabilir. Özellikle karar alma süreçlerine katılım, idari vesayet uygulamaları, mali özerklik ve kurumsal kapasite gibi konuların ampirik yöntemlerle incelenmesi, gelecekte yapılacak araştırmalar açısından önemli katkılar sağlayacaktır.

Gelecekte gerçekleştirilecek çalışmaların yalnızca Türkiye ve Azerbaycan ile sınırlı kalmaması, Türk Devletleri Teşkilatı üyesi diğer ülkelerin de karşılaştırmaya dâhil edilmesi önemli bir araştırma alanı oluşturacaktır. Bunun yanında Avrupa Birliği üyesi

lkelerdeki kamu kurumu niteliindeki meslek kuruluşları ile Türk dünyasındaki örgütlenme modellerinin karşılaştırılması, farklı kamu yönetimi geleneklerinin meslek kuruluşlarına etkisini daha kapsamlı biçimde değerlendirme imkânı sağlayacaktır. Ayrıca dijitalleşme, yapay zek ve yeni meslek alanlarının ortaya çıkmasının mevcut meslek kuruluşlarının yapısını nasıl dönüştüreceği de gelecekte ayrıntılı biçimde incelenmesi gereken önemli araştırma konuları arasında yer almaktadır.

Sonuç olarak bu tez, Türkiye ve Azerbaycan'daki meslek kuruluşlarının farklı kurumsal yapılara sahip olmasının temel nedeninin yalnızca hukuki düzenlemelerden kaynaklanmadığını açık biçimde ortaya koymuştur. Tarihsel gelişim süreci, devlet geleneği, kamu yönetimi anlayışı, siyasal yapı, ekonomik dönüşümler ve toplumsal ihtiyaçlar birlikte değerlendirildiğinde, meslek kuruluşlarının her ülkede farklı biçimlerde kurumsallaştığı anlaşılmaktadır. Bu durum, kamu yönetiminde tek ve evrensel bir örgütlenme modelinin bulunmadığını; kurumların içinde bulundukları çevresel koşullara göre şekillendiğini savunan durumsallık yaklaşımının temel varsayımlarını doğrulamaktadır. Dolayısıyla Türkiye ve Azerbaycan rnekleri, ortak tarihsel mirasa sahip ülkelerde dahi farklı kurumsal yapıların gelişebileceğini göstermesi bakımından yalnızca meslek kuruluşları literatürüne değil, karşılaştırmalı kamu yönetimi ve örgüt kuramları literatürüne de önemli katkılar sunmaktadır. Araştırmanın ulaştığı sonuçlar, meslek kuruluşlarının gelecekte de kamu yönetiminin vazgeçilmez kurumsal aktörleri olmaya devam edeceğini; ancak bu kuruluşların yapısı ve işlevlerinin her ülkenin tarihsel birikimi, yönetsel ihtiyaçları ve toplumsal beklentileri doğrultusunda değişmeye devam edeceğini göstermektedir.

Kaynakça

- Afandiyev, O. (2007). *Azerbaycan Safaviler Devleti*. Bakü: Şark-Garb.
- Aghabalayev, F., & Siming, W. (2021). AZERBAIJAN'S SILK INDUSTRY DEVELOPMENT IN HISTORICAL PERSPECTIVE. *Revista Argentina de Clínica Psicológica*, 30(2), 164-177.
- Aghamalı, F. (2007). *XVIII. Yüzyılın II Yarı - XIX. Yüzyılın Başlangıcında Kuzey Azerbaycan Hanlıklarında Sosyal-Ekonomik İlişkiler*. Bakü: Bakü Üniversitesi matbaası.
- Ahi. (2025, Ocak 03). Etimoloji Türkçe: <https://www.etimolojiturkce.com/kelime/ahi> adresinden alındı
- Ahmed, A. (2016). Ahiliğin Yayılma Alanı ve Azerbaycan. (78). Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi.
- Aliyarlı, S. (2009). *Azerbaycan Tarihi*. Bakü: Çıraq.
- Akkaya, Y. (2005, Ekim 02). *Çıkar Grupları ve Korporatist Temsil: TMMOB Örneği*. sendika.org: <https://sendika.org/2005/10/cikar-gruplari-ve-korporatist-temsiltmmob-orneği-yuksel-akkaya-4575> adresinden alındı
- Aliyeva, L. (2025). Political Fragmentation in Azerbaijan at the End of the 15th Century: The Genesis of the Safavid State. *Global Spectrum of Research and Humanities*, 2(6), 140-151.
- Argunhan , B. (2022). Osmanlı Payitahtında Esnaf Teşkilatı: Loncaların Hukuki Açıdan İncelenmesi. *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi, Prof. Dr. M. Fatih UŞAN'a Dekanlıkta 10. Yıl Anısına Teşekkür Armağanı*(2022-2), 145-196.
- Anayasa Mahkemesi. (2021, 29 Nisan). E.2020/80, K.2021/34 sayılı karar.

- Asadov, F. (2024). Silk Road in the aftermath of Arab conquest: Trade routes traversing Azerbaijan . *History Politics, Primary Source Studies* , 10-27.
- Aslan, Z. (2013). Meslek Kuruluşlarına Zorunlu Üyeliğin Üzerine Hukuki Bir Değerlendirme. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 15, 1229-1240.
- Aščerić-Todd, I. (2021). Religious diversity and tolerance in Ottoman guilds. *Christian-Muslim Relations 1500 - 1900*.
- Aşurbeyli, S. (2006). *Şirvanşahlar Devleti*. Bakü: Avrasiya Press.
- Atabaki, T. (1996). Azerbaijan: Ethnicity and Autonomy in Twentieth-Century Iran. *International Journal of Middle East Studies*, 28, 296 - 298.
- Atılğan, G., & Aytekin, E. (2018). *Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler*. İstanbul: Yordam Kitap.
- AVŞARBEY, A., DİLEKÇİ, T. (2014). Türkiye'de kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ile ilgili temel tartışmalar ve ingiltere'deki tıp mesleği ile ilgili uygulama. *Türk İdare Dergisi* , (478), 323 - 358.
- Ayman Güler, B. (2020). Karşılaştırmalı Kamu Yönetimi Nedir? K. Karasu içinde, *Kamu Yönetimi Ülke İncelemeleri* (s. 25-44). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Azerbaycan Cumhuriyeti. (1995). *Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası*.
- Azerbaycan Hamkarlar İttifaqları Konfederasiyası. (2026, Temmuz 13). *Hakkımızda: Azerbaycan Hamkarlar İttifaqları Konfederasiyası*. Azerbaycan Hamkarlar İttifaqları Konfederasiyası Web Sitesi: <https://www.ahik.org/az/pages/23/haqqimizda> adresinden alındı
- azleks. (2026, Haziran 13). *Azerbaycan dilinin izahlı lüğati: həmkar*. azleks: <https://azleks.az/dictionary/hemkar> adresinden alındı

- Baccaro, L. (2003). What is Alive and What is Dead in the Theory of Corporatism. *British Journal of Industrial Relations*(41), 683-700.
- Bayramov, M. C. (2020). The History of The Seljuk State in Azerbaijani Historiography. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 9(5), 3723-3731.
- Bedirhanoglu, H. E. (2025). Osmanlı İmparatorluğu Öncesi Anadolu Ekonomisi: Kapsamlı Bir Analiz. *Ekonomi İşletme ve Maliye Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 252-267.
- Berber, E. (2017). Kurgu ve Gerçeklik Ekseninde Türkiye’de Sivil Toplum Örgütleri: İnsan Hakları Örgütleri Özelinde Bir Değerlendirme. *Journal of Current Researches on Social Sciences*, 7(3), 181-202.
- Bolleyer, N., & Correa, P. (2020). Member Influence and Involvement in Civil Society Organizations: A Resource Dependency Perspective on Groups and Parties. *Political Studies*, 70(2), 519-540.
- Bouckaert, G. (2022). The neo-Weberian state: From ideal type model to reality? UCL Institute for Innovation and Public Purpose. <https://www.ucl.ac.uk/bartlett/public-purpose/wp2022-10> adresinden alındı
- Brandsen, T., Trommel, W., & Verschuere, B. (2017). The state and the reconstruction of civil society. *International Review of Administrative Sciences*, 83, 676 - 693.
- Cambridge Dictionary. (2025). *Profession*. 01 03, 2025 tarihinde <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english-turkish/profession> adresinden alındı
- Carothers, T., & Barndt, W. (1999). Civil Society. *Foreign Policy*(117), 18-29.
- Cawson, A. (1985). *Organized interests and the state : studies in meso-corporatism*. Kaliforniya: SAGE Yayınları.

- Cawson, A. (1988). In Defence of the New Testament: A Reply to Andrew Cox, 'The Old and New Testaments of Corporatism'. *Political Studies*(36), 309 - 315.
- Christiansen, P. M., Nørgaard, A. S., Rommetvedt, H., Svensson, T., Thesen, G., & Öberg, P. (2010). Varieties of Democracy: Interest Groups and Corporatist Committees in Scandinavian Policy Making. *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 21, 22-40.
- Collier, R. B., & Collier, D. (1979). Inducements versus Constraints: Disaggregating "Corporatism". *American Political Science Review*, 4, 967-986.
- Çağatay, N. (1989). *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik* (2. b.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Çaha, Ö. (2011). Türkiye'de Meslek Odaları: Oligarşinin Merkez Üsleri. *Liberal Düşünce Dergisi*(63), 213-222.
- Çavdar, T. (2013). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Demirel, D. (2006). Küresel Eksende Devletin Yeni Kimliği: "Etkin Devlet". *Sayıştay Dergisi*(60), 105-128.
- Demirpolat, A., & Gürsoy, A. (2004). Ahilik ve Türk Sosyo-Kültürel Hayatına Katkıları. (15), 355-376. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırma Dergisi.
- Devlet Denetleme Kurulu. (2009). *Kamu Kurumu Niteliğindeki Meslek Kuruluşlarının Teşkilat ve Mali Yapıları, Denetimleri, Organlarının Seçimlerine Dair Esasların Değerlendirilmesi ile Bunların Etkin ve Verimli Şekilde Hizmet Yürütmelerinin ve Geliştirilmesinin Sağlanması Amacıyla Alınması*. Araştırma ve İnceleme Raporu, Ankara.
- Donaldson, L. (2001). *The Contingency Theory of Organizations*. INC: SAGE Publications.

- Dostiev, T. (2025). The dynamics of medieval urbanization of Azerbaijan in the 9th–17th centuries. *Povolzhskaya Arkheologiya (The Volga River Region Archaeology)*, 189-198.
- Dunleavy, P., & Margetts, H. (2023). Data science, artificial intelligence and the third wave of digital era governance. *Public Policy and Administration*, 40(2), 185-214.
- Ediğ, H. H. (2011). Türkiye’de Meslek Kuruluşları: Özgürlük mü Kısıtlama mı? *Liberal Düşünce Dergisi*, 63, 223-233.
- Eichengreen, B. (1995). *Golden Fetters-The Gold Standard and the Great Depression, 1919-1939*. Oxford : Oxford University Press.
- Eyyubov, O. (2025). THE REBELLION OF MUHAMMAD TAPAR, MALIK OF GANJA, AGAINST SULTAN BERKYARUQ (1099–1104). *History of Science*, 6(5).
- Evers A, Laville JL. (2004) . Defining the third sector in Europe. In: Evers A, Laville JL (eds) *The Third Sector in Europe*, Cheltenham: Edward Elgar Publishing. 288.
- Fayol, H. (2008). *Genel ve Endüstriyel Yönetim*. (H. Akın, Dü., & M. Çalıkoğlu, Çev.) Ankara: Adres Yayınları.
- Friedman, A., & Afitska, N. (2023). Professional bodies. *Journal of Professions and Organization*, 10(1), 21-35.
- Gajic, N. (2024). Corporatist and liberal democratic political representation: Differences and the possibility of coexistence. *Politička revija*, 79(1), 63-83.
- Gapsalamov, A. (2023). Activities of the Bolshevik Party and Trade Unions in the Organization of Industry (On the Example of the Republic of Tatarstan). *Russian Journal of Education*, 3(2), 337-345.

- Göksel, O., & Avcı, M. (2023). The Dynamics of Economic Structure in the Political and Social Systems of the Ottoman State: The Example of Ahilik (Confraternity) and Guilds. *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 136-150.
- Gölpınarlı, A. (2011). *İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Akademik Yayınları.
- Gözler, K. (2003). *İdare Hukuku: Cilt II*. Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.
- Gramsci, A. (2003). *Prison Notebooks*. (Q. Hoare, & G. Smith, Çev.) New York: International Publishers.
- Haydarov, M. (1987). *XIII–XVII. Yüzyıllarda Azerbaycan Şehirlerinde Sosyoekonomik İlişkiler ve Esnaf Teşkilatları*. Bakü: Elm Yayınevi.
- Hussein, A. A. (2024, August). *Civil society organizations, their types, and their impact on policymaking*. Al-Iraqa Foundation for Culture and Development.
- İnalcık, H., & Arı, B. (2005). Türk-İslam-Osmanlı Şehirciliği ve Halil İnalcık'ın Çalışmaları. (6), 27-56. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*.
- Islamova, Z. (2025). The Waqf System in Safavid Isfahan: Religious Authority, Urban Development, and Socio-Economic Transformation. *Architecture Image Studies*, 6(4), 734-748.
- Jackson, G., & Deeg, R. (2012). The long-term trajectories of institutional change in European capitalism. *Journal of European Public Policy*, 19(8), 1109–1125.
- Kal'a, A. (2003). Osmanlı Esnafı ve Sanayisi Üzerine Yapılan Çalışmalarla İlgili Genel Bir Değerlendirme. *I(1)*, 245-266. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*.
- Kaldırımcı, N., & Özdevecioğlu, M. (1993). Kamu Kurumu Niteliğindeki Meslek Kuruluşlarının Yönetimleri Üzerine Bazı Düşünceler ve Kayseri Ticaret Odası

Yönetimi Seçimleri İle İlgili Bir Araştırma. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*(10), 88-102.

Kanevskiy, P. (2019). Transformations of corporatism in neoliberal era. *Moscow State University Bulletin*, 25(4), 265-278.

Karahanoğulları, O. (2021). Kamu Hizmetlerinin Örgütlenmesi: İdari Teşkilat. Ankara. Haziran 14, 2026 tarihinde alındı

Karaman, R. (2014, Haziran). Türk Ahi Teşkilatının İşleyişi ve Çorum Tarihinde Ahilik. *VII(1)*, 93-109. Çorum: Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi.

Kayhan, H. (2018). Azerbaycan Atabeyliği'nin Kuruluşu ve Atabey İldeniz. *Türkiyat Mecmuası*, 28(1), 45-65.

Kaynar, M. K. (2019). Türkiye'nin Ellili Yılları Üzerine Bazı Notlar. M. K. Kaynar içinde, *Türkiye'nin 1950'li Yılları* (s. 15-38). İstanbul: İletişim Yayınları.

Kaynar, M. K., & Saç, S. (2017). Türkiye'nin Altmışlı Yılları Üzerine Bazı Notlar. M. K. Kaynar içinde, *Türkiye'nin 1960'lı Yılları* (s. 23-99). İstanbul: İletişim Yayınları.

Keyvani, M. (1980). Artisans and guild life in the later Safavid period. *Doctoral thesis*. Durham University.

Koca, S. (1996). Türkiye Selçuklularında Ekonomik Politika. *Erdem*, 8(23), 465-484.

Koç, İ. C. (2010). İzmir İktisat Kongresi'nin Türk Ekonomisinin Oluşumuna Etkileri. *Atatürk Dergisi*, 3(1), 145-167.

Koçdemir, E. (2018). *Devletli sivil toplum ve mesleki dayanışma: Türkiye Barolar Birliği Örneği* (Yüksek lisans tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü). YÖK Ulusal Tez Merkezi.

- Kondratiuk, K. (2023). ПРОФСПІЛКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ РАДЯНСЬКОГО ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ (1945–1991). *Proceedings of History Faculty of Lviv University*, 24, 96-105.
- Koyuncu, N. (2016). Osmanlı Hukukunda Esnaf Gediği. F. Gedikli (Dü.), *II. Türk Hukuku Tarihi Kongresi Bildirileri*. içinde I, s. 365-387. İstanbul: Onikilevha.
- Köknel, S. (2007). *Loncadan Oda'ya*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası.
- Köprülü, F. (1991). *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kresina , I., & Stoiko, O. (2022). Evolving approaches to civil society participation in governance processes. *Pravova derzhava*, 33, 540–550.
- Krogh, A. H., & Triantafillou, P. (2024). Developing New Public Governance as a public management reform model. *Public Management Review*, 26(10), 3040-3056.
- Mammadov, A. (2025). Historical-Demographic Dynamics of Medieval Azerbaijan: A Comparative Historiographical Examination of Population Structure, Ethnicity, Migration, and Socio-Political Transformations. *Architecture Image Studies*, 6(3), 1125-1135.
- Mammadov, S. (2026, 15 Haziran). *Araştırmacı tarafından elektronik ortamda gerçekleştirilen yazılı görüşme*.
- Mahoney, J., & Thelen, K. (2015). *Advances in Comparative-Historical Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mesleki Eğitime İlişkin Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Kanunu*. (2018, Nisan 24). E-qanun Web sitesi: <https://e-qanun.az/framework/39275> adresinden alındı
- Mirzabayova, R. (2025). The Impact of Multiculturalism on Trade in MedievalIslam: The Azerbaijani Case. *Sunan Kalijaga: International Journal of Islamic Civilization*, 7(2), 246-266.

- Moore Jr, B. (1989). *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri*. (Ş. Tekeli, & A. Şenel, Çev.) Ankara: VERSO Yayıncılık.
- Musalı, N. (2011). İbn Bezzaz'ın "Safvet Üs-Safa" adlı Eserinde Azerbaycan Ahiliği. 1. *Uluslararası Ahilik Kültürü ve Kırşehir Sempozyumu*. 1, s. 795-809. Kırşehir: Ahi Evran Üniversitesi Ahilik Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi.
- Ocak, A. Y. (2026, 04 12). *Fütüvvet*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/futuvvet#2-tarih> adresinden alındı
- Öncü, A. (1983). Cumhuriyet Döneminde Odalar. M. Belge içinde, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* (Cilt 6). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Övgün, B. (2022). *Türkiye'de Kamu Yönetiminin Dönüşümü*. Ankara: Nika Yayınevi.
- Özcan, F. C. (2017). Altmışlı Yıllarda Türkiye Ekonomisi. M. K. Kaynar içinde, *Türkiye'nin 1960'lı Yılları* (s. 179-205). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özcan, F. C. (2019). Ellili Yıllarda Türkiye Ekonomisi. M. K. Kaynar içinde, *Türkiye'nin 1950'li Yılları* (s. 39-69). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Panitch, L. (1980). Recent Theorizations of Corporatism: Reflections on a Growth Industry. *The British Journal of Sociology*, 31(2), 159-187.
- Pilipchuk, Y. (2020). Muslim statehood in Azerbaijan (IX-XIII centuries). *Sprachwissenschaft*, 59, 68-85.
- Piriye, V. (2003). *Azerbaycan XIII-XIV. Yüzyıllarda*. Bakü: Nurlan.
- Rimlinger, G. (1961). The Trade Union in Soviet Social Insurance: Historical Development and Present Functions. *Industrial & Labor Relations Review*, 14(3), 397 - 418.

- Rodrigues , L. L., & Craig , R. (2022). Using historical institutional analysis of corporatism to understand the professionalization of accounting in Latin America. *Accounting, Organizations and Society*, 97.
- Roux, J. P. (2020). *Moğol İmparatorluğu Tarihi*. (A. Kazancıgil, & A. Bereket, Çev.) İstanbul: Dergah Yayınları.
- Saatci, S. (2025). Meslek Kuruluşlarının Anayasal Statüleri Hakkında Tarihsel Bir Değerlendirme. *TurkishStudies - Economy*, 20(3), 1665-1684.
- Schneider, G., & Toyka-Seid, C. (2026). *Das junge Politik-Lexikon*. 01 14, 2026 tarihinde Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung: <https://www.bpb.de/kurzknapp/lexika/das-junge-politik-lexikon/321025/reform/> adresinden alındı
- Shevchenko, M. (2025). Self-regulation of economic and professional activities: essence and key models. *Uzhhorod National University Herald Series: Law*, 92(2), 119-124.
- Shevchenko, S., & Melnyk, V. (2023). The Issue of Alignment of Relationship between the State and Civil Society Institutions in Public Administration. *State Formation*, 2(34).
- Suleymanova, N. (2024). The Silk Way of the Safavid State During the Reign of Shah Ismail and Shah Tahmasp in Englis-Language Historiography. *History and its problems*, 252-258.
- Süleymanov, N. (2021). *Azerbaycan Safevi Devleti XVII Yüzyılda* . Bakü: İqtisad Universiteti.
- Sümer, F. (1984). Eski Türklerde Şehircilik. *Türk Dünyası Araştırmaları*(31), 1-103.
- Şahin, M., & Göküş, Ş. (2020). Şeyh Ahî Dâ'î Fütüvvetnâmesi'nde ahlâkî değerler. *Turkish Studies - Religion*, 15(2), 237-254.

- Şahintürk, A. (1968, Eylül 30). Türkçeye Çevrilmiş Olan Kitapların Işığında - E.Durkheim ve B.Russel'da Bilimsel Ahlak. 3. İstanbul.
- Şemşek, V. (2020). Yerel kaynaklar Işığında Arapların Azerbaycan'ın Dini-Kültürel Hayatına Etkileri. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*(46), 220-234.
- Şen, M. (2002, Kasım). Osmanlı Devleti'nde Sosyal Güvenlik: Ahi Birlikleri, Loncalar ve Vakıflar. *16*(6). Çimento İşveren Dergisi.
- T Taghavi, A., & Mousavi Haji, S. R. (2015). A Review of Commercial Transition in the Persian Gulf during Safavid: Case Study of Bandar Abbas during the Reign of Shah Abbas I (996- 1038A.H./1587-1629A.D. *The International Journal of Humanities*, 22(2), 115-125.
- Tanık, B. (1983). Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* (Cilt 6, s. 1581-1583). içinde İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tarhan, A. B. (2012). Türkiye’de Postmodernizm ve Siyasal Değişim. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 4(2), 11-20.
- Taşkıran, E. (2022). Türk Yönetim Tarihinde İş Ahlakı ve Ahilik Geleneği: Lonca Teşkilatının Günümüz Esnaf Örgütlenmesine Etkisi. *Yüksek Lisans Tezi*. T.C. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TDK Sözlük. (2025, 01 03). *Meslek*. TDK Sözlük. adresinden alındı
- Tekeli, H. (2011). *Tasavvuf Kültürüne Giriş*. İstanbul: Uludağ Yayınları.
- Topchian, R., Mahdavian, M., & Mohammadi, H. (2023). The Economic System of Khoy Bazaar and Guilds During the Safavid Era. *Journal of Social-Political Studies of Iran's Culture and History*, 2(4), 547-570.
- Toprak, Z. (2019). *Türkiye'nin Ekonomik Gelişimi 1923-2018*. (A. Şimşek, Dü.) Ankara : Pegem Akademi.

- Tosi, H., Aldag , R., & Storey, R. (1973). On the Measurement of the Environment: An Assessment of the Lawrence and Lorsch Environmental Uncertainty Subscale. *Administrative Science Quarterly*, 18(1), 27-36.
- Traxler, F. (2010). The long-term development of organised business and its implications for corporatism: A cross-national comparison of membership, activities and governing capacities of business interest associations, 1980–2003. *European Journal of Political Research*, 151-173.
- Türkiye Cumhuriyeti. (1982). *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası*.
- Türk Dil Kurumu. (2026, 04 04). *Güncel Türkçe Sözlük*. Türk Dil Kurumu Sözlükleri: <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı
- Türk Dil Kurumu. (2026). *Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü - Reform*. 01 14, 2026 tarihinde Türk Dil Kurumu Sözlükleri Web sitesi. adresinden alındı
- Uluç, A. (2014). Liberal - Muhafazakar Siyaset ve Turgut Özal'ın Siyasi Düşüncesi. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 12(23), 107-140.
- Uludağ, S. (2026, 04 12). *Fütüvvet*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi web sitesi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/futuvvet> adresinden alındı
- Vahdatpour, S., Moradi, A. M., & MehdizadehSaradj, F. (2025). Exploring the Enduring Values of the Historic Bazaar of Isfahan within the Framework of its Traditional Management Mechanisms, Based on Historical Documents. *Culture of Islamic Architecture and Urbanism*, 197-223.
- Yanık, A., & Bora, T. (2017). Altmışlı Yıllarda Türkiye'nin Siyasi Düşünce Hayatı. M. K. Kaynar içinde, *Türkiye'nin 1960'lı Yılları* (s. 275-305). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Yay, T. (2019). Atatürk Dönemi Türkiye Ekonomisi ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan Devralınan Miras. *Contemporary Research in Economics and Social Sciences*, 3(1), 77-113.
- Yildirim, O. (2008). Ottoman Guilds in the Early Modern Era. *International Review of Social History*, 53(16), 73-93.
- Yılmazoğlu, Y. E., & Perdecioğlu, İ. E. (2019). *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Gerekçeli)*. Ankara: Anayasa Mahkemesi Yayınları.
- Zamanli, L. (2025). The Economic Foundations of the Atabegs' (Eldenizids') Power: An Analysis of Commodity Exchange and Urban Planning Policy. *Global Spectrum of Research and Humanities*, 2(6), 226-231.
- Zarinebaf, F. (2019). Azerbaijan between Two Empires: A Contested Borderland in the Early Modern Period (Sixteenth–Eighteenth Centuries). *Iranian Studies*, 52, 299 - 337.
- Zürcher, E. J. (2000). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. (Y. S. Gönen, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.

ÖZET

Bu tezde, Türkiye ve Azerbaycan'da ortak tarihsel ve kültürel köklerden beslenen meslek kuruluşlarının günümüzde neden farklı kurumsal ve hukuki yapılara sahip olduğu ile bu farklılaşmanın kamu yönetimi açısından ortaya çıkardığı sonuçlar incelenmiştir. Tezde tarihsel ve karşılaştırmalı analiz yöntemleri kullanılmış; korporatizm ve durumsallık yaklaşımları kuramsal çerçeve olarak benimsenmiştir.

Tezin bulguları, her iki ülkedeki meslek kuruluşlarının kökenlerinin fütüvvet teşkilatına ve bu gelenek temelinde Türk-İslam coğrafyasında gelişen Ahilik teşkilatına dayandığını göstermektedir. Orta Çağ boyunca Türkiye ve Azerbaycan coğrafyasında faaliyet gösteren meslek örgütleri, ekonomik hayatın düzenlenmesi, toplumsal dayanışmanın sağlanması, meslek ahlakının korunması ve üretimin denetlenmesi gibi benzer işlevler üstlenmiştir. Bununla birlikte Osmanlı ve Safevi dönemlerinden itibaren devlet-toplum ilişkilerinde meydana gelen dönüşümler, meslek kuruluşlarının kurumsal yapılarının da farklı yönlerde gelişmesine zemin hazırlamıştır. Türkiye'de Osmanlı'dan devralınan kurumsal mirasın Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen reformlarla yeniden yapılandırılması ve 1961 Anayasası ile meslek kuruluşlarının kamu kurumu niteliğinde düzenlenmesi, devlet ile meslek kuruluşları arasındaki ilişkiyi yeni bir kurumsal zemine taşımıştır. Buna karşılık Azerbaycan'da Safeviler sonrasında yaşanan siyasal, toplumsal ve ekonomik dönüşümler ile Çarlık Rusyası ve Sovyetler Birliği dönemlerinin etkileri, geleneksel mesleki örgütlenme ile günümüz meslek kuruluşları arasındaki kurumsal sürekliliği önemli ölçüde zayıflatmıştır. Bu süreç, bağımsızlık sonrasında daha çok sivil toplum temelli bir meslek örgütlenmesi modelinin gelişmesinde etkili olmuştur.

Tezin sonucunda, Türkiye ve Azerbaycan'daki meslek kuruluşlarının farklı kurumsal yapılara sahip olmasının temelinde yalnızca hukuki düzenlemelerin değil; tarihsel birikimin, devlet geleneğinin, devlet-toplum ilişkilerinin, kamu yönetimi anlayışının ve kurumsal reform süreçlerinin belirleyici olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu

bağlamda, her iki ÷lkede ortaya çıkan örgütlenme modellerinin kendi tarihsel ve yönetsel koşulları içerisinde şekillendiğı, dolayısıyla evrensel ve tek tip bir meslek kuruluşu modelinden söz etmenin mümkün olmadığı değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Meslek Kuruluşları, Kamu Kurumu Niteliğindeki Meslek Kuruluşları, Ahilik, Fütüvvet, Korporatizm, Durumsallık Yaklaşımı, Türkiye, Azerbaycan.

ABSTRACT

This thesis examines why professional organizations in Türkiye and Azerbaijan, despite sharing common historical and cultural roots, have developed different institutional and legal structures and explores the implications of these differences from the perspective of public administration. The study employs historical and comparative analysis methods and adopts corporatism and contingency theory as its theoretical framework.

The findings indicate that the origins of professional organizations in both countries can be traced back to the Futuwwa tradition and the Akhism (Ahi) organization, which evolved within the Turkic-Islamic world based on this tradition. Throughout the medieval period, professional organizations operating in the territories of present-day Türkiye and Azerbaijan performed similar functions, including regulating economic activities, promoting social solidarity, preserving professional ethics, and supervising production. However, transformations in state–society relations beginning in the Ottoman and Safavid periods laid the groundwork for the institutional divergence of these organizations. In Türkiye, the institutional legacy inherited from the Ottoman Empire was restructured through the reforms of the Republican era, while the recognition of professional organizations as public professional organizations under the 1961 Constitution established a new institutional framework governing the relationship between the state and these organizations. In contrast, the political, social, and economic transformations experienced in Azerbaijan following the Safavid period, together with the influence of the Russian Empire and the Soviet Union, significantly weakened the institutional continuity between traditional professional organizations and their contemporary counterparts. This historical process contributed to the emergence of a predominantly civil society–based model of professional organization following Azerbaijan's independence.

The thesis concludes that the institutional differences between professional organizations in Türkiye and Azerbaijan cannot be explained solely by legal regulations. Rather, they are shaped by historical legacies, state traditions, patterns of state–society relations, approaches to public administration, and institutional reform processes. Accordingly, the organizational models that have emerged in both countries should be understood within their own historical and administrative contexts, making it inappropriate to speak of a single universal model of professional organization. In this respect, the study contributes to the public administration literature by demonstrating the explanatory value of contingency theory in the comparative analysis of professional organizations.

Keywords: Professional Organizations, Public Professional Organizations, Akhism, Futuwwa, Corporatism, Contingency Theory, Türkiye, Azerbaijan.